

ВЕЖА

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЧАСОПИС

ВИХОДИТЬ З 1995 РОКУ

№ 19, 2006 РІК

Зареєстровано Міністерством інформації України 14 листопада 1996 року, серія КВ №2296
ЗАСНОВНИКИ: КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ,
КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА



ЗМІСТ

АНКЕТА «ВЕЖІ»

"Письменництво: важкий хрест чи лавровий вінець?"	4
Роман ІВАНІЧУК	5
Олег ЧОРНОГУЗ	7
Григорій ШТОНЬ	12

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

Олександр ЄРМОЛАЄВ. Ще рано думати про осінь (поезії)	16
Світлана БАРАБАШ. Стороною іде дощик... (поезії)	25
Василь ФОЛЬВАРОЧНИЙ. Доки море перелечу (драма)	33

МІЖ БУГОМ І ДНІПРОМ

Йосип ПОЛІЩУК. "І чудно, і радісно, і тривожно..." (окупаційний щоденник)	101
Василь ДОЦЕНКО. Пісня весни, село, духовний центр всесвіту	119
Марина ДОЛГИХ. Масові пісні і траурні етюди Таїси Шутенко	129
Микола СТОЯН. "За межі України" (роздум-спогад)	134

СПАДЩИНА

Микола ПОНЕДІЛОК. Дорослий (оповідання)	142
Борис НЕЧЕРДА. Ніжністю наповнені, вогняні рядки (поезії)	149
Василь КОЗАЧЕНКО. Коні воронії (книга третя „При битій дорозі”, закінчення)	172

СТУДІЇ. КРИТИКА

Іван ЗАДОЯ. Вибісто-стражденна дорога до літературного храму..	156
Назарій НАЗАРОВ. Франко як предтеча сучасного сонетярства	217
Валентина БАРЧАН. Ужинок долі (до 70-річчя Василя Марка) ...	222

ПАЛІТРА

Катерина КОВАЛЬЧУК. Щоб відділити світ від суєти (про творчість художника Михайла Надеждіна)	228
---	-----

ВЕСЕЛА СКРИНЯ

Олександр КЕРДІВАРЕНКО. Сім гуморесок232

Микола БІЛОКОПИТОВ. Байки ці не про вас 246

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ХРОНІКА ЗА 2005 РІК 252

Головний редактор:

Василь БОНДАР

Редакційна колегія:

Валерій Добробатько

Григорій Клочек

Леонід Куценко

Володимир Могилюк

Михайло Надеждін

Володимир Панченко

Віктор Погрібний

Петро Селецький

Олександр Сіома

Федір Шепель

Редакційно-технічна служба:

Валерій Нікітінський – художнє оформлення

Дмитро Пастух – комп'ютерний набір та верстка

На кольоровій вклейці – репродукції картин Михайла Надеждіна

Машинописи розглядаються лише в першому примірнику, не рецензуються і не повертаються.

Авторів не замовлених редакцією творів просимо вкладати поштовий конверт для відповіді.

Висловлені авторами думки не завжди збігаються з позицією редакції.

За достовірність фактів, цитат, власних імен та інших фактів відповідальність несуть автори публікацій.

Редакція залишає за собою право редагувати і скорочувати текст.

Передплатний індекс журналу Вежа у обласному каталозі – 01825.

Адреса редакції:

25022, Кіровоград, вул. Леніна, 28 (другий поверх).

Обласна організація Національної спілки письменників України

тел. (0522) 24-29-04

Видавець: ПВЦ «Мавік»

тел. (0522) 34-56-45



АНКЕТА «ВЕЖИ»

**«ПИСЬМЕННОЦТВО:
ВАЖКИЙ ХРЕСТ ЧИ ЛАВРОВИЙ ВІНЕЦЬ?»**

1. Що змусило Вас в житті взятися за перо (бажання висповідатись, прославитись, чи заздросці, гроші і т. п.)?

2. Коли Ви задумали стати письменником, мали взірця? Хто він?

3. Як Ви починали в літературі?

4. Як Ви творите?

– пишите постійно, щодня; у визначений час стільки-то годин; тільки якоїсь певної пори року; під час відпустки; коли приходить натхнення; вдень, вночі?

– де Вам найкраще пишеться (замкнена кімната, відкритий простір, людна кав'ярня, читальна зала бібліотеки, ліс...)?

– як довго готуетесь до того, аби посадити себе за письмовий стіл?

– вам знайоме таке поняття, як «лінощі»? як Ви їх поборюєте?

– що стає приводом для написання твору (конкретна подія, вражаючий факт, особа в історії, актуальна тема, соціальне чи державне замовлення...)?

– пишите ручкою (кульковою, наливною), одразу друкуєте на друкарській машинці, надиктовуєте комп'ютеру ?

– чи використовуєте під час писання довідкову літературу (словники, енциклопедії, літописи, інші книги)?

– чи надаєте значення ритму фрази, речення?

– яка продуктивність Вашої праці, коли відчуваєте, що пишеться (у машинописних сторінках за добу)?

– чи використовуєте стимулятори для активізації письменницької творчості (кава, музика, дощ за вікном, вино, куриво, інше)?

– чи можете подати якийсь особливий рецепт викликання натхнення (дотримання творчого біоритму, читання доброї художньої літератури...)?

– скільки разів переписуєте свої твори до остаточної редакції?

– оповідання, повість, роман пишите підряд, чи частинами (часом з кінця, з середини, з найцікавішого місця)? наведіть конкретний приклад;

– для написання багатосторінкового твору складаєте план розвитку подій, характеристики героїв?

– звідки береете матеріал для своєї творчості? як часто прототипами Ваших творів стають конкретні люди? яку частину складає домисел у Ваших творах?

– чи не надокучає Вам власний стиль? зміна жанру, стилю, освоєваної творчістю історичної доби – чи існує для Вас така необхідність, потреба?

– чи не заважають Вашому творчому процесу сім'я, друзі? Ваше переконання – чи слід письменнику одружуватись?

– коли Вам не пишеться, що Ви робите?

– чи є у Вас задуми, початки, незавершені уривки, до яких Ви ніколи не повернетесь і які ніколи не стануть закінченими художніми творами, з яких причин не стануть?

– які відчуття Вас опановують по завершенню роботи над твором (прочитати комусь, бажання надрукувати в журналі, відчуваєте блаженство, радість чи навпаки – спустошення, жаль...)?

5. Якою мірою впливає на Вашу творчість оцінка твору друзями, редакціями, рецензентами?

6. Чи ведеце Ви щоденник? Чи робите які записи-спостереження?

7. Чи повертаєтесь до своїх уже опублікованих творів, аби їх переробити, удосконалити?

8. Чи треба письменникові читати? Як багато Ви читаєте? Зокрема чи достатньо уважно стежите за сучасним українським і світовим літературним процесом?

9. Чи були у Вас періоди розчарування життєвим вибором – вибором письменницької долі?

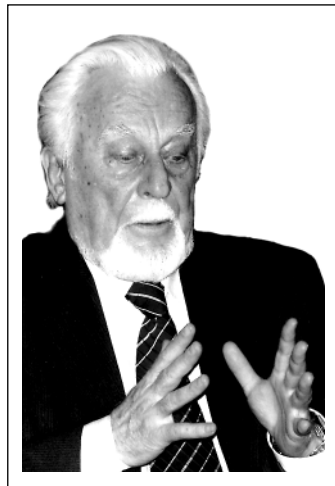
10. Що б Ви побажали молодим, які мріють стати письменниками?

Анкету склав Василь БОНДАР.

Роман ІВАНИЧУК

Ніхто ніколи не заохочував мене братися за перо: потреба писати була притаманна мені ще змалку так само, як співакові – співати, а художникові – малювати. Я не готувався стати письменником, я ним вродився, а яким – хай про це скаже читач. Взірцем для моєї творчої праці були наші і світові класики, а учителем – Іван Франко. Відколи я навчився писати, відтоді й почав слямазарити свої екзерциси.

Сідаю за робочий стіл аж тоді, коли тема твору здається мені гранично виношеною. Працюю з ранку до обіду й ніколи не чекаю натхнення, сама праця є моїм натхненням, і без неї почуваю себе вельми некомфортно. Пишу в цілковитій тиші мого кабінету, дачі,



будинку творчості або бібліотеки. Що таке лінощі – не знаю, і тому мені не доводиться їх переборювати. Приводи для написання твору – розмаїті: заданість, підказка, несподівана знахідка, сильне враження, почуття гніву чи протесту, кохання. Пишу наливною ручкою, текст переписую три-чотири рази, потім передрукую на машинці. Готуюся до писання в бібліотеках, архівах, під час мандрівок, довідкова література завжди в мене під руками.

Я – новеліст, повістяр, романіст. Починав свою літературну діяльність з новелістики, не цураюся цього жанру й сьогодні, а тому мова моїх творів лаконічна й має свою внутрішню ритміку – задля цього й переписую текст кілька разів. Працюю поволі: ні разу не вдавалося мені написати за день більше трьох сторінок. Стимулятором для творчої праці є хіба що цигарка й ніколи – кава або чарка. Незмінно викликає в мені натхнення захоплення жіночою вродою.

Будь-який твір пишу підряд розділами, кожен з яких становить автономну цілість. Не складаю плану розвитку подій: ще жодного разу не міг передбачити, як закінчиться новела, повість або роман. Шукаю прототипів, проте майже ніхто з них не впізнавав себе у створеному мною образі: надаю перевагу домислові. Кожну річ намагаюся писати інакше, однак це не означає, що я не виробив свого цілісного індивідуального стилю.

Без сім'ї, друзів і постійної закоханості не написав би ні рядка. Люблю працювати. Праця є постійним станом моєї сутності, коли не пишеться, то виношую задум, а це найтяжчий труд. Незакінчених творів у мене немає. Й може тому, що всіх їх ретельно викінчую, відчуваю після роботи таку втому, що зарікаюся взагалі надалі писати. Однак перерва між написанням попереднього і наступного твору триває дуже коротко: праця мене постійно кличе й незмірно втішає.

Закінчений у рукописі твір даю читати довіреному другу, в художньому смаку якого не сумніваюся /є в мене такий – така/. А тоді допрацьовую й віддаю до видавництва і вже на кардинальні правки редактора ніколи не погоджуюся.

Пишу мемуари і щоденники. Вважаю, що такі книги в майбутньому можуть бути для читача набагато цікавішими, ніж романи. Рідко коли доробляю опубліковані раніше твори.

Чи люблю читати? Навіщо про таке запитувати – хіба може письменник писати, не читаючи класиків, друзів, новинок? Половину свого часу проводжу за читанням, особливо ретельно стежу за творчістю молодих авторів.

Що можу побажати молодшим колегам? Передовсім – щоб вони на все своє творче життя запам'ятали, що література не ребус, не словник

ненормативної лексики, не порнографія і не хамство. Література – це Храм.

Ніколи я не розчаровувався у своєму життєвому виборі, хоч не раз доводилося долати або і надовго зупинятися перед цензурними рогатками й терпіти цькування комунопартиїних гайдуків. Але хто сказав, що письменник, взявши перо в руку, вирушає на веселу прогулянку? Та ні, він несе свій хрест на свою Голгофу! І тому заслуговує на славу. Бо чому мав би він її не хотіти – хіба хлібороб не жде повноколосого врожаю пшениці на своїй ниві?

А хто не дбає про лункий резонанс своєї праці, тобто про славу – той нехай завчасу поламає перо.

м. Львів

Олег ЧОРНОГУЗ

1. За перо мене змусила взятися кричуща несправедливість у суспільстві і внутрішня потреба писати. Писати, зокрема в жанрі сатири.

2. Письменником надумав стати після того, як став професійним журналістом і трохи більше пізнав життя. А до цього просто дуже любив літературу, починаючи з „Робінзона Крузо”, „П’ятнадцятирічного капітана” і „Острова скарбів”. У школі за вірєць слугувала „Енеїда” Івана Котляревського. У 8 класі створив власну поему, повністю наслідуючи класика. В основу поклав шкільне життя. Заснував першу сатиричну стінгазету. Вона вимагала від редактора моральної чистоти, гарних оцінок і зразкової поведінки. Тоді зрозумів, що означає бути сатириком у суспільстві. Без громадянської мужності, принципової позиції, чесності і загостреного почуття до несправедливості, майбутньому сатирику не варто братися за перо. Пізніше „почистив черевики” за влучним висловом Остапа Вишні, і сам спробував увійти у високий храм по імені Художня Література. Своїми учителями вважав і вважаю Тараса Шевченка (сатирика і громадянина), Степана Руданського, Остапа



Вишню, Антона Чехова, Миколу Гоголя, Марка Твена, Карела Чапека, Броніслава Нушича, Чарльза Діккенса, Сервантеса, Рабле, Свіфта, пізніше – Марті Ларні, Стівена Ліккока.

3. З чого починав? З віршованих фейлетонів.

4. Коли пишу? Пишу постійно і щодня. У записнику, на клаптиках паперу, на полях газет, журналів, тепер на білих плямах рекламок. Ніякого визначеного часу.

Письменник – не ремісник і не робот з годинником усередині. Письменник усюди письменник: у кінотеатрі, в театрі, в автомашині, в трамваї, в поїзді і навіть у „кімнаті роздумів”, якщо він письменник. Кожна асоціація у життєвих буднях: несподівана ситуація, випадок, фраза, речення – це образ. Це афоризм. Це метафора. Так само, як несподіване прізвище, як ярлик до імені героя твого роману, повісті, оповідання, усмішки. Пишу вдень і вночі. Найчастіше вночі майже до ранку, якщо перо біжить по аркушах і на його кінчику золотий Бог по імені натхнення. Ніколи не силує себе. Виходить фальш, яка передається тобі і найстрашніше – завжди читачеві. Найкраще пишеться в негоду. Це переважно осінь.

5. Найголовніше в творчості – це пересікти відстань від стільця до столу і прикувати себе до нього добровільно, як до галери. Тоді писати. Навіть дурню, розумне прийде і закреслить непотрібне.

6. Письменник лінощів не знає. Не має знати. Він мусить перебороти будь-який сон, спокусу і записувати все те, що до нього прийшло. Не запише – жалкуватиме роками, як за найкращим втраченим. Бо втрачене і є найкращим. Принаймні, як в сні, чи в твоїй уяві.

7. Написанням твору є завжди поштовх, своєрідний ключ. Цим „ключем” може бути прізвище, яке ти стільки шукав для свого головного героя, або несподівана кінцівка твору, про котру ти міг тільки мріяти. Випадково кимсь кілька разів повторена фраза-паразит чи слово-паразит, яку чи яке ти обов’язково вкладеш в уста своєму майбутньому персонажу і вона тобі також допоможе уявити той образ, який ти твориш.

8. Пишу за покликом душі, ніколи – на замовлення. Замовником має бути тільки твоя душа. Твоя громадянська позиція, твоя громадянська мужність. Принциповість. Чесність.

9. Писав тільки ручкою. Багато правив. Тепер „пишу” на комп’ютері. Так само часто правлю. Читаю про себе і вголос і знову правлю, поки не заспокоююсь, поклавши прозу на мелодію свого стилю, своєї фрази. Проза без музики твоєї душі – не проза. Байдужість. Мертвонароджене дитя. Дитя без голосу, а відповідно без крику. А в сатирика ще й без сміху.

10. Пишучи романи, які вимагають всебічних знань життя і „жанрових надмірностей”, деталізації, потрібні під рукою довідники й енциклопедії. Вони мають стати настільними книгами кожного романіста. Принаймні, я так гадаю. Окрім цього користуюся своїми „досє”, яке складаю на кожного героя роману. Без „досє” навіть при феноменальній пам’яті, не створиш ні „аристократа”, ні „претендента на папаху”, ні „пігмея”. У ньому мають бути виписані не лише зовнішні атрибути, але й властиві тільки тому чи іншому герою звички, вислови, уподобання, захоплення. Без цієї деталізації роман не роман. Персонажі не персонажі, а звичайні ходульні мертво народжені постаті зі своїми іменами й прізвищами. Та може ще з місцем прописки в часі – географічним перебуванням твоїх ходульних героїв в тій чи іншій епосі.

11. Продуктивність праці – 30 сторінок на добу, якщо на кінчику пера поселився Господь Бог.

12. Працюю без „стимуляторів”: не палю, не п’ю – ні кави, ні коньяку, ні горілки, ні вина. І пива також. Працюю на тверезу голову і часто на порожній шлунок. Можу з горла ковтнути трохи мінеральної. Заради Павлівського пса, щоб стінки шлунку соки „не обгризали”.

13. Рецепт для натхнення? Найчастіше – несправедливість. А взагалі побільше читати улюблених письменників. По кілька разів. Різних. Тоді й вам захочеться писати так, як вони, а вийде так, на що ви здатні. Вище своєї планки таланту не перестрибнеш, якби й хотів.

14. Романи пишу мозаїчно. Можу з кінця. Це дуже важливо, коли знаєш закінчення твору. Можу зсередини. Можу з першого речення: і якщо воно вдале, то тоді тебе ніщо не зупинить. Рядки підуть за рядками. Потім перерахування. Шліфовка, ліплення певних „прикрас”: в одязі, в мові, в їжі, в звичках.

15. Ніколи не складав жодного плану перед написанням того чи іншого твору. Робив тільки заготовки на героїв роману. Про це вже писав – своєрідні „досє”.

16. Усе беру з життя. Дуже в цьому допомогла журналістика – мої кращі університети життя. Записники. Героїв ліплю часто зі своїх знайомих. Беру на „мушку” три-чотири особи. Вкладаю в одну постать їхні характерні звички. Тобто з трьох-чотирьох характерів ліплю одне ціле. З чотирьох виходить п’ятий. З п’ятьох усі п’ять пізнають себе. Але ніхто з них не... він. Так трапилося з „Аристократом із Вапнярки” – графом Сідалковським, в якому десь біля десяти чоловік пізнавали себе. Насправді ніхто з них ніколи не був стовідсотковим прототипом мого роману. Решта – все домисли. Більше п’ятидесяти відсотків. Все залежить від авторової фантазії, яка базується на реальному ґрунті життя.

17. Власний стиль докучає тільки той, який поганий. Той, на який ти не вийшов як на свій слід. Не знайшов своєї струни. Той не тільки докучає, а й дратує. Тоді треба повертатися до свого і вливатися в гармонію свого стилю.

18. Творчому процесу заважає все: сім'я, і друзі, а декому і витьохкування солов'я. Письменник має увійти у свій світ – світ своїх героїв і не зважати ні на що. Ні на дзенькіт трамваю. Ні на гул двигуна в автобусі, якщо ти їдеш і до тебе завітала така потрібна тобі думка, що так природно вливається у твій роман. Ти маєш повністю адаптуватися. Поза тобою світу нема. Тільки ти і твій літературний світ. Тільки ти і твій герой. Тоді ти збережеш думку і збережеш стиль і все це природно впишеться в полотно твого твору. Головне – знайти йому своє місце в романі чи повісті.

19. Коли мені не пишеться, я займаюся своєю улюбленою справою: йду до природи. Катаюсь на велосипеді, намагаюся піймати хижака на спінінг, сісти в човен, поплавати і ні про що не думати. Не насилувати себе. Не гвалтувати. Все прийде само по собі. Тут діє споконвічний закон протиріччя: ти не шукаєш її, вона сама знайде тебе. Маю на увазі поезію. В широкому розумінні цього слова.

20. Чи є у мене задуми, незакінчені твори? Звичайно. Є і дуже багато. До більшості з них я ніколи не повернуся. Як ми найчастіше не повертаємося до своїх колись коханих. Розлюбили. Не склалося. Нема бажання. Не той вік. Не та епоха. Все це є в моїх незакінчених творах, які я навіть не перечитую.

Нещодавно мій друг, головний редактор „Червоного Перця” Юрко Задоя, попросив дозволу заглянути в архів. Я дозволив. Через кілька днів він приходив до мене і каже, що в моєму архіві він знайшов дуже цікавий і читабельний роман. Я не повірив. Взяв до рук рукопис і примусив себе його прочитати. Захопився і прочитав – одним залпом. Це мене втішило. Хоча перечитувати свої твори я не люблю і ніколи їх не перечитую, але знаю, що інколи це робити треба.

21. Які відчуття мене опановують по завершенню твору? Різні. Якщо відчуваєш, що тобі це вдалося на всі „дванадцять”, дуже кортить себе похвалити у чиїсь присутності, розділити з кимсь свою радість. Скажімо, з найближчим приятелем – часто моїм першим читачем. Поцікавитися його думкою після прочитання. Спустошення і жалю ніколи не відчуваю. Відчуваю після цього бажання знову сісти за письмовий стіл і написати щось ще краще.

22. Якою мірою впливає на мене оцінка друзів, офіційна рецензія чи думка редакції? Переважно – прислухаюся. Якщо зауваження слухні, виправляю. Якщо відчуваю, що в пораді нещирість чи нерозуміння твору, плюю на рецензента (в душі) і розтираю його думку у „молоці”. „Молоці”

чистого аркуша, на якому хочеться намалювати дулю. Але я її ніколи не малюю, бо не вмію

23. Щоденника, на жаль, не веду і дуже про це жалкую, що не вів. Адже щоденник – це відрізок тієї чи іншої епохи. Це тло, на фоні якого ти жив і творив. Це деталі реальності, які з твоєї пам'яті можуть піти і йдуть у небуття. Але я маю певну упередженість до щоденника, бо вважаю – щоденник це завжди ТВОЯ нещирість, ТВОЯ напівправда. Щоденник – це завжди вирок комусь і виправдання собі. Щоденник – це твій моральний ідеал, яким не став, але хотів стати таким перед собою, перед часом, перед людьми, перед несправедливістю по відношенню до тебе. Щоденник майже завжди і твій іконостас. Іконостас твоїх чеснот, твоєї революційності, бунтарства, „влучних” характеристик твоїх друзів-негідників, що не оцінили тебе як слід при житті і постійно тобі сипали сіль на рани і тому ти став таким, яким ти є, а не таким, яким би мав бути. Словом, щоденник, як і мемуари, нібито твій справжній художній портрет, у якому ти сам себе змальовуєш кращим, ніж ти є насправді. Щоденник – це мемуари в часі. Тільки на відміну від мемуарів щоденник завжди „свіжіший”, конкретніший, трохи чесніший і трохи об'єктивніший. Принаймні не до свого вічно великого у твоїй уяві „Я”. Щоденник потрібно писати. Він завжди може замінити тобі орден чи медаль, яких ти так і не отримав.

24. До своїх попередніх творів ніколи не повертався і не повертаюся. Це просто аморально, не чесно перед собою, перед епохою, перед людьми і, врешті-решт, перед історією. Адже кожний сучасний твір – це дзеркало твого часу. Велике чи маленьке, але це завжди дзеркало, якщо твір, зрозуміло, не історичний. А історичний тим паче гріх переробляти. Там завжди можна змінити колізію відповідно кон'юнктури епохи, в якій ти творив.

25. Чи треба письменникові читати? Більше у сотні разів, ніж писати. Від цього виграє автор, читач і головне – література.

26. Розчарування у виборі письменницької долі ніколи не було і не може бути. Звичайно, якщо ти не високоосвічений ремісник, що взявся колись за перо, а пізніше як кон'юнктурник-кар'єрист зрозумів: вище пера буває високе крісло. Хоча, як на мене, вище пера буває тільки Бог.

27. Молодим літераторам побажав би тільки каторжної праці. Адже ще древні стверджували, що талант – це труд. І цим все сказано.

м. Куїв



Григорій ШТОНЬ

1. Не думаю, що за письмо хтось з-поміж до нього покликаних брався чи береться з примусу. Хіба до такого його різновиду, як листи; їх я, відірваний з дитинства від батьків, терпіти не міг. І не терплю досі. Гадаю – через штучність. А просто писати... І тим письмом прошкувати до себе щораз іншого... Це один із різновидів щастя. При тому – самодостатнього, бо чуже до тобою написаного ставлення – то завше прикрість. Навіть коли тебе хвалять...

Мене, правда, і давніше, і зараз просто терплять. І все, напевне, тому, що сповідана мною *самість* (читає це відчуває безпомилково) виключає гуртовий гнів, радість. Мені з ними і в них не те що малоцікаво – соромно. Що не означає внутрішню від них відрубність. Проте не всепоглинну. Література – це завше виростання. З народу, самого себе... Слово тому й кличе, що прагне новизни. І тебе, і світу, який ти або доосутнюєш, або засмічуєш. Звідси й відразу до загальноновживаного, загальноновідомого і, хай мене Бог простить, загальнонародного...

А щодо заздросців чи грошей... Звичайно, я заздрю. Бьолу, Камю. А останнім часом і Сартру, якого став перечитувати, щораз червоніючи. Бо колись за щось від нього просто відмахнувся. Що означало – відмахнувся і від себе нинішнього... Про гроші краще помовчу, позаяк залишає без них не держава, а читач. Точніше – повна його відсутність. За присутності літературного холуйства, якого найбільше серед т.зв. "постмодерністів". Звісно – самоназваних.

2. Взірці – річ плінна. Тому й взорувати треба лише на самого себе. Усе ще (або вічно) не зреалізованого.

3. Починав я... По-перше – пізно: десь в середині 80-х, маючи вже за сорок. І дуже й дуже обережно, бо Україна любила і любить себе лише страдницьку. Мене ж розпирала хвала Життю. За вітер, сонце, душу, дух... По-друге, мені не вистачало мови. Не стилю, а саме мови, якою можна було б накрити Життя, яким його відчував і бачив. Не очима, а – еством. Тому доводилося те ество з наявною мовою (чи – мовами) мирити. Або сварити...

Утім, і це було не головним, бо куди важливішою передумовою письма стало передчуття свободи. Від літератури, яка вважалася чи не взірцевою. І яка досі гуртується довкола біди. Давно ставши тою бідною сама...

За густо радянських часів з мене ні прозаїка, ні поета не вийшло б. Та й зараз не завше виходить. Але дещо виходить...

4. Пишу я щохвилини. Це форма мого існування. Інша річ – що з того переходить на папір. А опісля – в книжку. Якось дешиця. Спримітивізована здебільшого тим чи тим сюжетом, надзавданням. Зрештою, від форми і змісту нікуди не дінешся. Тому комп'ютерові я передовіряю виключно їх. А все решта – маренням. Щодо яких поняття "лінощі" неприпустиме. І неприродне.

Зрозуміло, що так само неприродним було б усе наперед планувати, користуватися якимись давніми спостереженнями, записами, які присутні лише в тобі. Хоч і лягали вряди-годи на папір. Але не у вигляді твору, який, як і кожен живий організм, відкидає усе не живо- (і з ним разом!) народжене. Звідси й перейнятість усього писаного певним типом інтонованості, ритміки й розміру. Проза – різновид симфонії. Де все – і постійно – звучить. З цього процес писання починається і цим закінчується. Чому й т.зв. "натхнення" – то повернення в романну, повістярську чи новелістичну поліфонію, тон якій задає перше вже речення. Після якого з'являється друге, третє... Не напередвідоме.

Зайве при подібній прозомедитативності вести мову про наслідування якимось зразкам, а тим паче – живим людям. Твір – це коли й реальність, то іншобуттєва. Яку виймаєш із себе частинами. У день – не більше 3-5 сторінок живого тексту, який можна, звісно, коротити, але переписувати – ніколи. Те саме стосується "матеріалу", який теж тягнеш з власної середини. А радше – там вибируєш. Згідно принципу "сродності". Тому порожній прозаїк порожняк і народжує, який грімкотить, хилитається, але везе цілковите ніц. Котре знаходить, безперечно, поціновувачів, проте – у паралельному з літературою світі.

Усе досі сказане стосується й стилю, який не є і не може бути величиною постійною. А тим більше – позиченою. Навіть у самого себе. Кожна нова штука – то нова палітра і нові принципи з нею поводження. У мене – залежні від співмірних змістові станів духу, серед яких два однакових – то ознака смерті. Зрозуміло – художньою, проте не тільки...

Щодо сім'ї, друзів, то їх в моменти творчості просто не існує. Тому якщо маєш хоч одного читача, то май мужність визнати, що

це не хтось, а ти сам. При тому – кращий від тебе щоденного. І розумніший. Від якого треба щодуху втікати. Щоб не закортіло породичатися, сиріч – знеособитися.

До речі, така саме небезпека чатує і при залюбленості у власний доробок, який ніколи не слід перечитувати. Зробив і забув. Як шкіру, з якої виліз. Чи мушлю. Найкраще це робити шляхом друку. Після чого роман чи повість тобі вже не належать. А ти – їм.

5. На творчість може впливати тільки творчість. Все решта їй заважає.

6. Щоденники вів, але ніколи до них не зазираю. І, не виключено, ближчим часом їх знищу. Аби уникнути спокуси парадуватися у камуфляжі суєтності. До того ж щоденники брешуть. Навіть у натур геніальних. Не брешуть тільки книжки.

7. Я не мислю себе класиком, і дбати про літературну кращість, а з тим і "вічність" мною написаного не збираюся. Це справа самого написаного.

8. Письменник доти й письменник, доки він не вбив у собі читача. А радше – поглинача слів, життів, дійсностей, число яких – тисячі тисяч. Якщо все це перестає тобі бути потрібним, то знай – ти теж вже нікому і нічому не потрібний. Навіть за наявності слави.

9. Як можна розчаровуватися тим, без чого ти – не ти? До того ж себе не вибирають – собою стають. Усупереч навіть долі, яка кожен випадок (приміром – народження в селі, що само по собі не є ні злом, ні добром, а всього лиш місцем і фактом першого скрику) воліє абсолютизувати. Якщо, звісно, ти не збунтуєшся. Заради народжень наступних. Аж до того, коли Бог чи Ангел-охоронець скаже: "Ну що ж, будь... Але пам'ятай – це вибір твій і тільки твій. За який і відповиси. Собою".

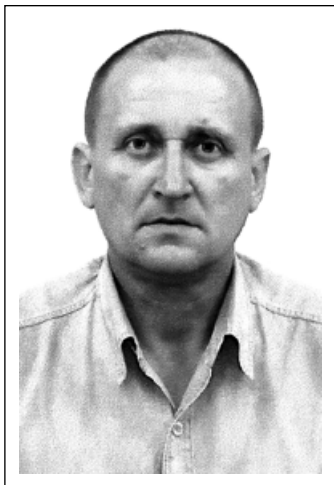
Скажімо – липовим академіком. Або нікчемним президентом. Або автором і авторством, до якого ніхто, крім совісті, не примушує. Совісті богопосланого фаху...

10. Бажати – це втручатися. Хай кожен стає тим, чим стати здатен. Вище себе і дарованого тобі (і в тобі!) Неба не стрибнеш.

*м. Київ,
6-7 червня 2006 року*



СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА



Олександр ЄРМОЛАЄВ

Народився 23 грудня 1958 року у селі Кашперівка Тетіївського району на Київщині. Закінчив філологічний факультет Вінницького педінституту. Нині на журналістській роботі. Живе й працює в Тетіїві. Вірші друкував у "Літературній Україні", журналах "Дніпро", "Українська мова й література в школі", колективних збірниках "Розкрилля", "Вруна", "Вітрила".

Автор двох книг: гумору-сатири (1992) і лірики "Сни крилатого клена" (2005).

Член НСПУ з 2006 року.

ЩЕ РАНО ДУМАТИ ПРО ОСІНЬ

Хто привітає мою щирість?
Хто приголубить мою злість?
Безбожність, придбана на вирість,
Безпечні душі шашлем їсть.

Черствіють дні на підвіконні.
Дуріють ночі за вікном.
Куди ви, гнані і голодні?
А я куди – одинаком?!

Розбите дзеркало криниці,
Люстерко повного відра...
Невже і спрага чепуриться?
А чи хова під чуба шрам?

Барвистого багаття плаття
На видноколі тріпотить.
Мчать яничари по загаті...
А скрипка вклякла і мовчить.

На дотик – зойк. На зойк – вальяжність.
З яких глибин цей біль, цей звук,
Ця генетична безпорадність
І скрипка, що не йде до рук?

ЧОРНОБРИВЕЦЬ

Бігало літо – смішне, в ластовинні.
Осінь свій смуток пекла в картоплинні.
Спала зима, начитавшись казок.
Грав на сопілці весняний струмок.

Ріс-виростав я, стрибав і літав,
У гарбузи із рогатки стріляв.
...Раптом вродливу ромашку зустрів,
Її біля ніг чорнобривцем зацвів.

Буде ще літо, осінь, зима...
Тільки для мене їх більше нема.
Я залишився в тій дивній весні,
Де посміхнулась ромашка мені.

ФОТО НА ЗГАДКУ

Тетіїв. Ліс. Суниці і гриби.
Недавній слід прудкого оленяти.
Так хороше з тобою тут блукати
Й підказувати серденьку: люби...
Люби цю мить, це небо, це дівча,
Цей вічний ліс і ці не вічні трави.
... Із далини всміхаєшся лукаво,
Зберігши вічну тугу ув очах.

ПІСЛЯ НІЧНОГО ДОЩУ

Притупилася осінь щокою до шибки.
А чи то заблукале у зливу дівча?
Чи то грає для нас розлучальної скрипка?
Чи тремтить на наш подих вінчальна свіча?

Знаю: ранку такого ніколи не буде.
Дощ припишк, і веселка пливе через край.
Так, здавалося, легко тебе я забуду.
Так, здавалося, просто сказати:
Прощай»...

НІЧ

1

Стільки ночі для мене одного багато.
До хатини сліди попритрушував сніг.
Ні вікна, ні дверей. Ні гріха, ні розплати.
Ні лелеки на стовп, ні змії під поріг.

Дві розлуки, два щастя, два горя, дві пісні,
Дві любові, дві зради, два хитрих ножі...
Ніч уже розчахнулась. І докори злісні
По кімнаті блукають, мов тіні чужі.

2

Прокляття? Ні, прозоріння!
Підступна хижа тьма,
Неначе павутиння,
Мій вогник обійма.
А він стрибає, грає
На павутинках злих.
Ще мить – і запалає,
І звільниться від них!

3

Це ти, це ти! Я знаю!
Вже й кава на плиті.
Проклята ніч зникає.
А вдень ми – як святі.

ДЕПРЕСІЯ

Я сміюсь не від того,
що смішно мені.
Просто туга страшенна
у серці на дні,
Що в житті все складається
так по-дурному.
І не хочеться йти
ні додому, ні з дому.

Прошила шилом валянки зима,
Закуталась в розкішні хуртовини.
Але мені в ній прихистку нема –
Живу з одвічним почуттям провини
За зрубані на дрова ясени,
За горобців, голодних і бездомних...
Ранкове ж небо чисте і бездонне,
Як посмішка далекої весни.

СПОМИНИ

Налетіли, посідали в коло
спомини далекі і близькі.
Хитрі і злопам'ятні такі, –
ці не стануть друзями ніколи.
Налетіли...

Скигнуть цуценя,
стрибнувши за двері з переляку.
Та заходь! І знай хоч ти, собако:
найстрашніший ворог мій – це я.

В ОБНІМКУ З ДЕРЕВАМИ

Як тільки вечір мій безсило
у дім зайде, німий невдаха, –
дерева вирівняють крила
над місячним просторим шляхом
і – полетять...

Бездня сиза,
де причаїлися громи,
де Бог без німба,

пiп без ризи
i грішний в'язень
без тюрми.

Дерева з гніздами на плечах
мій дiм статечно обійшли,
готуючи у Вічність втечу
в притiнку пізньої бджоли.
Вони – летять...

Примар долина,
де владарюють світлячки,
де нiмфи
вздовж стежок гостинно
розносять
яблука й свiчки.

ОСІННЯ КАРУСЕЛЬ

ЕСТАМПИ

1

Ще рано думати про осiнь,
хоча вже осiнь ув очах.
I тане день у безголосi,
i мерзнуть лiлiї в човнах.

А серпнем втоптана стежина
мене обплутала давно.
Зiтхнула на горбi хатина,
сльозою блиснуло вiкно.

2

Ходить осiнь мiж дерев щаслива,
ходить в рiзнобарвних сукнях днiв,
трусить вкриті туманцями сливи
у шореткi долонi лопухiв.

Дикi гуси, сиві-сиві гуси
обiймають сонячну блакить.
Є щось звабне в крил ритмiчним русi.
Лиш один не в такт. Чи долетить?

3

Осінь. Поле. Вередке лоша.
Павутинка бабиного літа.
Я дорослим бути поспішав,
перетнувши юності орбіти.

І летять у далину копита,
а позаду спокою межа.
Павутинка бабиного літа.
Осінь. Поле. Вередке лоша.

4

Час неможливості повернень
підняв мій смуток на ножі.
Стою, мов соняшник без зернят,
на забур'яненій межі.

Упало небо на коліна:
німе, безлике, льодяне.
Боїться осінь, що не встигне
озолотити і мене.

РОСЬКА. ВЕРЕСЕНЬ

Знову дикі качки
в очереті висиджують сонце.
Підкрадається вересень
потай
до гнізд
бережком
у злинялій за літо
гіркій
полиновій
сорочці.
Але діва-вода
не дає скористатись човном.

Він струсив гіркоту,
він напився солодкого вітру,
що майнув на підмогу
з хрумких яблуневих садків.

Але діва-вода
від природи недобра на віру..
Вчиться сонце літати
на крилах щасливих батьків.

Убогий вид в колишніх атеїстів
Попід склепінням храмів вікових.
А в хат, як завжди, сорочки пречисті –
Прийшла Пречиста причаститись в них.

Який же сенс в щоденній суеті?
Ніхто не зна – ні грішні, ні святі.
І кажуть, що вже й батюшки не ті,
Нема смаку ні в пасці, ні в куті...

Бабусі ж, як апостоли, врочисто
Несуть наш хрест по стежці каяття.
І вчинки їх, і помисли їх чисті.
Лиш їм розкрилась таїна буття.

БАБИНЕ ЛІТО ОДИНОКОГО ДІДА

Згорає ще одна розкішна осінь.
Минає ще один нікчемний день.
Безлюдно на дорозі і порозі.
Журба гнітить без сварок і пісень.

Хати на видноколі хороводять,
За лісом причаїлася зима.
І тільки тінь німа за дідом ходить.
...А бабці все немає і нема.

БАЛАДА ПРО ПОЛЮВАННЯ

Її гнали собаки до Вовчого яру.
Люто гримали постріли, й тиша була.
В олениці очиці здивовано-карі.
Придивляюся: зіниця – неначе бджола.

Повантажили жертву на автомашину,
Ліз і я під брезентовий тент навшманя.

Гомоніли дядьки, а крізь ґрати ліщини
Бігло сонце за нами, немов оленя.

БАГАТТЯ У ЛЮТОМУ

До тепла вже пора, до тепла.
Мерзлу землю багаття гріє,
За селом далина ожила,
І в очах затаїлась надія.

Біля хвирочки туляться клени.
А дорога косу розплела.
Насторожились вікон антени.
До тепла вже пора, до тепла.

І буде день – безрадісний, похмурий.
Підступна ніч точитиме ножі.
Втече вода з трухлявої діжі.
Насіння квітів видзьобають кури.

Не повертайся, друже, в ті краї,
Де був щасливий, де любив і вірив,
Що і тебе любитимуть так щиро.
Не повертайся, друже, в ті краї.

Давно тебе забула вже вона,
Як забуває іграшку дитина,
Коли у шалі гри під ноги кине.
І не її, повір, у тім вина.

Минеться все: і дощ, і біль, і злість.
І буде день, завітчаний весняно.
І юне сонце всядеться на ганок,
І в шибку тихо стукне добра вість.

ЛІТНІЙ ВЕЧІР

ЕТЮД

Вишенька – як вишивка
На осонні хати.
Літній вечір вишукав
Тиші так багато.

А на серці сонячно,
Затишно і мрійно.
...Молоденький соняшник
В золотих руїнах.

ОПТИМІЗМ

За віком вік душа шалено
Росла крізь тисячі життів.
Щоб дивну ауру для мене
Вдягнути в кращому з світів.
І ось, освячений Всевишнім,
У сні, неначе наяву,
Тримаюсь на Землі цій грішній
І вкотре вірю, що живу.

УВЕЧЕРІ

Моє третє життя
попиває чайок з лимоном,
наче щось розсмішило його мимохідь!
Ну й потіха з потіх!
Я засну з телефоном:
з попередніх життів
подзвоніть, подзвоніть...

м. Тетіїв на Київщині

Світлана БАРАБАШ

Народилася 30 червня 1941 року в селищі Олександрівка Кіровоградської області. Вищу освіту здобула у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Працювала на Донеччині, з 1982-го мешкає в Кіровограді, нині – завідувач кафедри українознавства Кіровоградського національного технічного університету. Доктор філософських наук, відмінник народної освіти України, член-кореспондент Міжнародної кадрової академії, лауреат обласних премій імені Володимира Винниченка та Євгена Маланюка. Автор понад 200 наукових праць, серед яких ґрунтовні монографічні дослідження “Чарівні джерела поезії”, “Серце вільне і пісенне”, “Душа прозріє Всесвітом очей...” і збірка поезій “Золоті причали”, яка побачила світ у місті Кіровограді 1998 року.



Член НСПУ з 2004 року.

СТОРОНОЮ ІДЕ ДОЩИК...

Цей місяць молодий над самою душею.
 Ці зорі золоті над Долею моєю.
 Цей безмір неба над усім життям.
 Ця оксамитна ніч – як двері в небуття.
 Ця вічна таїна небесної дороги.
 Ця дивина прадавньої тривоги.
 Це відчуття всесвітнього огрому.
 Таємний знак впізнаваності дому.
 Цей пагорб за селом, де ждуть
 рідня й тополі –
 Початок і кінець
 в одному персні Долі.

*“Стороною дощик іде...”
(народна пісня)*

Стороною іде дощик. Стороною.
Хай іде собі. Іде собі. Іде.
А я стану і під вишнею постою,
Задивлюся, як же біло сад цвіте.
Наче світла хмарка розгубила біле
Над селом моїм на весняні сади.
А за ким же так душа моя боліла?
Так і справді недалеко до біди.
Та нехай собі минає все минуще.
Я пірнаю з головою в білий чад.
Боже милий! Як же гарно в світі сущім!
Синє небо.

Біла вишня.

Білий сад.

А мої берестки все росли-підростали,
І куріли зеленим, і наш двір стерегли.
А мої берестки уже неба дістали,
Та забути ні стежки, ні мене не змогли.
І приходять ночами в оце місто далеко,
Шелестять мені в снах про небесні світи
І про те, що з дитинства мій знайомий лелека
Передає, що зібрався у гості прийти.
Лиш підладить крило й розпита про дорогу...
А мене тихий розпач не лишає ніде –
А то ж як до мого міського порогу
Із казкового вирію він дорогу знайде?

Подамся у світи. Махну на все рукою.
На вигін. На садок. Бровка і лободу.
Нехай позароста все чисто кропивою,
Піду собі – і край. Світ за очі піду.
Усе остобісіло. Стомило і набридло.
Геть все-усе дратує. Урвавсь мені терпець.
Така навкруг буденність. Все сіре й остогидле.

Покину все. Забуду. Позбудуся – й кінець.
Почну нове життя. У злагоді з собою.
Така вся незалежна. Вся пані – хоч куди.
Та чую – щось не те. Нема мені спокою.
Без вигона. Садка. Бровка. І лободи.

*Зоре-Зорянице,
Всьому світу помічнице,
Моя рятівнице...
(українське замовляння)*

Самотнім зорям холодно вгорі.
Та ще так пасмурно посеред ночі.
І я пошлю моїй тремкій зорі
Слова прадавні, щирі і пророчі.
Моя ти зоре, сестро преясна,
Моя надіє в безвісті бездонній!
Твого саява сила очисна –
Знак рятівний у тиші безборонній.
Царице неба, ночі і душі!
Ми не самі у безмірі космічнім.
Стежки мої, полин і спориші –
Тобі назустріч, крізь роки, у вічне.
Тече одвіку золота ріка
З глибин небесних до мого поля.
У срібнім саяві молода тополя
Окличним знаком коло замика.

Я плачу, та мого плачу
Ніхто не чує. Навіть я.
Червоним золотом плачу
За дороге твоє ім'я.
За перші доторки руки.
Несміле слово. Сад в цвіту.
За срібні вигини ріки,
Де я тебе у снах ще жду.
За синє щастя тих очей,
Що зав'язали білий світ.
За тихий зорепад ночей,
Де стежечкою – слід-у-слід.
За звуки імені мого,

Яке ти видихнуть не смів.
О, як голубив ти його!
Ніхто ніколи так не вмів.
Ти – за межею. Плачу я.
Між нас – дозоряні світи...
Хтось вимовив моє ім'я.
О, Господи! –
як ти...

Терпке вино шаліючої ночі
Я пригублю й сховаюсь в зорепад.
Зірчастий світ дивитиметься в очі.
Я не вернуся в той серпневий сад.
Нехай ранети падають у трави.
Хай всесвіт губить вранці по зорі.
Хай горе зліва, а надія справа,
А віра – там. Там, високо вгорі.
І хай туман серпанком приховає
Мою сто тисяч зражену печаль.
Світає світ, світає світ, світає.
Спадає жаль росою. Тихий жаль.
Терпке вино. І ніч. І вічні зорі.
І тихий голос при отій зорі...
Які терпкі, гарячі й непрозорі
Серпневі ночі. З місяцем вгорі.

Вогнистий сад гукнув:
– Це осінь! Чуєш?
Останній птах прощався й даленів.
Листочку змерзлий, ти ще заночуєш?
Бо вже у жовтня не стає днів.
Он листопад тепло позамітає,
А грудень попригонить холоди.
Змерзає сад. І цілий світ змерзає.
Тих холодів прибуде до біди.
Вони усе поприбирають білим.
Позамітають заячі сліди
Та й запанують понад світом цілим.
Але ж не назавжди?
Не назавжди!

Весела Осінь в сонячній сукенці
Фарбує день у жовте й золоте.
В моєму серці, ах, в моєму серці
Цвіте ця Осінь, золотом цвіте.
Ця хитра Осінь, голонога Осінь
Взялась тонкі тенета золотить.
І просить небо синьооке, просить,
Щоб в листопад ще жовтень не пустить.
Ця юна Осінь, ах, ця дивна Осінь
Так любить жовте, золоте й руде.
Вона не чує і не вірить зовсім,
Що білий сніг вже через поле йде.
І я не вірю. І не хочу чути,
Що нас снігами скоро замете.
Ах, вип'єм з нею зимної отрути –
Й пере чекаєм час на золоте.

Святися, світла Осене, святися –
Гірким багрянцем і терпким вогнем,
Котрий обпалює прощання мить...
Гарячі фарби сад мій запалили,
І не втекти мені конем вечірнім
Від багрецю й осінньої печалі,
Від вихорів палаючого листя,
Від магії сліпучого вогню,
Від стежки,
Що на осінь повертає,
Від себе у осінньому саду –
На фоні пломеніючих суцвіть.
Святися, моя Осене. Святися.

Кахикнув грудень: захололо.
Насипало. І замело.
Такої дерті намололо,
Їй-бо, такого не було.
Застуда грудню брала груди.
– Мо, притулюсь до димаря?

Зігрійте груди грудню, люди!
Бо пропаду таки зазря.
А треба ж до Різдва добути.
Вручити січню булаву.
Ні рук, ні ніг уже не чути.
Ой, Господи, – не доживу...
А хтось із неба білим сипав,
Старого грудня не жалів.
Бешкетник вітер вслід хихикав:
– Ти сам хотів.
 Ти ж сам хотів?

Світає зима білим сяйвом беріз.
Кружляють сніжинки у вальсовім ритмі.
Мороз пропіка Україну до сліз.
На срібне малює небес світлий витвір.
Зірчата пороша спадає з небес
На степ, на сади, на ліси і діброви.
А серце чекає казкових чудес,
Душа прагне щастя і світлого слова.
Душа, безборонно відкрита світам,
Уловлює вічності звуки врочисті.
І казка чарівна всміхається нам,
І спогад дитячий, наївно-пречистий.
Сріблястий пилок із космічних висот
Несе таїну – неземну, нетутешню.
Ніч віщими снами ворожить народ,
І чарами сипле щедрівка в прийдешнє.
Дзвенить коляда над притихлим селом.
Шукає себе у собі Україна.
І місяця серпик сріблястим веслом
Розтрушує в небі космічні перлини.
І сани летять. І риплять полозки.
І сміх молодий їм встеляє дорогу.
І рідний народ крізь роки, крізь віки
Шукає дорогу до себе й до Бога.

ЗИМОВЕ ВИДИВО

ФАНТАСМАГОРІЯ

Крізь срібну паморозь на шибці
Таємним знаком вплива –
Хтось тихо струн торкає скрипці,
Хтось мовить трепетні слова.
Тонкі шовки мій стан голублять.
Руки торкається рука...
Мене там знають й ніжно люблять,
І погляд поглядом торка.
А на тонкім моїм зап'ясті
Сріблисто мерехтить браслет.
І тихим дотиком до щастя
Ліг на мелодію сонет.
І струменять кохання чари.
А в коливанні теплих свіч
Кружляють пари, пари, пари,
І їх ховає тиха ніч.
Незнаний спогад давнім дивом
Прониже пам'ять, як стилет.
А на руці моїй звабливо
Сріблиться тайною браслет.

Дрімає сад у зимовому сні.
Сліди зайчати виміряли стежку.
І білі дні, морозні і ясні,
Вже замели вигадливу мережку.
Якби ж душа так вміла переходить.
Цю непритомність власного буття,
Як зайчик той завію і негоду
Мережаним стібком без вороття.

Напинаю веселі вірила –
І лечу напередими весні.
Аби тільки вона не дурила
І не плутала карти мені.
Бо ж надворі – ще лютий, ох, лютий!
А вже в березні – Я і Душа.
Чи вам чути? Хіба ж вам не чути, –

То ж весна крізь сніги вируша!
Ах, пурпурні вітрила Грея!
Ви пасуєте юним. Це факт.
Тільки ж – де я?
Ну, де я?
Ой, де ж я?
Там, де хочу?
А там – хоч інфаркт.

Розчерк блискавки –
через півнеба –
автографом волі.
І така неугасима потреба –
стати
супроти Долі.
Глянути гостро
в очі її –
невідворотні.
Не злякатись зеленої ночі,
як окреслиться
пруг безодні.
І тоді на півсвіту
гаряче
спалахнути,
й розпанахану мить
в позакрай
тягивою напнути.

м. Кіровоград

Василь ФОЛЬВАРОЧНИЙ

Народився 30 січня 1941 року в с. Нападівка Лановецького району Тернопільської області. Закінчив історичний факультет Львівського університету. Нині мешкає у Києві.

Автор семи поетичних збірок, книг повістей та романів, понад двох десятків драматичних творів (трагедій, драм, трагікомедій).

Лауреат обласної літературної премії імені Сидора Воробкевича.



ДОКИ МОРЕ ПЕРЕЛЕЧУ... ДРАМА НА ДВІ ДІЇ

ДІЙОВІ ОСОБИ

ВИННИЧЕНКО Володимир Кирилович

ВОЛОДИМИР

ДРУЖИНА (РОЗАЛІЯ)

ФРАНКО

КОЦЮБИНСЬКИЙ

ГРУШЕВСЬКИЙ

ГОРЬКИЙ

СТАЛІН

ПРОФЕСОР-СВЯЩЕНИК

ЛЮСІ

Листоноша, бандурист, німецькі генерали, офіцери, солдати, агент, перекладач

Події відбуваються у Франції в останній рік життя Винниченка і на Україні ретроспективно в спогадах протягом сорока літ.

ДІЯ ПЕРША

Мужен – околиця знаменитих Канн на середньоморським узбережжі. Ліворуч і праворуч вдалині під небесами ледь голубіють вершечки гір Приморських Альп. До їх схилів туляться будинки, що виблискують червоною черепицею. Серед зелені кипарисів і пальм, мініатюрних садів на терасах вілла Винниченка. Літня веранда, що виходить у сад, у якому горять малиновим і рожевим полум'ям мальви. На веранді справа стіл із стільцями, біля якого столик із телефоном, стелаж із книгами. Зліва велика картина – краєвид Карпат, швидше всього Франкова Криворівня. В центрі ще дві картини – Чернеча гора над Дніпром у Каневі з пам'ятником Тарасу Шевченку та розлогий степ із розквітлим соняхами.

У інвалідній колясці лежить і дрімає хворий господар вілли, весь у білому, білоголовий, білобородий – Винниченко. З'являється дружина акуратна семидесятилітня жінка, несе склянку з водою, змочує чоловікові губи, прикладає руку до його лоба.

ДРУЖИНА. Весь горिश, Володю.

ВИННИЧЕНКО /ослабим голосом/. Відгорів, дотліваю...

ДРУЖИНА. Ти ще поправишся. То не вік якихось сімдесят літ...

ВИННИЧЕНКО. Хто я?

ДРУЖИНА. Мабуть, передусім українець... А ще тебе називають правдивим дзеркалом української революції, її творцем і витязем.

ВИННИЧЕНКО. Що значить бути українцем?

ДРУЖИНА. Бути українцем за твоїм визначенням – значить бути постійно в стані доказування свого права на існування. Бути під гласним і негласним наглядом поліції, постійно доводити, що Україна не видумка німців чи австріяків, а вона існує насправді.

ВИННИЧЕНКО. Існує насправді?

ДРУЖИНА. Існує. Має свою велику історію з часів Київської Руси.

ВИННИЧЕНКО /підвівся на лікоть, з болем у маренні/. Читати українську історію треба з бромом – до того це одна з нещасних, безглузких, безпорадних історій, до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного, чи вірніше, піддержавного існування, що огризалася на всі боки: од поляків, татар, руських, шведів. Тільки хотіли створити свою державу, як на нас поповзли як гусінь – москалі, поляки, німці, австріяки, лізе Антанта. А всередині те саме. Паршиві шанолюбці, національне сміття, паразити й злодії продають на всі боки: хто більше дасть. І розшарпаний зацькований народ знову безпомічний жде, якому панові служитиме /падає знезямлений/.

ДРУЖИНА. Заспокойся, любий. Не трави свою душу хоч тепер у передсмертні години.

ВИННИЧЕНКО. І де ми зараз, на Україні?

ДРУЖИНА. Ми на півдні Франції, на середньоморським узбережжі знаменитих Канн серед пальм і кипарисів... вдалині гірські Альпи.

ВИННИЧЕНКО. Серед яличок і смечок, вдалині Карпати, я в Криворівні, гостюю в Івана Яковича Франка.

ДРУЖИНА. Побудь, погостюй на Україні, в Карпатах, лети душею туди, де серцю твоєму мило.

ВИННИЧЕНКО. Мало радості. Якби ти бачила, як бідує наш Мойсей, хто в нашій культурі був першим європейцем, хто привів чужомовну Європу в нашу літературу і культуру, а наші надбання духовності спробував показати Європі. Знавець двох десятків мов заробляє на хліб тим, що плете рибальські сіті. Йому немає шістдесяти, а в нього крутять руки, відмовляються слухатися його. Я мушу йому допомогти.

ДРУЖИНА. Він вже давно не потребує нічиєї допомоги, він відійшов у вічність більше сорока літ тому.

ВИННИЧЕНКО. Відійшов у вічність Шевченко, а Франко запросив мене погостювати в нього.

ДРУЖИНА. Коли так, прийми запросини, провідай його.

ВИННИЧЕНКО. Знаєш, схоже, що в Галичині як за ним, так і за мною – шпигують. Мене постійно хтось супроводжує. Я вже починаю впізнавати агентів царської російської охоранки, навіть вітаюся з ними. Це ж саме роблять і австрійські нишпорки. Одні вважають мене шпигуном Москви, інші – шпигуном Австрії. А хто я насправді – їм мене не розкусити. Я відкриюся хіба що своєму духовному батькові Франку.

ДРУЖИНА. Йому можна і треба відкритися, Владику.

З'являється А г е н т, він у плащі-дощовику з піднятим коміром, з папкою в руці.

АГЕНТ /читає/. Довідка тимчасового жандармського управління військового генерала губернаторства у Галичині 1915 року, агентурні дані. Винниченко, Владімір Кірілович, крест'янин Херсонской губернії, роділся 14 іюля 1880 года; по окончанії в 1900 году курса Златопольской гімназії поступіл в число студентов Кієвского Університета. Откуда, за участие в студенческих беспорядках, проісходівших в февралі 1902 года, бил уволен без права поступленія в какое другое-лібо заведеніе. По агентурним сведениям Винниченко принадлежал к числу членов „Кієвской Громади” українской револю-

ціонної партії, ввіду чого подвергался несколько раз обискам в Києве. Отбивая затем воинскую повинность в качестве вольноопределяющегося, бежал із батальйона. По агентурним сведениям проживал во Львові, где займався літературним трудом. В іюле 1903 года Винниченко бил арестован с паспортом на імя австрійського подданого студента Львовского університета Ярослава Долінського, причом у него оказалось трі пуда нелегальної літератури, ізданія української революційної партії. Ввіду вищеіложеного к дознанію, в тюрме покушался на самоубійство через повешеніє. На основанії всемілостейшего манифеста 11 августа 1904 года означеное дознание в отношенії Винниченка било прекращено. В 1906 году в Полтаве Винниченко прівлечон бил к следствію как сотрудник „Громадской думки” і состоял под залогом, но затем скрился. Из сведений за апрель месяц 1909 года по Полтаве, по украинскому союзу „Спілка” усматривается, что Влдімір Кірілович Винниченко, українскій пісатель, ізвестный в організації под клічкой „Вольдемар” і „Дядя”, прівлечон к следствію, состоял под залогом і находитсѣ за границей. В марте 1910 года Винниченко входіт в состав „Паріжской украинской громады”. По сведениям начальника Кієвского охранного отделения от 1 іюня 1910 года Влдімір Кірілов Винниченко проходіл в Кієве по наблюденію как відний член Украинской соціал-демократической партії, неся в організації клічки „Владон”, „Гриша”, „Грицко”. По сведениям Фінляндского жандармского управленія с мая 1911 года Винниченко являється автором брошури „Борьба” №04. По сведениям Полтавского Губернского жандармского управленія от марта 1914 года Винниченко проживал во Львові і прінимал участіє в украинском двіженії Австрії протів Росії”. /Агент зникає/.

ВИННИЧЕНКО /ослабим голосом/.

Ні попівськії тортури
Ні тюремні царські мури,
Ні шпійонське ремесло
В гроб його ще не звело.

ДРУЖИНА. Я піду, а ти побудь у Карпатах, погостюй у Франка, в його Криворівні. /Виходить/.

На авансцену виходить вродливий юнак мічної статури трохи вище середнього зросту, з чорноволосою зачіскою назад, високим лобом, з чорними вусами, чорною, акуратно стриженою бородою, у чорному фрачному костюмі, білій сорочці з чорним галстуком, проникливим поглядом дивиться вдаль. Це не двійник лежачого, а він сам у молодості, ще не Кирилович, а просто Володимир. Поруч з ним Франко, десь у п'ятидесятилітньому віці, сидить босяй за столом, плете рибальські сіті.

ВОЛОДИМИР. Ви уявіть собі, я родився в степовій Україні. Ви розумієте, добре розумієте, що то значить „в степовій”? Там, перш усього, немає хапливості. Там люди, наприклад, їздять волами. Запряжуть у широкий, поважний віз пару волів, покладуть надію на бога і їдуть. Воли собі ступають, земля ходить круг сонця, планети творять свою путь, а чоловік лежить на возі і їде. А навкруги теплий степ та могили, усе степ та могили. А над могилами вгорі кругами плавають шуліки. В ярк спуститься чорногуз, м'яко, поважно, не хапаючись. Там немає хапливості. Та кожен знає, що скільки не хапайся, а все тобі буде небо, та степ, та могили. А над могилами вгорі кругами плавають. І тому чоловік собі їде, не псуючи крові хапливістю, І, нарешті, приїжджає туди, куди йому треба.

Отже, я виріс у тих степах, з тими волами, шуліками, задуманими могилами. Вечорами я слухав, як співали журавлі біля криниць у ярах, а удень ширина степів навівала сум безкрайності. В тих теплих степах виробилась кров моя і душа моя. З батькового чумакування починається рід мій... Кров моя... душа моя...

ФРАНКО. З нашої степової Еллади, з української Америки. Останнім часом цей край дав багато талановитих українців – Кропивницький, Карпенко-Карий та брати його – Садовський і Саксаганський.

ВОЛОДИМИР. Весь свій вільний час віддавав відвідинам їхніх вистав. Вони викрешували громовиці в моїм серці, кип'ятили кров, відгострювали розум, очищали душу, ріднили з моїм народом. Вони пробудили в мені велику любов до слова. Саме завдяки їм я й почав писати.

ФРАНКО. Вашу книжку оповідань привіз мені Лисенко, коли минулого року приїздив на святкування свого ювілею до Львова. Не прочитав – проковтнув одним видихом, чого давно не траплялося зі мною.

ВИННИЧЕНКО. А що ви пишете зараз?

ФРАНКО. Мойсея. Хочу показати, що головне народові замати свого пророка, безстрашного поводиря. Але зараз мова не про моє письмо, а про ваше. Воно не просто схвилювало, а потрясло мене. Я відчув те, чого вже не сподівався бачити в занудності наших літературних буднів. Серед млявої тонкоартистичної та малосилої або ординарно шаблонованої та безталанної генерації сучасних українських письменників раптом виринуло щось таке дуже рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє крізь сито, а валить валом, як саме життя, в суміші українське, московське, апокаліптичне й чисте, як срібло, що не знає меж своїй обсервації і границь своїй пластичній творчості. У вас дуже живі, пластичні, яскраві характери. Передчуваю, що після

прози візьметеся, якщо вже не взялися, за драматургію. І, дасть Бог, станете врівень з вашими славетним земляками зі Степової Еллади.

ВОЛОДИМИР. Чи варто повторювати рівень звершеного?

ФРАНКО. Замахніться. Щоб перевершити їх.

ВОЛОДИМИР. Постараюся. Бо відчуваю в собі такі сили, такий вулкан енергії, що розриває мене...

ФРАНКО. Вам не відмовиш у скромності.

ВОЛОДИМИР. Скромність чи не з найгірших комплексів для митця, що знекровлює його на початку дороги.

ФРАНКО. Ви прихильник Ніцше, Фрейда, Гауптмана?

ВОЛОДИМИР. Не фанатичний. Але орієнтуюся передовсім на європейців, бо в нас окрім Шевченка, вашого доробку, творів Лесі, дечого в Коцюбинського – немає чогось такого чим можна було б зацікавити пересичений світ.

ФРАНКО. Ми з вами однодумці. Все, що в нас називається літературою – то підпеньки, що ростуть на струхлявілих пнях, а не сильні могутні дерева. Це якась плісень, твань, що вкриває гниле болото, а не квітуча пахуча мурава. Се щось таке, що твориться ні на землі, ні в повітрі, ні в воді, щось відірване від життя, від мислі, від сучасних інтересів, що постає і гине, не будячи ні в кім цікавості, ні охоти, ні співуділу, а хіба равнодушне здвигнення плечима.

ВИННИЧЕНКО. Як на вашу думку – у чім причина?

ФРАНКО. Гнила суспільність не видасть собі здорових та сміливих заступників, писателів. Поетів. А хоча би тако чудом божим влилися, вона не прийме їх, відтрунить – що гірше – затопче, оглушить. І куди тут постати та розвиватися літературі в правдивім значенні того слова? Адже література – се передовсім розумна праця, а у нас досі що й роблено, то роблено без ясної думки, без переконання о доброті і позиточності того, що робиться. „От так собі!“ Се наше рідне речення найкраще цінує наше рідне недоумство.

ВИННИЧЕНКО. Значить треба міняти гнилу суспільність, творити тверду основу громадянства?

ФРАНКО. Не треба ілюзій, я був біля витоків створення кількох українських партій, хотів прислужитися рідному народові. Але тільки стратив уйму часу. Моє ім'я, керівника партії, використовували для самореклами, для здобуття мандата в парламент і сейм. Я прийшов до творчого переконання, що партії в Галичині лише прикриття для власних інтересів, а будівництво України, яке кожною з них проголошувалось, велося виключно у свої власні кишені.

ВИННИЧЕНКО. Може, це хвороба галичан? А нас, наддніпрянців, ще не торкнулася ця епідемія, що пожирає живу енергію борців за нашу майбутню Україну.

ФРАНКО. Майбутня Україна можлива тоді, коли буде вистражане бажання поголовно всіх бути господарями у власнім домі. А не слугою чи то північного царя, чи західного цісаря.

ВИННИЧЕНКО. Місія українських революціонерів стати провідниками нації, взятися за пробудження самосвідомости нації.

ФРАНКО. Своїми творами ви один можете зробити більше, ніж сотня революціонерів.

ВИННИЧЕНКО. Переоцінюєте мої можливості.

ФРАНКО. Відчувається європейська школа.

ВИННИЧЕНКО. У кожного з європейців беру лише краще. Бо й у їхньому лісі, серед здорових дерев, чимало схвороблених омолою.

ФРАНКО. Звідки у вас таке знання життя, вершин і низин його, соціального дна? Ви, здається, прихильник соціалізму?

ВОЛОДИМИР. Я, не зважаючи на свою віру в світле, чисте вчення соціалізму, почуваю інколи себе моральним злочинцем. Для заглиблення в життя відвідував публічні будинки, не проти був земних утіх, загулів, випивок. Інколи мене пропікає сором...

ФРАНКО. У вас щира, чиста душа.

ВОЛОДИМИР. Далеко не так. Мені часто доводилося кривити душею навіть перед найближчими друзями, клеїти дурня перед жандармами, обманювати декого, особливо жінок. Багатьох героїв своїх творів я пишу із себе. Але не цільного, а роздвоєного, а то й розчвертованого. Я дуже буваю різним, протирічливим, хоча прагну тягнутися до взірця молодой людини завтрішнього дня... Мене мучать ідеї чесности з собою, старої й нової моралі.

ФРАНКО. Я звернув увагу, на полеміку ваших героїв – сильної особистості і безвільного хворобливого неврастеніка. Кредо вашого Мартина – це і є ваше кредо? „Я нічим не хочу зв'язувати себе і – наплювати мені на всі моралі, на всі ржаві кайдани, що чіпляють на себе люди”.

ВОЛОДИМИР. Мораль видумана для безсилих. Врешті, моя позиція неоднозначна, вона розчакхнута в протилежних позиціях моїх героїв.

ФРАНКО. У вашім віці я був таким же революційним, бунтівним. Вас заарештовували?

ВОЛОДИМИР. Уже двічі. Відсидка ця – чи не найліпші життєві університети для змужніння духу, глибинних роздумів. /Декламує/.

Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю, –
Він живе, він ще не вмер.
Ні попівській тортури,
Ні тюремні царські мури.
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпійонське ремесло
В гріб його ще не звело.

ФРАНКО. Це добре, що в Україні з'явилася своя соціал-демократія. Бо краща енергійна молодь втікала в російські революційні партії. Тепер наша молодь не буде так денаціоналізуватися, як досі, а буде працювати на українським ґрунті і для нас не пропаде. Свого часу наші молоді уми були перевербовані то німцями та австріяками, то поляками. То москалями. Мені самому довелося шукати заробітку в чужинців, у польській, німецькій пресі. Бо галицьке панство лякалось мого соціалізму. Благо професор Грушевський притягнув мене до наукового товариства Шевченка, до праці в науковому віснику. Знаю, що він і вами опікується.

ВОЛОДИМИР. Не знаю як довго ми витерпимо одне одного. Грушевському здається, що в мені більше анархіста, ніж соціаліста.

ФРАНКО. А як вам наші галицькі соціал-демократи?

ВОЛОДИМИР. Мені смішною видається індикувати набундюченість галицьких п'ємонтистів, які намагаються монополізувати право на український патріотизм. Днями був свідком ретельної демонстрації з приводу 250-ліття облоги Хмельницьким Львова. Демонстрація почалась після нудного і дуже просторого „народного віча”. Доктор Євген Левицький прочитав нудний реферат, в котрому зрівняв Хмельницького з Ганнібалом і Наполеоном. Кричали „ганьба” і „слава”. Потім пішли походом, співаючи „Не пора” і „Ще не вмерла”. З цікавістю пішов і я з ними зовсім не сподіваючись, що дана демонстрація буде мати для мене такі драматичні наслідки. Налетіла піша й кінна поліція і почала дубасити маніфестантів. Я дістав кілька шабель плашмя по спині. Тікаючи загубив капелюха і калоші... На зросійщеній наддніпрянській Україні, на демонстраціях діставалося мені кілька нагайок, але я не губив нічого, а тут такі потері в мізернім сраженні.

ФРАНКО /засміявся/. А ви в'їдливий.

ВОЛОДИМИР. Що пороблю – який вже є! Був свідком страйку з приводу загального голосування. Співали пісень на різних мовах. Говорили багато про автономну і незалежну „польську”, а коли

Ганкевич згадав про Україну, то се прийняли так, як би говорилося про Ботокудські острови, потім перейшов на польську і вже про Україну не згадував. Яка вже там Україна для спольщеної львівської публіки 1905 року, серед якої навіть найенергійніший рутенець, про права України змушений говорити поспіхом, мовби задля якогось неписаного й не вельми популярного ритуалу.

ФРАНКО /задумливо/. Се наша галицька українська інтелігенція, ботокуди, одним словом.

ВОЛОДИМИР /декламує/.

Довго здавлювана правда
Просипається в серцях людських
Тільки тихо, темно, сонно
В сонних серцях ботокудських.
За добро, за правду ллється
Кров широкою рікою
Та се й крихти не бентежить
Ботокудського спокою.

З'являється Г р у ш е в с ь к и й.

ГРУШЕВСЬКИЙ. Pozнайомилися? Як вам, пане Іване, молодий київський бунтар?

ФРАНКО. Пізнаю себе в молодості.

ГРУШЕВСЬКИЙ. Натура – як у тура. Нешлюбне дитя Карла Маркса з вродливою і темпераментною українською молодницею. Соціал-демократ марксистського спрямування, узалежнений від старшого московського брата. Шукає національного ідеалу в схрещенні європейської корови з азіатським двогорбим верблюдом...

ФРАНКО /до Володимира/. А, може, вам ліпше віддатися цілком і повністю слову. Адже Шевченко, може, більше зробив для свого народу, ніж шаблі Хмельницького і Мазепи. Передчуваю серцем – у вас інший талан, інший геній – не бути вам ні українським Ганнібалом, ні українським Вашингтоном. А от властелином дум свого народу можете стати, якщо не заблудитесь у хащах політики.

ГРУШЕВСЬКИЙ. Нашій Україні потрібне нове слово зрідні Шевченковому і нові вожді взірця Хмеля і Мазепи. Якраз політику революції повинні робити найсвітліші уми, світочі мислі, провісники національного духу. Тільки вони можуть бути поводириями нації!

Вдарив грім. Небо прокресали блискавиці.

З'являється Д р у ж и н а.

ВИННИЧЕНКО /глянув у бік, звідки докочується громовиця/. Кості крутять, як у Франка в Криворівні. Мабуть, на переміну погоди. Сирий клімат у Карпатах, треба їхати лікуватися на Капрі. Там лікуються Коцюбинський, Горький. Ти поїдеш зі мною на Капрі?

ДРУЖИНА. Поїду хоч куди, хоч на край світу.

ВИННИЧЕНКО. Це добре, що ти готова зі мною на край світу, Люсі.

ДРУЖИНА. Я не Люсі, а Розалія, твоя кохана, твоя дружина...

ВИННИЧЕНКО. На Капрі зі мною була Люсі...

ДРУЖИНА. Зате пізніше всюди твоєю тінню була лише я, любий.
/Заплакала/.

ВИННИЧЕНКО. Ти плачеш? За нашим померлим сином? Я ж казав тобі не народжувати, перервати вагітність, бо я не маю права на потомство. Чому ти не послухалася мене, народила?

ДРУЖИНА. Я не сміла ослуhatися тебе – не народжувала. Як могла береглася. А коли підзалетіла – зробила аборт. Якби ти тільки знав, скільки мені довелося перенести через це тяжких мук фізичних, страждань моральних.

ВИННИЧЕНКО. Я дуже завинив перед тобою. Мені, мабуть, не буде прощення перед Господом Богом, доведеться горіти в пеклі.

ДРУЖИНА. Ні-ні. Я тобі давно все простила, бо любила, люблю як ніхто ніколи тебе не любив. І моя любов вимолить у Господа прощення твоїх гріхів. Ти як праведник будеш у вічнім раю.

ВИННИЧЕНКО. Який я праведник! Господи! Лише ти знаєш скільки я нагрішив, скільки наробив помилок!

ДРУЖИНА. Не зі зла, не по своїй волі. Ходімо, я відвезу тебе в спальню.

ВИННИЧЕНКО. Не хочу в спальню – вези на Капрі.

ДРУЖИНА. Хай буде острів Капрі. /Виходить/.

З'являються В о л о д и м и р і К о ц ю б и н с ь к и й.

ВОЛОДИМИР. Я дійшов душевної кризи, у мене зовсім хворі нерви, ослаблі легені, мені здається, що я не вирвуся з рук кістлявої, яка підступає до мене.

КОЦЮБИНСЬКИЙ. Вам же й тридцяти немає, добродію Винниченко, що за настрої! Хіба так можна?

ВОЛОДИМИР. Інколи я сам собі здаюся вісімдесятилітнім дідом – далися ознаки переслідування, страх бути викритим, викриття, арешти, роки, проведені в тюрмах, нервові перевантаження. І як результат – дійшов, як кажуть, до ручки.

КОЦЮБИНСЬКИЙ. Біля вісімдесятилітнього діда така пишна квітуха молодичка – дружина чи наречена? */Кивнув на жіночку, що неподалік милувалася довколишніми краєвидами/.*

ВОЛОДИМИР. Яке одруження в моєму становищі? Живу й лікую в борг, пане Коцюбинський. Позичив у мого хрещеного літературного батька Чикаленка сто двадцять рублів під гонорар за майбутні публікації, обіцяні Грушевським в літературно-науковому віснику.

КОЦЮБИНСЬКИЙ. З літератури, звісно, не розживешся. За неї аж ніяк не вижити. Та ще, коли пишемо нашою, українською. Он Горький розкошує. Скільки людей у нього місяцями гостить на його утриманні: Луначарський, Шаляпін, Богданов, Ленін... До речі, Горький у захопленні від ваших оповідань, вважає вас більшим талантом, хоча не поділяє індивідуалістичного напрямку ваших художніх шукань.

ВОЛОДИМИР. Горький тепер зробився таким правдивим еседеком, що аж сумно стає. Фанатик колективізму, буревісник революції. Його елітна публіка вторить йому. Всі навідали на мене, доводили, що індивідуалізм – погана річ. Я старався довести їм, що вбивання, приниження одиниці во ім'я колективності принижує саму колективність.

КОЦЮБИНСЬКИЙ. Марна річ переконувати у ваших поглядах таких фанатів, як той же Горький чи Ленін. Вони запеклі колективісти.

ВОЛОДИМИР. Ленін попри велику ерудицію здається мені самозакоханим глухарем. Який тільки себе чує, весь час демонструє свою неординарність і свій інтелект.

Підходить Л ю с і.

ЛЮСІ */до Коцюбинського/.* Доброго дня! Пробачте, пане Вольдемаре, ви не хотіли б прогулятися зі мною до монастира Чертога Сан Джакомо?

ВОЛОДИМИР */іронічно/.* Зібралася в монашки?

ЛЮСІ. Доведеться при такому кавалерові, як ви. Зовсім забули, що я поруч страждаю. */До Коцюбинського/.* Пробачте, що перебила вашу розмову, але мушу нагадати панові...

ВОЛОДИМИР. Pozнайомся, Люсі, з великим українським письменником Михайлом Коцюбинським.

ЛЮСІ. Люсі, Людмила Гольдмерштейн. Подруга геніального і нестерпного Винниченка. Привіз мене сюди і забув про моє існування. Може, ви згодні б стати моїм кавалером на зло цьому самозакоханому егоїстові.

КОЦЮБИНСЬКИЙ. */Дістає годинника/. Знаєте, я застарий, щоб бути кавалером при такій дамі. Прошу пробачення, мені час приймати ліки.. Дозвольте відкланятися! /Знімає капелюха, виходить/.*

ВОЛОДИМИР. Ти що собі дозволяєш! Що за вибрики, Люсі!

ЛЮСІ. Пробач. Я справді настирна, дратівлива. Але ти зовсім забув, що поруч з тобою жива душа, яка мучиться, страждає від великої любові до тебе. */Дивиться вслід Коцюбинському/. У нього важке дихання.*

ВОЛОДИМИР. Геніальний письменник, а мусить заробляти на хліб насущний присяжним повіреним, начальником статистичного бюро в Чернігівській губернії. Тяжко хворіє, дуже тяжко.

ЛЮСІ. Зверни увагу, які тут чудові краєвиди.

ВОЛОДИМИР. Мене починає гнітити тутешня атмосфера. А Горький дратує своїм постійним менторським тоном. І хоч ми обидва товариші-соціалісти, проте в принципових питаннях розходження між нами досить серйозні. Він дорікає мені, що здираю з російського революціонера романтичні й ідеальні шати. Але ж і революціонери живі люди і маю я право показувати їх не як жертів і попів, не лише з ідеального боку, але й з боку їхніх недоліків.

ЛЮСІ. Дорогий Володю, я мабуть підзалетіла. Мені зовсім не хочеться їсти, мене постійно нудить. Інколи зі мною коїться щось незрозуміле – то я сміюся безпричинно, а то плачу. Ти мене чуєш?

ВИННИЧЕНКО */зосереджений на собі/.* Ти знаєш, я помічаю, що став неврастеніком. Більшість часу я просто жалка, хвора істота, яку доводить до сліз гудіння мухи або скрип дерева од вітру. Маленька зміна погоди робить все моє тіло важким, голову порожньою...

ЛЮСІ. Чого я сюди попленталася за тобою! Ти ж глухий, сліпий, не бачиш мук моїх, лише зайнятий собою!

ВОЛОДИМИР. Я приїхав сюди поправитися, набратися морально-го і фізичного здоров'я, заспокоїтися, почати писати...

ЛЮСІ. А я? Навіщо я сюди приїхала?

ВОЛОДИМИР. Хіба я тебе кликав за собою? Сама нав'язалася, тепер домучуєш.

ЛЮСІ. Але ж ти і не був проти, щоб я їхала сюди!

ВОЛОДИМИР. Сюди-туди – твоє право. Ти вільна поступати як надумаєш. Чому це повинно торкатися мене?

ЛЮСІ. Хіба не бачиш, що я люблю тебе? Мені хочеться бути кожної миті з тобою. Сподівалася, що ти побачиш, зрозумієш, відгукнешся своїм серцем на поклик мого серця.

ВОЛОДИМИР /роздратовано/. Облиш у спокої моє серце. Я тобі щось обіцяв? Обнадіював? Я завжди намагався бути чесним перед самим собою, а значить і перед іншими. Між нами була відверта домовленість бути лише взаємокорисними одне одному, коханцями-товаришами, без надмірного романтизму, щоб полегшувати життя одне одному, а не обтяжувати його.

ЛЮСІ. Хіба я винна, що покохала всім серцем, що не можу без тебе?

ВОЛОДИМИР. І я не винен, що не можу тобі відповісти взаємністю. Що взагалі мені ніхто не потрібен. Я сам собі набрид.

ЛЮСІ. Хіба тобі погано зі мною? /Пауза/. Адже ж було добре в моїх обіймах. Сам казав, що стаєш спокійнішим у моїх ласках, перестав нервувати, засинаєш як дитина.

ВОЛОДИМИР. А прокидаюся знову розбитим, із комплексом вини, що не можу дати тобі того, чого ти від мене чекаєш.

ЛЮСІ. Хіба я від тебе прошу чогось неможливого? Хочу лише щоб ти інколи помічав мене. Я звикла не брати, а віддавати...

ВОЛОДИМИР /різко/. І що ти можеш дати? Що?

ЛЮСІ /розгублено/. Ну, хоча б багатство свого серця...

ВОЛОДИМИР. Пробач за відвертість, але ти перебільшуєш і переоцінюєш себе.

ЛЮСІ. Можливо, я не вмію показати багатства свого серця, своєї душі.

ВОЛОДИМИР. Покажеш комусь іншому, можливо, хтось і оцінить. А я втомлений, хворий, нервовий. Мені потрібно поправити здоров'я. Мені потрібні нормальні умови для творчості. Се, може, найголовніше. Ти можеш дати їх мені?

ЛЮСІ. Я любитиму тебе, турбуватимуся про тебе постійно, самозречено.

ВОЛОДИМИР. Ти не гімназистка, а зріла жінка, маєш про кого турбуватися – у тебе дочка!

ЛЮСІ. Так, я старша за тебе аж на два роки, але...

ВОЛОДИМИР. Що значить турбуватися, створювати належні творчі умови, надихати, запалювати можна побачити на прикладі інших.

ЛЮСІ. Ти натакаєш на Катерину Голіцинську, яка була в тебе переді мною?

ВОЛОДИМИР. На актрису Марію Федорівну Андрєєву, музу, натхненницю Максима Горького...

ЛЮСІ /істерично/. Ти жорстокий, Володю. Може, я не така краса, не знаменита, як Андрєєва, але й ти, Володю, коли наголошуєш

весь час на чесності з собою, поглянь на себе зі сторони – тобі також далеко до Максима Горького!

ВОЛОДИМИР /гнівно/. Мені далеко до Горького? Що ж, я ще доведу і йому, і тобі, й усім вам! /Після паузи, підупалим голосом/. Мені б вилікуватися. Мені б хоч якісь певні гроші, щоб я не відчував дихання злиднів, тоді б усім показав, передусім цим російським вискокчам – і Горькому, і Луначарському, та й Леніну. Я створю на Україні свою партію, як Ленін у Росії. І ми ще позмагаємося. Ще побачимо, хто буде більшим вождем свого народу. Ленін у росіян, чи Винниченко в українців.

ЛЮСІ. Володю, мене даремно постійно нудить. Я сходила в лікарню, щоб перевіритися. І перевірилася... І лікар сказав... Ти не хочеш чути, що сказав лікар...

ВОЛОДИМИР. На мене звернули увагу великі люди, вершители долі не лише талантів, геніїв, а й цілих країн, що правлять світом...

ЛЮСІ. І ти з ними поклявся кров'ю?

ВОЛОДИМИР. Що ти на цьому розумієшся? Поглянь на себе – хто ти? Обмежена недалека обивателька, яка живе здебільшого інстинктами, а не розумом. І ти набиваєшся мені в дружини. Побійся Бога!

ЛЮСІ. Це ти побійся Бога, Володю! Як ти можеш так плювати в лице жінці, яка тебе любить.

ВОЛОДИМИР. Ти дістала мене своєю любов'ю. Ти переступила межу дозволеного.

ЛЮСІ. Я завагітніла. Від тебе завагітніла, Володю. І виношую твою дитину.

ВОЛОДИМИР. Це неправда, шантаж, щоб прив'язати мене до себе.

ЛЮСІ. Я не збираюся тебе прив'язувати до себе.

ВОЛОДИМИР. У мене інше покликання, інша місія, інше призначення. І я не маю права поміняти його на куценьке сімейне благополуччя.

ЛЮСІ. Ти слідуватимеш за своїм покликанням. Я нічого від тебе не вимагатиму. Я сама, все сама. Народжу! Вирощу! Виховую!

ВОЛОДИМИР /гаряче/. Нізащо! Ніколи! Ти не маєш права! Чуєш, не маєш! Ти повинна знати, що я проти, категорично проти!

ЛЮСІ. Мені нічого від тебе не треба. Я лише сказала тобі, а далі вже сама.

ВОЛОДИМИР. Ця дитина від мене чи не від мене?

ЛЮСІ. Від тебе! Від кого ж іще З ким я тут була? Кого я любила, кому самозречено віддавалася.

ВОЛОДИМИР. Якщо ця дитина від мене, вона не має права народжуватися.

ЛЮСІ. Це не тобі вирішувати, а мені.

ВОЛОДИМИР. Ти повинна послухатися мене і перервати вагітність.

ЛЮСІ. Ніколи! Нізащо!

ВОЛОДИМИР. Вислухай, Люсі, мене дуже уважно. Я дуже хворий... У мене невиліковна спадкова фамільна хвороба.

ЛЮСІ. Та бачу, ти неврастенік, а, може, й шизофренік – це твої проблеми.

ВОЛОДИМИР. Зі своєю спадковою фамільною хворобою я не маю права на продовження свого роду, на потомство.

ЛЮСІ. Ти спеціально лякаєш мене, боїшся, що дитина зв'яже тобі руки.

ВОЛОДИМИР. Ніскільки, люба. Повір, не такий я вже безсердечний, як іноді демонструю. Моя грубість – мій самозахист. Моє серце хотіло відгукнутися на твою любов, але я змушений був пересилити себе, заглушити все в самому зародку.

ЛЮСІ. Не вірю! Ти обманюєш мене! */Вибігає/*.

Володимир зболено дивиться їй вслід.
З'являється Г о р ь к и й із шахами.

ГОРЬКИЙ. То як, подумали над моєю пропозицією співпрацювати з нашими часописами? */Розставляє шахи/*. Ваш хід, товаришу Веніченка!

ВОЛОДИМИР. Спокуслива пропозиція, але я в роздумах. */Робить хід/*.

ГОРЬКИЙ. Вас помітять, полюблять.

ВОЛОДИМИР. Хто?

ГОРЬКИЙ. Рускіє читателі і пісателі. */Робить хід/*.

ВОЛОДИМИР. Рускіє пісателі, рускіє інтелігенти. У багатьох із них кінчається їхній демократизм, їхня інтелігентність там, де починається українське питання. */Бере пішака/*.

ГОРЬКИЙ. Ви замучили Ілліча своїм українським питанням. Це все ваші видумки.

ВОЛОДИМИР. Ні, це гірка правда, ви, росіяни, паталогічно ненавидите українців, де тільки можете – принижуйте. Ще один ваш пішак полетів.

ГОРЬКИЙ. Буржуа, купці. Але не інтелігенти. Мій ферзь б'є вашого пішака.

ВОЛОДИМИР /робить хід/. Коли я беру в руки оповідання із “хахляцкої жізні” будь-якого російського письменника, мене завжди охоплює почуття незручності, сорому і лякливості. Порівнюючи оповідання більшості російських письменників, де зображені “хахли” з анекдотами, я готовий підтвердити ці порівнювання доводами. Основна схожість з анекдотами в їх шаблонності. Єврей, вірменин, хахол, німець мають своє обличчя. За духом анекдоту – єврей чи вірменин лякливий, дурнуватий, хитруватий, бруднуватий. Єврей замість “ж” вимовляє “з”, а замість “з” – “ж”. Вірменин любить букву “и” і постійно повторює “дюша мой”. Хахол – трохи дурнуватий, трохи хитруватий, обов’язково лінивий, меланхолійний та інколи добродушний. Що не фігура, то або мішкуватий дурень, то придуркуватий лінтюх, або лінивий пройдисвіт. /Робить хід/. Шах!

ГОРЬКИЙ /піднімає руки/. Тут і я грішив, зізнаюся. Але мій хохол незлобивий, сентиментальний, простий – таким міг бути і росіянин.

ВОЛОДИМИР. Одначе ви виписали хахла.

ГОРЬКИЙ. У вас же називають нас, рускіх, кацапами?

ВОЛОДИМИР. Назвіть твір українського письменника, де б виведений азіат, жорстокий потомок татаро-монголів з руською фамілією.

ГОРЬКИЙ. Достатньо того, що ми самі про це пишемо – візьміть мої романи, п’єси. Мало там самобичування?

ВОЛОДИМИР. І все ж я просив би звернути увагу російських письменників на цей їхній грішок.

ГОРЬКИЙ. Пішіте по-руські, ставайте другім Гоголем, малюйте своїх малоросов хоч ангелами во плоті.

ВОЛОДИМИР. Ліпше, мабуть, залишитися першим Винниченком, ніж ставати другим Гоголем.

ГОРЬКИЙ. Будете першим. Російська мова виведе вас на широкі простори, матимете більше ста мільйонів читачів. У вас виростуть нові широкі крила, з великим могутнім розмахом.

ВОЛОДИМИР. Або випаде решта пір’я із тих, що маю, невеликих, але своїх. Перейти на російську мову, значить – зректися рідної мови, зректися рідного народу.

ГОРЬКИЙ. Хіба Гоголь зрікся Малоросії, коли став писати російською мовою? Навпаки – він оспівав Україну, як ніхто.

ВОЛОДИМИР. А пророком свого народу став не Гоголь, а Шевченко, який не зрадив рідному слову. Шах!

ГОРЬКИЙ. Ваша найбільша біда, що ви зациклені на своїй історії.

ВОЛОДИМИР. Найбільшим лихом української нації в усій її трагічній історії була й є її прекрасна територія, родюча земля, багатства

вод і землі, м'який теплий здоровий клімат. Звичайно, наше вугілля, наша нафта, наша залізна руда. І це було найбільшим стимулом того жагучого прагнення Москви до найтіснішого поріднення з братським народом.

ГОРЬКИЙ. Ваш Хмельницький був більшим умницею, ідя на братський союз з Росією. Ваш хід.

ВОЛОДИМИР. Після підписання трактату мали вступити у державні правові стосунки яко рівний з рівним. Але московські царі все потрактували по-своєму. Рівність, так урочисто, так клятвенно зазначену в переяславському трактаті, було зразу перероблено на своє розуміння і хотіння. Яка може бути рівність між дужчим і слабкішим. Певна етнологічна близькість цих двох націй улекшувала завдання царизму. З родичами, звичайно, найменше церемоняться. Щоб цілком мати вільну руку в експлуатації багатств України, щоб почуватися зовсім дома в себе, треба було родича остаточно вигнати з його хати, заволодіти нею й знищити навіть пам'ять про родича. І через це Україну було перейменовано на Малоросію. Стадія рідності, але без рівності. */Робить хід, забирає пішака/.*

ГОРЬКИЙ. Вот ви как! І я беру. */Бере пішака/.*

ВОЛОДИМИР. Вся історія відносин між Москвою та Україною на протязі більш як 250 літ, з моменту злуки цих двох держав, є планомірне, безоглядне, безсоромне, нахабне нищення української нації всякими способами, вщертя до стертя всякого сліду її, щоб навіть імені її не лишилось. */Робить хід і бере пішака/.* І ніхто по всім світі не знав про існування якоїсь там напівзадушеної в цупких братніх обіймах нації. Ні в європейській, ні в російській історії чи літературі нічого ніколи про це не згадувалось. */У відповідь на хід Горького робить ще хід/.* Здавалось, зроблено було все чисто: закопано, засипано землю на могили, вигладжено й пісочком присипано. “Ніякої української мови не було, немає й бути не може”, – сказав двадцять літ тому один із видатних російських могильщиків України, притоптуючи ногами землю на могили.

ГОРЬКИЙ. Це царизм, царській уряд бил тюрмою народів. Тепер у нас спільні цілі, висока мета – збудувати нове справедливе суспільство. І Росія будуватиме його пліч-о-пліч з Україною.

ВОЛОДИМИР. Передовсім нам потрібно, по нашій спільній перемозі, розтулити рота моему народові, щоб він почав вчити дітей у школах на своїй рідній мові, якою говорить він вдома, з сусідом, на базарі. Далі поставити до керунку своїх людей, а не присланих чужинців... Мат, господін Горький!

ГОРЬКИЙ /згрібає шахи/. Тут ми дещо розходимося, але, думаю, дійдемо порозуміння. За вами ще партія зі мною. /Виходить/.

ВИННИЧЕНКО. Може, колись і дограємо.

З'являється Коцюбинський.

КОЦЮБИНСЬКИЙ. Чому ви такі засмучені, Володимире Кириловичу? І ваша пасія чомусь пішла в сльозах від вас?

ВОЛОДИМИР. У жінок очі на мокрому місці. Тим я найменше переймаюся. Головне – моє писання. А коли замислитися – для кого ми пишемо, хто нас читає? З нашого українського люду лише кожен сьомий, якщо не кожен десятий уміє читати. Та й то більшість на великоруським. До того ж мені здається, що мене зумисне витискають з української літератури, не просто мені там вдержатися.

КОЦЮБИНСЬКИЙ. Ви мене дивуєте, Володимире Кириловичу! Забули як привітали появу ваших творів Франко, Леся Українка! Як захоплюється вами молодь! Кого більше читають у нас, ніж вас?

ВОЛОДИМИР. Шевченка...

КОЦЮБИНСЬКИЙ. Ну знаєте – Шевченко понад нами усіма. Він – не поет, він – пророк! Ви людина ідейна, зв'язали свою долю з рідним народом, і ви вже не зможете жити без нього, без служіння Україні.

ВОЛОДИМИР. А мій народ? Він дуже мене потребує чи зможе спокійно обійтися без мене?

КОЦЮБИНСЬКИЙ. На це може дати відповідь тільки час. Все заложатиме тільки від того, скільки труду покладете на олтар служіння рідному люду. Наберіться терпцю і при вашім таланті всього сягнете – визнання, грошей, слави.

ВОЛОДИМИР. Я пишу нову п'єсу "Базар". Мене глибоко цікавить питання людини до інстинктів, можливої переробки людини, приборкання інстинктів.

КОЦЮБИНСЬКИЙ. Знову з одних крайнощів в інші.

ВОЛОДИМИР. Вам не зрозуміти мене, тому що ви з Горьким консервативні старі сноби.

КОЦЮБИНСЬКИЙ. Не прикидайтеся Колумбом, відкривачем Америки. Всі ці експерименти ми вже бачили у Фрейда, Ніцше. Ви зможете здивувати світ розкриттям глибин розмаїтої української душі, а не надуманими схемами ламання людського в людині во ім'я якихось соціалістичних ідеалів. Мареве! Фата моргана!

ВОЛОДИМИР. Я вам всім доведу і дуже скоро. Мою нову п'єсу перекладають на французьку, її поставить Париж, а після Парижу вона обійде всі театри світу. Я відразу стану знаменитим і багатим. І

тоді я візьмуся за організацію партії, яка визволить мій народ з неволі, від несправедливості, експлуатації. Девізом цієї партії буде – рівність і братство.

КОЦЮБИНСЬКИЙ. Заразилися від Леніна революційним сифілісом, соціалістичною чумою. Хочете на свій народ накликати епідемію самознищення? Мало його знищували різними експериментами, добийте своїми.

ВОЛОДИМИР. Не можу я бути спокійним, доки вигибає мій народ. Я мушу, хочу його врятувати.

КОЦЮБИНСЬКИЙ. Ви егоцентричний, дуже чистолубивий з намаганням прославитися будь-якою ціною. Дивіться, щоб не зажили слави Герострата. Хотіти одне, а зможти – зовсім інше. Хотів Хмельницький, хотів Мазепа. Хотіли братчики кирило-мефодіївці... І що? Чого домоглися?

ВОЛОДИМИР. Із іскри возгориться полум'я.

КОЦЮБИНСЬКИЙ. Вогнище безвідповідальних фанатиків може спалити світ.

ВОЛОДИМИР /*задумливо*/. Якщо я не звершу чогось надзвичайного, пущу кулю собі в лоб.

КОЦЮБИНСЬКИЙ. По-моєму, це вам не загрожує. Ви понад усе любите себе. Такі доводять інших до самогубства, тільки не себе. /*Виходить*/.

Підходить Л ю с і.

ЛЮСІ. По якому праву він відчитував тебе, як школяра, як студента?

ВОЛОДИМИР. Він мій хрещений літературний батько, вболіває за мене.

ЛЮСІ. З тебе міг би стати гарний батько нашому синові, Володю.

ВОЛОДИМИР. Знову за рибу гроші! Чуєш, я ніколи не зможу бути батьком. Не муч мене, Люсі. У мене спадкова невиліковна родинна хвороба, я не хочу, щоб вона передалася моїй дитині.

ЛЮСІ. Що це за хвороба? Я повинна знати, щоб приймати рішення.

ВОЛОДИМИР. Це наша сімейна таємниця. Прошу тебе, перерви вагітність...

ЛЮСІ. Пізно, Володю. Пішов четвертий місяць, ніхто вже не зважиться зробити це.

ВОЛОДИМИР. Прокляття! Ти вбиваєш мене...

ЛЮСІ. Ти вбиваєш мене своєю черствістю і безсердечністю. Готуєшся рятувати цілий народ, а не хочеш запобігти загибелі рідної душі...

ВОЛОДИМИР. У тім то річ, що твоя душа була не зріднена з моєю. Між нами була плотська близькість. Ти могла дати насолоду моему тілу, але душа моя була неутішна з тобою. Пробач і прости!

ЛЮСІ. Я йду до моря, кинуся з кручі і втоплюся.

ВОЛОДИМИР. Ти вправі розпорядитися своїм життям як хочеш.

ЛЮСІ /істерично/. Черствий! Бездушний! Дідько! Мефістофель! Може, кинутися з кручі? Може, моя смерть пройме його? /Вибігає/.

Володимир вибігає слідом за Люсі.

Винниченко смикнувся було звестися, підвів голову, але вона знову впала.
З'являється д р у ж и н а.

ВИННИЧЕНКО. Пробач, люба, я так завинив перед тобою. Пробач, Люсі!

ДРУЖИНА. Я не Люсі.

ВИННИЧЕНКО. Соня?

ДРУЖИНА. Я не Соня...

ВИННИЧЕНКО. Оленка... Єлена прекрасна.

ДРУЖИНА. Боже, скільки їх в тебе було до мене.

ВИННИЧЕНКО. Маруся...

ДРУЖИНА. В тебе все перемішалося – твої зітхальниці, залицяльніці, коханки і жінки-героїні твоїх п'єс – Галі, Дусі, Марусі, Катрусі. Згадка про кожну з них мене так вимучувала, але я намагалася ніколи не показувати тобі, що я ревную...

ВИННИЧЕНКО. І зараз ревнуєш?

ДРУЖИНА. Усіх позгадував, тільки мене, яка була поруч, віддала тобі сорок років життя, забув.

ВИННИЧЕНКО. Це завжди так із тими, хто при нас, хто з нами, кого приручили, до кого звикли...

ДРУЖИНА. Невже не впізнаєш по голосу?

ВИННИЧЕНКО. Чому не впізнаю? Хіба я можу сплутати твій голос, Розі! Розонька, трояндочка моя пахуча. /*Бере дружинину руку в свої*/. Моя Коха! Моя! /*Заплакав*/. Пам'ятаєш той найщасливіший день?

З'являються В о л о д и м и р і Р о з а л і я – обоє молоді, вродливі, тримаються за руки. Вона в білому весільному платті.

ВОЛОДИМИР. Розонька, трояндочка моя пахуча, я такий щасливий, що зустрів тебе на своїм життєвім шляху.

РОЗАЛІЯ. І я дуже щаслива, що зустріла тебе.

ВОЛОДИМИР. Хочу, щоб ми були разом, щоб ніколи не розлучалися.

РОЗАЛІЯ. І я цього хочу більше всього на світі.

ВОЛОДИМИР. Хочеш, будь мені за дружину?

РОЗАЛІЯ. Вважатиму за щастя.

ВОЛОДИМИР. Подумай, перш ніж погоджуватися. Я не маю права на потомство.

РОЗАЛІЯ. Я знаю, що ти український революціонер, що для тебе головне – боротьба за волю України. Я згодна розділити з тобою все, що зустрінеться на життєвій дорозі.

ВОЛОДИМИР. У мене спадкова родинна хвороба, через це я не хочу дітей.

РОЗАЛІЯ. Ти будеш мені і за чоловіка, і за дитину.

ВОЛОДИМИР. Я не можу гарантувати тобі достатку, щасливого побуту.

РОЗАЛІЯ. Про твій добробут дбатиму я.

ВОЛОДИМИР. Життя моє повне ризику.

РОЗАЛІЯ. Я буду твоїм ангелом-охоронцем.

Звучить музика весільного вальсу. Вальсуючи Володимир і Розалія зникають.

ВИННИЧЕНКО /гукає/. Кохана!

З'являється Д р у ж и н а.

ДРУЖИНА. Я тут, коханий!

ВИННИЧЕНКО. Ти не шкодуєш?

ДРУЖИНА. Ніскільки!

ВИННИЧЕНКО. Усе пам'ятаєш?

ДРУЖИНА. Ніби це було вчора.

ВИННИЧЕНКО. Нас вінчали скелі, сосни, море, сонце, нам кидали духом вереси, нам співали хвилі моря там, унизу, зеленкуваті з берега і золотисто-фіолетові на далекім обрії. Ми нічого не обіцяли одне одному: ні вірності, ні любові, ні щастя, нічого. І наші істоти без присягання, без заклинання, без санкцій лицемірних або глупих людей з їхніми комедіями, без нотаріусів, без загроз і різних кайданів, без усього цього наші істоти скуті так, як ні один ціп скувати не може.

Дякую Господу, що звів нас на одній дорозі. */Стиха заспівує/*. За Україну з огнем завзяття. Рушаймо, браття, всі вперед!

З'являється Б а н д у р и с т із бандурою, підхоплює пісню.

За Україну
З огнем завзяття
Рушаймо, браття,
Всі вперед!
Слушний час
Кличе нас:
Ну ж бо враз
Сповнять святий наказ!
За Україну, за її долю,
За честь і волю, за народ!

Ганебні пута
Ми вже порвали
І зруйнували
Царський трон!
З-під ярем,
Із тюрем,
Де був гніт,
Ми йдемо на вільний світ!
За Україну, за її долю,
За честь і волю, за народ!

О Україно!
О рідна Ненько,
Тобі вірненько
Присягнем!
Серця кров
І любов,
Все тобі
Віддати в боротьбі!
За Україну, за її долю,
За честь і волю, за народ!

З а т е м н е н н я.

Вечірнє зоряне небо. На тій же веранді в інвалідній колясці
напівлежить, напівсидить Винниченко. Поруч із ним дружина,
тримає його руку в своїй.

ВИННИЧЕНКО. Хоч пригостила?

ДРУЖИНА. Кого саме, любий?

ВИННИЧЕНКО. Ти ж знаєш, що ми завжди останнім ділилися, навіть у роки німецької окупації, коли нам особливо дошкуляли злигодні, коли голодували, місяцями не бачили хліба, овочів, не кажучи про м'ясо чи рибу.

Винниченко заплющує очі. Чути мелодію наступальних маршів німецьких фашистів, вигуки: "Зік хайль! Зік хайль!" На веранду заходить німецький генерал у супроводі німецького офіцера і перекладача із українців.

ГЕНЕРАЛ. Гуден так!

ПЕРЕКЛАДАЧ. Доброго дня!

ВИННИЧЕНКО. Кому добрий, а кому не зовсім. Бачите, хворію. А ви хто будете?

Генерал щось заговорив німецькою.

ПЕРЕКЛАДАЧ. Ми, представники німецького командування, знаючи вас як великого патріота України, уповноважені самим фюрером переговорити з вами: запросити до співпраці.

ВИННИЧЕНКО. Я вже відповів представникам німецького командування і їхньому ставленику гетьману Скоропадському, що не піду на співпрацю з вами, щоб не зраджувати своїм принципам.

Перекладач щось говорить генералові німецькою. Генерал заговорив німецькою, звертаючись до дружини Винниченка.

ДРУЖИНА. Мені не потрібний перекладач. Я прекрасно володію німецькою. Мій чоловік важко хворий, він зараз не орієнтується в часі і просторі, тому прошу пробачити йому. Він вважає, що надворі вісімнадцятий рік, громадянська війна, що йому пропонують співпрацю з гетьманом Скоропадським, що опирається на німців.

ПЕРЕКЛАДАЧ. Втовкмачте панові Винниченку, що надворі осінь сорок першого. Що для України знову зажеврїла надія здобути самостійність.

ДРУЖИНА. Хіба не бачите в якому він кріслі? Інвалід-каліка? Як він правитиме?

Перекладач перекладає Генералові, Генерал щось відповідає перекладачеві.

ПЕРЕКЛАДАЧ. Пан Генерал хоче заспокоїти пана майбутнього прем'єра. Він буде виконувати бутафорські функції, усім керуватиме німецьке командування. у пана прем'єра будуть функції для задоволення самостійницьких амбіцій українців.

ВИННИЧЕНКО. Хочете, щоб з моєю допомогою легше запрягати українців після більшовицького советського кріпацтва в німецьке рабство?

ПЕРЕКЛАДАЧ. Отямтєся, пане Винниченко. Коли я це перекладу дослівно, вам не здобувати. Ви не знаєте німців.

ВИННИЧЕНКО. Я, молодий чоловіче, якраз добре знаю німців ще з часів першої світової. І з часів гетьмана Скоропадського. І що за добро вони принесуть Україні – не важко здогадатися.

ПЕРЕКЛАДАЧ. Так ви при повній пам'яті?

ВИННИЧЕНКО. Я при повній, а от ви з вашими зверхниками захворіли на аберацию пам'яті, коли йдете на співпрацю з німецьким фашизмом.

ПЕРЕКЛАДАЧ. Для нас головне – знищити більшовизм, позбутися советів. Нам буде подарована самостійність.

ВИННИЧЕНКО. Ким подарована? Німцями? Таке ж рабство як більшовицьке, якщо не гірше.

ПЕРЕКЛАДАЧ. Генерал чекає вашого останнього слова. Погоджуйтесь!

ВИННИЧЕНКО. Ні! Тисячу разів ні!

Перекладач перекладає.

ГЕНЕРАЛ /розлючено/. Швайн! /Розлючений вибігає/.

Тут же вбігають кілька німецьких солдат, витягують Винниченка з коляски, надівають наручники, беруть під руки, виводять. Дружина з плачем, лементом біжить за ними, згодом повертається, вклякає на коліна, зводить руки до небес, молиться. Світає. Дружина все ще молиться. З'являється Винниченко в арештантській робі, босий, із кровопідтйоками. Його підтримує німецький солдат.

СОЛДАТ /придивляється до дружини/. Фрау юде?

ДРУЖИНА. Українка. Дружина українського прем'єра Винниченка, іуди! /Заговорила німецькою мовою/.

СОЛДАТ /прояснів/. Шпрехен зі дойч? Гут, фрау! Гут!

Солдат виходить.

ДРУЖИНА /усаджує Винниченка/. Невже відпустили? А я вже оплакувала тебе.

ВИННИЧЕНКО. Прийняли за божевільного, коли попросив улаштувати аудієнцію з самим кайзером та з гетьманом Скоропадським.

ДРУЖИНА. Скоропадський знову з ними?

ВИННИЧЕНКО. Цього разу і він не став ганьбитися.

ДРУЖИНА. Так вони залишать нас у спокої?

ВИННИЧЕНКО. Якщо свої не здадуть. Перекладач знає, що ти єврейка, але не виказав, сказав, що німкенья. А мене як міг вигороджував. Я одне говорив, а він перекладав генералу зовсім інше. Це й врятувало мене.

ДРУЖИНА. Тебе били?

ВИННИЧЕНКО. Ні. Не знаю, як вони поводяться там, у нас на Україні, але тут, у Франції, нормально.

ДРУЖИНА. Нормально? Виволокли хворого з інвалідської коляски!

ВИННИЧЕНКО /іронічно/. З благородною метою – посадити в прем'єрське крісло! Не така вже вона сильна та Німеччина зі своїм фіюером, коли шукає калік для підпори свого панування на завойованих землях.

З а т е м н е н н я .

І знову вечір. Зоряне небо. Там же, на веранді, Винниченко й Дружина.

ВИННИЧЕНКО /дивиться на небо/. Чуєш?

ДРУЖИНА. Та ніби чую відгомін кононади...

ВИННИЧЕНКО. Журавлине курликання... Повертаються з теплих країв, летять по зорях Чумацьким шляхом... Можливо, на Україну?

ДРУЖИНА. Із теплих спокійних країв під розриви бомб і снарядів?

ВИННИЧЕНКО. Споконвічне тяжіння до гніздовищ, де вилуплювалися з яйця...

ДРУЖИНА. Переглядала записи в твоєму щоденнику річної давності. Не спокійно в окупованій німцями Франції: щодня ми обоє хочемо цілий день їсти. Весь час хочеться їсти, смокче і ніє всередині, шлунок ніяких економій, ніяких скрут не визнає. /*Подає щоденника*/. Був би прем'єром, хоч наїлися б...

ВИННИЧЕНКО. Може, досі сиру землю їли б... Не минуло й кількох тижнів після проголошення самостійності України, як у Львові гестапо заарештувало всю урядову верхівку, на чолі з прем'єром Стецьком.

ДРУЖИНА. А де Бандера, Мельник – на Україні?

ВИННИЧЕНКО. Заарештовані гестапо, в концтаборах... Чуєш, курличуть! Таки летять! Поклич бандуриста, хай заспіває моїх любимих журавлів. /*Заплющує очі*/.

З'являється бандурист із бандурою.

БАНДУРИСТ /співає/.

Видиш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлі у вирій.

ВИННИЧЕНКО /повторює за бандуристом перший куплет,
починає заспів/.

Кличуть: кру, кру, кру,
В чужині умру –
Заки море перелечу,
Крилоньки зітру.

Повторюють приспів уже з бандуристом і дружиною.

БАНДУРИСТ. Мерехтить в очах
Безконечний шлях,
Гине, гине в сірій мряці
Слід по журавлях.

ВИННИЧЕНКО /перегорнув сторінки щоденника/. Ось запис річної давності. “Заболіла душа: таким ниючим, таким ридаючим болем заболіла, що аж сама захолола від страху й здивування. Коли б за один тиждень перебуття на Україні треба було цілий рік іти туди пішки, то пішли б ми вдвох і які б були щасливі”.

З а т е м н е н н я.

І знову сходить сонце... До сплячого Винниченка заходить навшпиньки
Дружина.

ВИННИЧЕНКО. Доброго ранку, любя! Я не сплю!

ДРУЖИНА. Спав би іще – сонце лише прокинулось.

ВИННИЧЕНКО. Виспався. Гостював у мене уві сні Мазепа, а от мій дорогий старший друг, вчитель і наставник Грушевський щось не навідується. Невже він розсердився за щось на мене? Я ж його в усьому підтримував як міг, хоч не ідеалізував, не творив з нього божка. Де він зараз?

ДРУЖИНА. Помер, похований на Байковому кладовищі. Його також з усіх боків опльовують, не менш ніж тебе, і чужі, і вчорашні свої...

ВИННИЧЕНКО. Хочу до Києва, до Грушевського... Ми повинні зустрітися, порадитися як і куди далі вести Україну.

ДРУЖИНА. Радьтеся. А я схожу на город, бур'яни повириваю, будяки завелися.

ВИННИЧЕНКО. Розумна бджола не лише з липи чи акації, а й з квітки будяка меду візьме.

Дружина виходить. Винниченко заплющує очі і переноситься в спогадах у свою революційну молодість до Києва.

З'являється Грушевський статечний, солідний і ще моложавий –десь сорокалітній, але вже з першим посрібленням густого чорного чуба.

ВОЛОДИМИР. Я є сином робітничо-селянської родини, я з дитинства на собі самому зазнав гніт, приниження, визиск як соціального, так і національного характеру. Я з юних літ проводив боротьбу з цим віковичним злом нашої нації. Я прийшов до Центральної Ради, як вам відомо, пане Грушевський, не від царських канцелярій, не від тихих посад, не від спокійного улаштованого життя, а від плугів, майстерень, підпілля, тюрем, від життя солдата підпільної революційної армії, а тому я не згоден жити за чужими рецептами.

ГРУШЕВСЬКИЙ. А я їх вам нав'язую? Я радий, що у нас немає концептуальних розходжень, що саме на вас, як на свого першого заступника, я можу покластися як ні на кого. І я вбачаю у вас не стільки талановитого помічника, популяризатора революційного курсу, скільки безумовно, надійного однодумця в прагненні до народоправства, щоб українство порядкувало на своїй землі без стороннього тиску і чужинських втручань. */Виходить/.*

ВОЛОДИМИР. Це лише на словах, а насправді все інакше. Ми повноважні представники свого народу, а з нами зверхньо розмовляє руське чиновництво, глузує, знущається над викладеними нами пропозиціями про співпрацю. Для чого робилася революція? Щоб холуї, прислужники самодержавства перейшли в кабінети так званого революційного демократичного правительства? Господи, я й подумати не міг, що погоджуючись очолити Генеральний Секретаріат, мені доведеться пройти через такі приниження, опльовування, цькування. Там, у Петербурзі, мене по півдня приймали в приймальних, передпокоях Тимчасового уряду, відверто глузували, насміхались. А коли повернувся з Петербургу. то тут, ніби вже свої замість співчуття – розпинали, плювали мені в душу за те, що я дозволив там принижувати себе.

З'являється Розалія.

РОЗАЛІЯ. Тобі треба перепочити. Кинути все й віддатися літературі!

ВОЛОДИМИР. А чи маю право знехтувати тою високою довірою, покладеною на мене моїм народом, може, за повелінням самого Господа!

РОЗАЛІЯ. Знайдеться хтось, хто замінить тебе...

ВОЛОДИМИР. Чи стане на моє місце така людина, на яку я свій обов'язок склав би легким, довірливим серцем без тривоги й сорому за себе? Мені довірено бути першим міністром України. Чи не соромлю я собою все діло? Чи вистачить сил, нервів, терпіння? Чи довго горітиме той вогонь, який тримає на ногах?

РОЗАЛІЯ. І що ж ти робиш як перший міністр?

ВОЛОДИМИР /іронічно/. Купую столи, стільці для Секретаріату, ходжу по магазинах, приймаю представників "Временного правительств", чужоземних дипломатів, розглядаю проекти різних організацій, що їх витворює белетрист Петлюра, пишу статті, веду переговори з робітничими і солдатськими депутатами, слухаю поради всіх і кожного, щоб брати владу у свої руки. Що це значить, у чому має бути та влада, вони й самі не розуміють. Але жадність, жадність до влади надзвичайна. Я не заздрю собі, мене просто товчуть у ступі всяких вимог, кожен, хто може вдержати товкача в руці, підходить і гупає. Навіть діти, які ще не навчилися держати товкача, і ті б'ють. Правда, діти найбільше й дошкуляють. Діти та старенькі політики, яким рука труситься.

РОЗАЛІЯ. І вам вдається всіх задовільнити?

ВОЛОДИМИР. Щоб задовільнити дітей і дідусів, треба дуже небагато – треба не діла, не результатів, а пози. Стань у таку позу, ніби тобі весь світ підвладний, і ти будеш цілком задоволений їх політикою. На жаль, у багатьох урядовців досить швидко виявилася схильність до імітації діяльності, аби такою ціною завоювати популярність, не втратити позитивного враження про себе. Ми поки що дитяча нація. Ми щойно вилупилися і на нас ще тільки жовтенький пушок державності, в куточках дзьобиків ще цілком свіженькі заїди. І як часом і смішно, і сумно, коли стане пухнасте, з заїдами створіннячко войовничим півнем, напинається, кричить і наїжує свій жовтенький пушок.

РОЗАЛІЯ. Ну, а тобі, коханий, вдається залишитися самим собою, не пизжитися, не надувати щоки, не надимати живіт?

ВОЛОДИМИР. Не завжди. Іноді з жахом усвідомлюю, що і я вдаю не того, ким є насправді. Я загубив серйозність і поважність – мушу ставати часом у позу, щоб переконати. О, я щиро, серйозно й поважно хочу відродження свого народу. Я падаю від втоми, знесиля, від свідомості нашої історичної невідповідності, а в той же час мушу вдавати, що ми маємо невичерпні сили. Вкотре вже жагуче хотілося все покинути й зайнятися любою серцю справою – літературою. Я скучив за писанням. Ніколи ні за одною коханою жінкою я не тужив так. як за тишею, пером і папером. Холодію, як уявляю, що я пишу. О, Господи, яка то страшна, тяжка річ відродження національної державності.

Як вона в історичній перспективі буде уявлятися легко, само собою зрозумілою, природною, і як трудно, з яким, часом, одчаєм, люттям й сміхом доводиться тягати те каміння державності й складати його в той будинок, в якому будуть так зручно жити наші нащадки.

РОЗАЛІЯ. А ти певен, що наші нащадки житимуть у будинку власної державності?

ВОЛОДИМИР. Певен! От тільки коли? Во ім'я того завтрашнього життя доводиться йти на величезні жертви сьогодні. Хоч нема певності, що ті жертви цілком виправдані. Скільки непомітних, незримих і нечутних драм відбувається в душах людей, родин і цілих груп на території Росії й України після революційних потрясінь. Зім'яті, зруйновані старі продуктивні й громадські відносини родять в непристосованих до цих відносин душах хаос, плутанину і страшну порожнечу. Перевернуто догори ногами все, що здавалось непохитним, вічним, абсолютним і святим. Замість того проголошено, в словесних формах дано, нове, але незвичне, неймовірне, не перевірене на власному досвіді, не вкорінене в буденну практику, не влите в фізіологію, в звичку, і через це все – чуже, неприйнятне, вороже. А приймати треба: треба хоч з вигляду, треба для можливості фізичного існування, для самоохорони.

РОЗАЛІЯ. Певен, що треба?

ВОЛОДИМИР. Сумніви, суперечності догризають мою душу. Ще ніколи, мабуть, не було такої ідеологічної, психічної дезорганізації, дисгармонії, такої нечесності з собою в сучасній інтелігенції, як тепер.

РОЗАЛІЯ. Але ж ти до кінця чесний з собою. Робив усе, що міг, навіть більше, ніж міг. Намагався стрибнути вище себе.

ВОЛОДИМИР. Я можу нарешті констатувати, що я занадто дорого заплатив за твориму легенду нашої державності, занадто дорого: я віддав за неї не тільки свої книжки, це ще біда невелика, я віддав свої переконання, свою політичну, моральну честь, свою гордість і гідність, свою незалежність і свободу в жертву цього жорстокого бога. Два роки революції нашої я топтав себе, плював собі в лице, зраджував себе, нівечив те, що вважав до того часу справедливим і вартим усякої боротьби. З дитинства ненавидячи попівство, релігійний дурман, ледачих жерців його, носіїв і охоронців всякого насильства, все життя борячись з ними, я в нових часах разом з попами іду на площі, дзвоню в дзвони, співаю молебні, кроплю свяченою водою схилені голови вічно дурманених, вічно обдурених, вічно задурених малих братів своїх. З дитинства, з того часу, як поміщик Бодіско бив мого батька у себе в економії, як обдурив його, як визискував, як вигнав у землянку

в полі, де я пас череду, з того моменту вже прийнявши в душу собі зерно ненависти до соціального визиску, до Бодісок усякого гатунку, потім усе життя організуючи те зерно в свідому, безоглядну жагучу ворожість до соціального. політичного і всякого панства, віддавши молоді роки тюрмам і вигнанням за це, мріючи про той час, коли можна буде схопити Бодіска за горло і, нарешті, визволити з-під них усіх батьків працюючих, усіх батьків обдурених – я, коли настав цей час, коли інші почали хапати Бодіска за горло, я визволяв Бодіска, я одривав руки тим, що душили їх, я ставав поруч з бодісками і бив разом з ними бодіскових ворогів. Бо цього вимагала наша державність. Два роки я робив усе, що найбільш ганьбило, топтало мене, мою гідність. Я зневажав деяких людей, я вважав їх брудними, неприємними, ворожими мені, я ніколи не забалакав би до них, ніколи руки не подав би їм. А під час цих двох років я обнімався з ними, потискував їм руки, творив з ними нашу державність, незалежність свою я кинув у ту саму пащу. Я оддав себе у владу голосування. Дрібненькі, нікчемні люді виходили на трибуну і лаяли мене, глузували з мене, а я мовчки все те вислуховував, вичитував і далі робив те, що вимагала наша державність, і голосування більшості. Чого ж ми досягли? Де та держава наша, в ім'я якої стільки гидоти ковтнув я? Роздушені, розтрочені, розпорошені ворожими силами, що було до революції, до тих двох хресних років...

РОЗАЛІЯ. Твої жертви не були марними.

Володимир і Розалія зникають. Чути відгомін мелодій революційних літ
впереміш із мелодіями пісень січових стрільців.

Дружина вкочує інвалідну коляску, на якій сидить Винниченко.

ВИННИЧЕНКО. Я заснув і уві сні знову пережив страхіття тих чи не найстрашніших років у моєму житті, коли стояв біля керма боротьби за українську державність. Перед моїми очима знову постало безладдя, дезорганізація, розпущеність, розгубленість, деморалізація. Вагонна Директорія на підвагонній території, серед куп екскрементів, сміття, бруду. Міністри сваряться, гризуться, скаржаться, арештовують один одного. Дрібні й великі урядовці, різні люді з партії самостійників крадуть гроші, тікають, їдуть за кордон ховати крадене... Господи, як добре, що я вчасно розгледів їх, порвав з ними, пішов від них.

ДРУЖИНА /зболено/. Від них пішов, а до кого прийшов, кому повірив?

ВИННИЧЕНКО. Якби життя могло повернутися назад, я повторив би свій хресний хід на свою Голгофу, пішов би всіма тими ж дорогами, окрім однієї.

ДРУЖИНА. Тієї, що привела тебе до Москви, до Кремля?

ВИННИЧЕНКО. Тут моя наївність і довірливість сягли апогею. Ти ж пам'ятаєш, як усе було.

ДРУЖИНА. Відновила в пам'яті, коли днями перечитувала сторінки твоїх щоденників.

ВИННИЧЕНКО. Як ти думаєш, мої записи когось зацікавлять, колись побачать світ, будуть надрукованими?

ДРУЖИНА. Обов'язково. Все тобою написане колись постане святою сповіддю правди для українців.

ВИННИЧЕНКО. Як швидко збігає життя. Скільки болю, гіркоти, незаживляючих ран залишено роками боротьби. */Притих, засинає/.*

З'являється Священик.

СВЯЩЕНИК. Тут помешкання колишнього глави Української народної республіки Володимира Кириловича Винниченка.

ДРУЖИНА. А ви, пробачте, хто?

СВЯЩЕНИК. Як бачите, душепастир.

ДРУЖИНА. Чого вам?

СВЯЩЕНИК. Мене покликали до вмираючого, щоб прийняти сповідь, і надати причастя.

ДРУЖИНА. Не знаю чи захоче він.

СВЯЩЕНИК. Кожна людина повинна покаятися, попросити прощення за гріхи содіяні вільно й невільно, щоб піти умировотвореним і прощеним до врат царства небесного. Він при ясній пам'яті?

ДРУЖИНА. Марить інколи, прокручує все своє минуле життя. Мабуть, сповідується перед господом. Прийдете іншим разом, отче, мабуть, ще не настав час прощатися йому із земним життям.

За вікном чути мелодію похоронного маршу.

Дружина і Священик перехрестилися.

СВЯЩЕНИК. Щоб не було запізно...

ДРУЖИНА. Я знаю, коли вас покликати, отче.

СВЯЩЕНИК. До зустрічі! */Виходить/.*

ВИННИЧЕНКО. Це що за посланець був? Чи не з того світу, від самого Леніна?

ДРУЖИНА. Священик, щоб висповідати й запричащати тебе.

ВИННИЧЕНКО. Спершу я повинен висповідатися перед самим собою. Мене кличуть на Україну. Сама Москва. Сам Ленін. Ти поїдеш зі мною?

ДРУЖИНА. За тобою хоч на край світу, коханий.

З'являються Володимир і Розалія.

ВОЛОДИМИР /*задумливо*/. Пройдено більшу частину путі життя. Вже не хвилюють ті молоді радості, що в двадцять літ.

РОЗАЛІЯ. Сорок років – все та ж молодість, хоча зріліша, усвідомленіша, але з молодечим запалом сил, коли заново захоплюються, закохуються.

ВОЛОДИМИР. Кохання? Всі тайни його розчинилися передо мною, я пройшов через усі таємні закутки його, сотні жіночих рук обіймали мене і сотні уст говорили про те саме. Я вже не почую, не побачу і не визнаю нічого такого, що ще не відоме мені.

РОЗАЛІЯ. А слава?

ВОЛОДИМИР. Я пройшов ступені її в різних напрямках, я вийшов на саму гору її. І нема ні гордості, ні насолоди, ні піднесення, ні навіть, простого обивательського задоволення. Учти. оплески, овації чомусь не доходять до серця душі моєї. Єдине, що утримує мене на вершині гори, на яку винесла доля, це почуття обов'язку перед моїм народом, моєю Україною. Це більше від мене самого. Доки не принесено до останку в жертву на цей олтар все, що маю: честь, переконання, минуле й майбутнє своє, поки не висмоктано останньої краплі сил, доти мені не зійти з обраної дороги.

РОЗАЛІЯ. Що за пропозиції надійшли тобі з Москви?

ВОЛОДИМИР. Стати мировим посередником поміж Директорією і українським совєцьким урядом. Запрошують до Москви, повернутися на Україну.

РОЗАЛІЯ. І що ти вирішив?

ВОЛОДИМИР. У роздумах. Хіба в мене є вибір? Доведеться прийняти їхні пропозиції, але попередньо виставити свої умови – передовсім про самостійність української політики.

РОЗАЛІЯ. Я проглядала свіжі газети – українська делегація в Парижі відмовляється від самостійності й готова на федерацію чи автономію, аби Антанта забезпечила українські національні права. Вони готові йти на союз з Денікіним.

ВОЛОДИМИР. Можливо, недобитки бідної Галичини разом із руською офіцернею підуть вибивати більшовиків з України. Але, коли б вони їх вибили, то що Денікін уступить Україну, дасть нашим людям самим правувати на своїй землі? Спілка з Денікіним це є просто замах на саме існування української нації, злочин проти розвитку національної свідомості нашого народу.

РОЗАЛІЯ. Ти тепер ставиш лише на більшовиків, на Леніна?

ВИННИЧЕНКО. З усіх бід вибираю найменше. Ленін проголосив право гноблених націй на самовизначення.

РОЗАЛІЯ. Забули на чиїх штиках принесено більшовизм на Україні – тих же колишніх царських сатрапів Муравйових, які розстрілювали юний цвіт під Крутами.

ВОЛОДИМИР. У вирі громадянських протистоянь багато пролило невинної крові, тепер після вдоволення почнеться мирна розбудова життя.

РОЗАЛІЯ. А якщо це пастка, підступність більшовиків, щоб виманити тебе звідси?

ВОЛОДИМИР. Я виставив п'ять застережень при виконанні яких я згоден повернутися на Україну. Самостійність і суверенність Української Советської Республіки, український національний уряд, з незалежників, лівих українських соціалістів-революціонерів, оборонно-наступальний союз проти ворожих держав...

РОЗАЛІЯ. А коли Москва і Київ не підуть на ваші пропозиції – передати советську владу в національно-українські руки?

ВОЛОДИМИР. То битися з ним доостанку, але битися власними силами, битися для того, щоб заманіфестувати шовінізм і імперіалізм руських комуністів. Краще загинути, але чисто і чесно загинути, ніж єднатися з ворогами нашого народу, щоб вони потім безчесно і брудно загубили нас все одно.

З а т е м н е н н я .

Сходить сонце. На фоні французьких Альп з'являються обриси московського Кремля. Звучать мелодії "Наш паровоз".

З'являється Винниченко ще моложавий, але чорна чуприна його густо посріблена сивиною. Він у вишуканому європейському костюмі, він у білій сорочці, краватці, чорних мештах. Разом із ним – Сталін, у звичному кітелі-сталінці, штанах, заправлених у високі хромові чоботи, тримає люльку.

СТАЛІН. А мне докладивали, что вы не решитесь на приезд к нам, товарищ Винниченко.

ВИННИЧЕНКО. Я революционер, социалист, до кого ж мені тяжіти, як не до таких же революціонерів і соціалістів?

СТАЛІН. Вот і хорошо. Ми к вам іскренней душой, братской любовью, распростортим об'ятіями. Но вы чем-то недовольни, как мне докладывал Троцкий.

ВИННИЧЕНКО. Та бачу вашу щирість, ті обійми, які задушити готові.

СТАЛІН /розсміявся/. Может быть какие-то злие умысли есть у вашего землячка Троцкого, он очень самовлюблён, а вот товарищ Бухарин душевно отзывается о вас.

ВИННИЧЕНКО. А товарищ Ленін?

СТАЛІН. Не понимаю.

ВИННИЧЕНКО. Чому ви приймаєте мене, а не товариш Ленін?

СТАЛІН. Товарищ Винніченка, Ленін болен, сильно болен, отходит от дел, нужно всё решать со мной. Слушаю вас. Что вы просите?

ВИННИЧЕНКО. Я не собираюсь ничего у вас просить, пропую лишь свои услуги, щоб врятувати скомпрометований авторитет більшовицької Росії перед світом. Треба змінити курс керівництва Україною, обрати нових урядовців.

СТАЛІН. Всім керівник Кремль. І тільки Кремль. І назначає Кремль всех руководителей в центре і в окраинах.

ВИННИЧЕНКО. Я прошу пояснити мені курс сучасної політики на Україні – на справжню федерацію чи на єдину і неділиму? /Пауза/. На думку закордонної групи української комуністичної партії конче треба використовувати, окрім соціального, і національний момент. Сучасна національна політика допустилась помилок, повинна бути змінена. Раковський, як символ цієї політики, повинен піти, замість його повинен прийти хтось новий. Тоді мій вступ в уряд принесе користь, змінить елементи ворожі до сучасного уряду.

СТАЛІН. А может, вы сработаетесь с товарищем Раковским?

ВИННИЧЕНКО. Раковському чужі інтереси України. Це буде сприйнято як зраду української нації.

СТАЛІН. Ви должны помочь нам.

ВИННИЧЕНКО. Коли моя участь лише потрібна для виправдання і санкціонування помилок, то ні моя участь, ні моя активність у цьому напрямі користі не дадуть. Я згоден підтримати політику КП (б)У, коли вона візьметься за утворення самостійних центрів – економічного, політичного, національного, державного, коли рішуче виступить проти єдинонеділимства, за українізацію державних установ.

СТАЛІН. Москва пойдёт на отдельные уступки Украине.

ВИННИЧЕНКО. Лише на окремі? Україна вже опинилася повністю в московськiм зашморгу.

СТАЛІН. Ви делаете непростительную ошибку, отказывая нам.

ВИННИЧЕНКО. Я вже й так наробив чимало помилок у житті, в тім числі політичних. І я не хочу збільшувати їх, зраджувати собі і своєму народові, щоб бути проклятим ним у майбутньому.

СТАЛІН. Ми св'язані одной верьовочкой. І нікуди вам от нас не деца, товарищ Вінніченка, наш українській друг. Ми будем слідить за каждым вашим шагом. А наші глаза во всьом міре – глаза соціалістического інтернаціонала, комуністов міра. І если ви виступіте против нас – ми вас унічтожیم. Я вас предупреділ.

З а т е м н е н н я.

Чути перелякані вигуки Винниченка:

Згинь! Пропади! Диявол! Нечистивець!

З'являється Дружина, ввімкнула світло.

ДРУЖИНА. Заспокойся. Бач, ніде нікого, тільки я з тобою.

ВИННИЧЕНКО. А він?

ДРУЖИНА. Хто він?

ВИННИЧЕНКО. Дідько рогатий, вусань із люлькою. Він тільки що приходив по мою душу. Мало вони випили моєї крові за життя, ще після смерті хочуть пов'язати з собою, затягти в більшовицьке пекло.

ДРУЖИНА. Заспокойся. Ти їх переміг. Їх тобі не здолати!

ВИННИЧЕНКО. Чи переміг? Вони не відпускають мене, ночами чергують біля ліжка, усім чогось треба від мене. *(Відмахується, відганяє когось).*

ДРУЖИНА. Я сходжу за священною водою, покроплю кімнату, щоб вся нечиста сила пропала звідси. *(Виходить).*

З'являється Люсі, вона в шкірянці, шкіряних галіфе, чоботях, шкіряному картузі з червоною зіркою, з наганом у руці.

ЛЮСІ. Іменем революції – за зраду кохання, за вбивство рідного сина – мені доручено виконати вирок революції.

З'являється Ленін.

ЛЕНІН. Да-да, батенька, пгіговог ізменіку геволюції! Гастгелять!

З'являється Горький.

ГОРЬКИЙ. Ви прінебреглі великім і могучім рускім языком. Не возражаю против растрела.

З'являється німецький Генерал, схожий на Гітлера.

ГЕНЕРАЛ. Не захотел сотрудничать с нами! Растрелять!

Усі обступили інвалідну коляску Винниченка, розхитують її з усіх боків із вигуками: Розстріляти! Розстріляти! Розстріляти!

Винниченко, щоб не чути тих викриків, затуляє пальцями вуха.

З'являються Дружина із Священиком, який тримає відерце із святою водою, кропилом. Кропить коляску і все довкола неї – і всі нечистивці, що обступили хворого, миттю щезли.

ДРУЖИНА. Я ось священика покликала, який випадково проходив мимо нашого дому.

ВИННИЧЕНКО. Випадково?

ДРУЖИНА. Може, й не випадково, з повеління Господа, щоб відігнати від нас усяку нечисть.

ВИННИЧЕНКО. Виходить, Господь зі мною?

ДРУЖИНА. Звісно, що з тобою. І від нього ангели-охоронці, що завжди берегли тебе.

СВЯЩЕНИК. Так що висповідаетесь?

ВИННИЧЕНКО. Де я вас бачив, отче? Дуже вже ваш голос мені знайомий?

СВЯЩЕНИК. Дружили з вами, в одному уряді, в одній партії були...

ВИННИЧЕНКО. Професор?

СВЯЩЕНИК. Бувший професор, тепер настоятель української православної церкви на терені Франції. Готові до сповіді?

ВИННИЧЕНКО. Готовий...

СВЯЩЕНИК /до дружини/. Таїнство сповіді вимагає...

ДРУЖИНА. Я зрозуміла – лишаю вас удвох. /Виходить/.

ВИННИЧЕНКО. Грішний, отче, дуже грішний! Довірявся слугам диявольським, андихристам більшовикам, Леніну, Сталіну, з якими був якийсь час заодно... Не матиму прощення Господа за це.

СВЯЩЕНИК. Вчасно прозрів, сину божий – зрікся віри сатанинської, тому праведним еси. І писане тобою неложними, а правдивими устами, кровію чесного серця переживе твою тілесну тлінь, служити-ме віки зміцненню духу рідного народу!

ВИННИЧЕНКО. Тому легкість відчуваю, ніби крила за спиною, ось-ось вознесуся...

СВЯЩЕНИК. Господь кличе до себе!

ВИННИЧЕНКО. Перед тим, як відійти в небеса, хоч би на хвилю побувати в Україні, над Дніпром, у Карпатах, у моїй степовій Елладі...

СВЯЩЕНИК. Думаю, Господь дасть тобі таку можливість, сину України!

Винниченко підводиться з коляски, стає на ноги. Цілує хреста, якого йому подає Священик, і хрестить його.

ВИННИЧЕНКО /перехрестився/.

Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,
В ріднім краї панувати не дамо нікому.

СВЯЩЕНИК.

Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

ВИННИЧЕНКО

СВЯЩЕНИК /разом/

Душу, тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

З а в і с а.

ДІЯ ДРУГА

Місце дії там же, на веранді вілли Винниченків. Пізній вечір.
За столом сидять Винниченко і Священик.

ВИННИЧЕНКО. Висповідався, запричащався, приготувався до відходу в небеса, а Господь дає відстрочку.

СВЯЩЕНИК. Йому видніше.

ВИННИЧЕНКО. Якби журавлі могли взяти на свої крила, доставити на Україну.

СВЯЩЕНИК. Там біда чорна. Той дідько вусатий домучує всі народи, а над українцями збиткується чи не найбільше.

ВИННИЧЕНКО. І не сконає гадина.

СВЯЩЕНИК. Сконає один гад – на його місце інші з'являться. Якби диявольська система розвалилася.

ВИННИЧЕНКО. Хіба не пора...

СВЯЩЕНИК. Ще народ терпить, все ще вірить байкам про настання комуністичного раю.

ВИННИЧЕНКО. Я ще тоді, у двадцятім побачив, що все там тримається на глиняних ніжках, на брехливому пафосі, задурманенні і страху бути покараним за непослух.

СВЯЩЕНИК. А ми ж вірили, звинувачували одні одних, гризлися між собою.

ВИННИЧЕНКО. Каюся, отче, за те, що був несправедливим і до Михайла Грушевського, і до Симона Петлюри, і довго перебував у задурманенні більшовицьким гіпнозом.

СВЯЩЕНИК. Радий, що спала полуда з ваших очей, що ми знову з вами на одній стезі. Пам'ятаєте ту нашу зустріч у Віденському кафе, якраз у день вашого народження?

ВИННИЧЕНКО. Ми удвох сиділи за столиком. Розалія вийшла до книжкового магазину. Звучала в грамзаписі дев'ята симфонія Бетховена.

Погасло світло.

ГОЛОС РОЗАЛІЇ. У нас часто гасне світло. Я зараз засвічу лампу...

ГОЛОС СВЯЩЕНИКА. Пам'ятаєте тоді в кафе також погасло світло і офіціант засвітив лампу.

Горить настільна лампа. За столом ще молодий Володимир,
поруч з ним ще молодий Священик.
На столі графин із вином, бокали.

ПРОФЕСОР. Товарищу Винниченко, ми хотіли б почути від вас особисто причину вашого повернення знову сюди, за кордон. Адже ми сподівалися, що ви особисто візьмете участь у розбудові України, а за вашим прикладом і багато хто і з нас, представників чесної української інтелігенції, поїде туди, щоб долучитися до справи. Ходять чутки, що і цього разу виною всьому ваші непомірні амбіції. Вам було призначено побачення з Леніним, але ви спеціально запізнилися на годину, щоб продемонструвати свою незалежність у зустрічі, а пізніше, вже сам Ленін не захотів вас прийняти, доручив Троцькому і Сталіну... Є й інша версія, що ви хотіли зайняти місце Голови Раднаркому Раковського, тільки цього весь час добивалися, а коли це вам не вдалося, ви образилися й виїхали за кордон. Річ не в тій чи инчій версії, а в більш важному: що саме послужило причиною вашого непогодження з руськими товаришами – ваша особиста амбіція, особисті інтереси чи щось инче?

ВИННИЧЕНКО. А хіба мене можна запідозрити в нечесності з собою чи зі своїми товаришами?

ПРОФЕСОР. Ми знаємо вас як нещадного до інших, і водночас дуже самокритичного до самого себе.

ВИННИЧЕНКО. Більшого суду, ніж суд власного сумління, я не знаю, тому не боюся суду історії, що прийде з часом. Насамперед вважаю за потрібне зазначити, що в усіх моїх переговорах із ЦК РКП з боку руських товаришів виявлялося до мене відношення не як до особи, а як до представника певної групи закордонних українських комуністів. І те чи інше відношення до мене було відношенням до революційного українства.

ПРОФЕСОР. На це ми й уповноважували вас.

ВИННИЧЕНКО. Я й перевіряв сам себе – чи стану я вище особисто-го пониження фальшивої амбіції, особистих вигод, комфорту, грошей, культури, здоров'я, тихих радощів спокійного життя, чи маю я вже дійсно нову, вищу гідність, яка з посмішкою дивиться на славу, на особистий гонор, яка оцінки шукає не в тимчасових людських при судах, а в законах старіших і вищих. І в час мого перебування в Росії і на Україні в усіх своїх виступах, переговорах і рішеннях я старався триматися інтересів тільки того колективу, за представника якого я сам себе вважав і за якого мене тримали другі. Мій приїзд, що визначав собою пропозицію співробітництва й помочи від революційного українства, не був ні бажаний, ні потрібний руським товаришам. Це співробітництво вимагало від них зміни їхньої політики на Україні. І через те така холодність, непривітність, навіть офіціальність, у переговорах. В соціалістичній, совітській Росії якраз тепер стихія забиває ідею. Матеріальний щоденний інтерес в образі голоду, холоду, злиднів, підігрування старим стихійним звичаям, способами думання, виливається в форму руського націоналізму. Совітська влада губить принципи, ідею комунізму, порпаючись у ковбані щоденних інтересів. Найвиразніше це виявляється в українському питанні. В комісаріаті закордонних справ референт в українських справах сказав представникові Чеської Республіки, що мав їхати на Україну: "Куди ви їдете? Ніякої України, властиво, не було й немає; на Україні всі чудесно говорять по-руськи й усе це українське питання – вигадка німців і австріяків".

ПРОФЕСОР. Який жаж! Страшно повірити в таке.

З'являється Розалія, несе печиво, цукор.

РОЗАЛІЯ. Прощу, пригощайтесь печивом до чаю – мого виробу за українським рецептом.

ВИННИЧЕНКО. Кохана, розкажи як нас зустріли в Москві.

РОЗАЛІЯ. Ліпше не згадувати. Незважаючи ні на телеграми з-за кордону й Петрограду про наш приїзд, ні прохання комісара Петроградської станції до Комісаріату закордонних справ та до Секретаріату III Інтернаціоналу наготовити нам помешкання, ніхто ніяких помешкань нам не підготував. Чотири години ми сиділи на вокзалі на своїх речах, потім я побігла до знайомих, попросила якесь нам помешкання. Почалися дзвінки, біганина, присоромлення. Врешті вийшли на товариша Радека, він приїхав на вокзал.

ВИННИЧЕНКО. Розмова з ним була якоюсь дивною – він весь час бігав до телефону, щось із кимсь погоджував. Нарешті домовився, що мене прийме Чичерін. Сей зустрів мене холодно, якщо не вороже. Я зрозумів, що орієнтація на великоруський, єдинонеділимий патріотизм виключає всякі уступки українцям. Скажімо, руські комуністи вважають, що Донецький басейн неодмінно повинен належати не до української соціалістичної держави, а до російської. Я кілька разів добивався до Леніна, але так і не достукався. Тоді я звернувся письмово, вказав на помилки більшовиків у політиці з національного питання, пропонував свої особисті послуги. Я готовий був іти на всілякі особисті пониження. Я вже їх маю досить. Але чи дали б вони кому-небудь хоч якусь користь? Не знаю, не вбачаю тої користі, бачу тільки те своє пониження, а більше поки що нічого. А вони, мабуть, думають: от приїхав за портфелем. За популярністю, за владою. Якби ж вони знали, що лакомства власті для мене є те, що для старої людини кохання.

РОЗАЛІЯ. Прошу, пригощайтесь. Чай вихолов і ніхто печива не торкнувся.

ВИННИЧЕНКО. Ще раз запевняю, що єдиною метою мого приїзду на Україну було бажання взяти активну участь в обороні революції й будівництві української робітничо-селянської державності. Я закликав найчеснішу частину української еміграційної інтелігенції слідувати моему прикладу, стати на бік совітської України, самовіддано взятися до тяжкої чорної роботи соціального й національного визволення віками гнобленого нашого народу, не думаючи ні про які почесні посади, великі оклади та інші привілеї. І от гірка іронія, що я якраз тої роботи, до якої кликав других, не міг для себе дістати, а зате міг дістати більш те, проти чого застерігав: почесні посади, портфелі, матеріальні вигоди. Словом, усе те, що може задовольнити честолубність і особистість.

ПРОФЕСОР. Але ж вам пропонували досить високі посади в Уряді, навіть заступником голови Рад наркому з портфелем народного комісара освіти або іноземних справ? Чи це, може, неправда?

ВИННИЧЕНКО. Все правда. Але більше правди в тому, що пропонувались голі титули, а не робота для державної розбудови України.

ПРОФЕСОР. Вони не повністю довіряють вашій особі?

ВИННИЧЕНКО. Причина такого чудного явища полягає не в тому чи іншому відношенні до моєї особи, а в загальній тактиці й політиці керівного центру, російської компартії. Абсолютний централізм у всіх сферах – економічній, державній, політичній, національній. Вся діяльність керуючої партії має дві сторони: одну – формальну, програмову, декларативну, другу – дійсну, реальну, не декларативну. Ми тут, в еміграції, судили про стан справ на Україні і по заявах, деклараціях, що комуністи України проводять в певній мірі самостійну політику, виходячи з інтересів народу. Насправді все підпорядковано інтересам Кремля. Без погодження з Москвою ніхто й кроку не зробить.

ПРОФЕСОР. Але ж сам Ленін застерігав, що всяку справедливую ідею перебільшенням можна привести до абсурду, до безглуздя?

ВИННИЧЕНКО. Це й сталося. Абсолютний централізм нівелює демократизм. Керуюча революцією партія з живого творчого організму зійшла на велику сліпу машину, якою керує невелика група людей.

ПРОФЕСОР. Там же виборність!

ВИННИЧЕНКО. Формальна виборність. Принципом призначення відповідальних керівників, знехтуванням принципу виборності зроблено те, що в партії втрачено чуття відповідальності перед колективом, а замість цього запанувала бюрократична підлеглість одного урядовця – вищому. Кар'єризм, запобігання перед дужчим, зневаження слабшого, безконтрольність, занепад ініціативності, творчості.

ПРОФЕСОР. Господи! І це, за кілька років по революції!

ВИННИЧЕНКО. Партійні організації розгубили тепер колишню натхненність, творчий запал, порив самодіяльності, активність у вирішенні пекучих місцевих проблем. Тепер це пасивна, покірна, бездумна й безкритична, залякана маса, якою керуються й посуваються на ту чи іншу акцію не стільки силою внутрішніх рухів, як силою зовнішнього наказу начальства, як зі страху кари або бажання вислужитись.

ПРОФЕСОР. Як же тоді з совітською владою?

ВИННИЧЕНКО. Яка там совітська влада? Совіти зведені до декоративних установ. Змагання мілітаризувати й закувати в залізо абсолютного централізму партію, радянську владу й все життя – приводить до абсурду.

ПРОФЕСОР. А що на Україні?

ВИННИЧЕНКО. Якщо в Москві стрижуть нігті, то на Україні – відрубують пальці. Компартія України існує формально. Більшість керівників їх прислано з Москви, які не розуміють ні місцевої специфіки, не володіють мовою народу, зводять нанівець продекларовану самостійність.

ПРОФЕСОР. Але ж Україна має великі економічні ресурси – ними не можна керувати з центру, а треба на місці, щоб досягти більшої ефективності.

ВИННИЧЕНКО. Вся економічна політика зводиться до голого викачування з України її матеріальних ресурсів. Ідея ж створення власного економічного господарського внутрішнього самостійного центру, що керував би всім економічним життям України, вважається за контрреволюційну. Специ, русотяпи, русифікатори-централісти, примазані до комунізму, люблять пояснювати факти невдоволення, яке помічається на Україні серед широких мас, ніби Україна – країна особливо дрібнобуржуазна, контрреволюційна, націоналістична.

ПРОФЕСОР. Проти цього треба рішуче заперестувати. Українська сільська біднота продовж усієї революції не раз доводить свою класову ворожість як до великої буржуазії, так і до дрібної. Повстання селян проти дрібнобуржуазної політики Центральної Ради, повстання проти великобуржуазної гетьманщини, знову боротьба з Директорією показали, що український сільський пролетаріат і півпролетаріат мають в собі класовий інстинкт і гостро виступає в обороні своїх інтересів. Саме це дало змогу утриматися на Україні більшовикам, а не штики Муравйова, кіннотники Будьонного і Щорса.

ВИННИЧЕНКО. Бюрократична, простолінійна, продовольча, економічна, земельна, адміністративна, національна політика абсолютного централізму є якраз причиною невдоволення мас, народжує контрреволюційність.

ПРОФЕСОР. Якщо проаналізувати програмні документи щодо національного питання, то нема русифікаторських або ворожих тенденцій національному відродженню. У заявах цілком щиро й охоче прокламується повна національно-культурна самостійність, рівноправність усіх мов, висунено лозунг українізації шкільництва, партії, влади.

ВИННИЧЕНКО. Яка українізація, коли все керується Москвою чи присланим шовіністичним чиновництвом? Декларації. Туман в очі для задурманення світу. Українська мова як була, так і є нерівноправною. Як урядували, так і урядують московською. Комуністи-неукраїнці з підозрою ставляться до українців, як до якихось нечистих, потенційних ворогів. Тому багато хто, щоб заслужити ласки чистих,

переходять у їхню касту, зрікаються своєї національності, стали ренегатами й часом з більшою ворожістю вступають проти національних українських змагань, аніж неукраїнці.

ПРОФЕСОР. Господи! За що ми боролися? Стільки пролито невинної крові, що в результаті? Ця ж політика, що й при цареві.

ВИННИЧЕНКО. Гірша! Набагато гірша. Тепер ви розумієте, чому я не залишився на Україні, не прийняв пропозицій ввійти до бутафорського українського уряду, який ніде нічого не вирішує. Я зрозумів, що номінальна участь моя в тім уряді мала би заспокоїти деякі українські недовіриливі настроєні до цієї політики елементи й привести до згоди з методом абсолютного московського централізму. *(Після паузи)*. З другого боку, малося на увазі, що я з часом стану справжнім чистим у їхньому розумінні комуністом, себто відречуся домагань національного визволення працюючих мас українського народу, перестану бути, як це зробили многі, українцем, і тоді мені можливо доручили б якусь реальну функцію.

ПРОФЕСОР. Ви добре прояснили ситуацію, тепер нас ніхто не заманить туди солодкими обіцянками.

ВИННИЧЕНКО. Тепер розумієте, хто може розпускати чутки про причини мого розриву з Кремлем?

ПРОФЕСОР. До вас заходив наш товариш, цікавився становищем на Україні – ви не були з ним таким відвертим і щирим, як от зараз.

ВИННИЧЕНКО /зболено/. Що я міг йому сказати? Чи могли б його задовольнити мої пояснення, що господарство України позбавляється своїх центрів, що влада належить не робітникам і селянам, а присланим і призначеним комісарам, що українська мова зневажається, і що все це робиться в інтересах революції. Чи повірив би він, що така політика потрібна дійсно революції? Чи став би він прихильником тої партії, яка проводить і боронить таку політику?

ПРОФЕСОР. Що ж нам робити? Ховати від наших людей правду? Хай вони дізнаються про неї від наших давніх опонентів: петлюрівців, махновців, гетьманців? Життя ж підтвердило, що нашими найбільшими опонентами є більшовицьке московське комісарство на Україні.

ВИННИЧЕНКО. На жаль, мушу і я визнати, що це так.

ПРОФЕСОР. Так, може, нам треба зближувати платформи усіх патріотичних українських емігрантських сил для зміни політики на Україні і щодо України?

ВИННИЧЕНКО. Мені з Петлюрою не по дорозі.

ПРОФЕСОР. Ваші розходження не повинні відбиватися на роз'єднанні наших національно-патріотичних сил.

ВИННИЧЕНКО. Тоді мені доведеться вийти з керівництва групи закордонних комуністів. Можливо, комусь іншому вдасться домогтися більшого, ніж мені.

ПРОФЕСОР. Про це не йдеться. Навпаки, ми тепер після вашого повернення з України ще більше заповідали вас, але ми повинні зробити висновки зі своєї політичної близорукості, свого партійного дальтонізму і, озираючись назад, робити висновки, щоб не повторяти їх у майбутньому. Ми повинні йти на об'єднання всіх патріотичних українських сил.

ВИННИЧЕНКО. Тільки не з петлюрівцями.

ПРОФЕСОР. Передовсім із петлюрівцями! Хочете правду?

ВИННИЧЕНКО. Тільки правду.

ПРОФЕСОР. Моя правда може бути для вас дуже гіркою, не сподобатися.

ВИННИЧЕНКО. Ріжте.

ПРОФЕСОР. Мені здалося, що ви не можете пережити слави Петлюри. Що ви хотіли б бути на його місці.

ВИННИЧЕНКО /розсміявся/. Я на місці Петлюри?

ПРОФЕСОР. Володимире Кириловичу, думаю, ви з часом визнаєте, що були неправі стосовно Симона Петлюри. Він, як і ви, багато помилявся, не все в нього виходило. Але він віддав себе всього до останнього визволенню свого народу. Сподіваюся, що й ви ніколи не звернете з обраної дороги служіння рідній Україні.

ВИННИЧЕНКО. Ви не уявляєте, як мене образили. За інших обставин я б вас викликав на дуель. /Розбиває бокал об підлогу/. Зараз прошу піти звідси! І ніколи більше не з'являтися на моїй дорозі.

ПРОФЕСОР. Колись ви пошкодуєте, що порвали з людиною, яка не боялася сказати вам правду, щоб застерегти вас же від власних помилок, нароблених у самозасліпленні своєю безгрішністю. /Виходить/.

З'являється Розалія, підбирає осколки бокала.

РОЗАЛІЯ. Що сталося?

ВИННИЧЕНКО. Бокал упав і розбився.

РОЗАЛІЯ. Сам упав?

ВИННИЧЕНКО. Сам.

РОЗАЛІЯ. А чому професор вибіг, як ошпарений?

ВИННИЧЕНКО. Вчасно вибіг, інакше б я розбив його голову об цей стіл чи оцим бокалом!

РОЗАЛІЯ. О Боже! Володимире! Скільки тобі років – двадцять! Півстоліття скоро! Коли вгломонишся? Навчись тримати себе в руках?

ВИННИЧЕНКО. Знаєш, що він сказав?

РОЗАЛІЯ. Щоб не сказав...

ВИННИЧЕНКО. Він сказав, що я заздрю славі Петлюри! Я, Винниченко, заздрю Петлюрі! */Нервово розреготався/*. Що хотів би бути на його місці, щоб бути в центрі уваги. */Після паузи, крізь сльози/*. Коли він перестане мене переслідувати.

РОЗАЛІЯ. Хто?

ВИННИЧЕНКО. Симон Петлюра! Він уже кілька разів приходив до мене.

РОЗАЛІЯ */налякано/*. Як приходив? Ти що сп'янів, ніби ж не пив?

ВИННИЧЕНКО. Не лякайся, люба, моя голова на місці, я не з'їхав з глузду. Уві сні приходив, розумієш, у сні!

РОЗАЛІЯ. І чого він від тебе хоче?

ВИННИЧЕНКО */посміхнувся/* Одного разу прийшов з пляшкою й куснем сала миритися. Іншим разом – попередив, щоб не дуже довірявся Сталіну, сказав, що той Леніна отруїв і уб'є Троцького. Що і його, Петлюрина смерть, спланована Кремлем... Може, це віщі сні, Розі? */Після паузи/*. Все так переплелось, не розплутати...

РОЗАЛІЯ. Я зустрічалася з людьми, які схвалюють твої виступи в пресі щодо Петлюри. Знаходять їх глибокими, ґрунтовними.

ВИННИЧЕНКО. Хто вони, ці люди?

РОЗАЛІЯ. Відомі, з іменами, зверхники жидівських організацій.

ВИННИЧЕНКО. Ну, і що? Договорюй!

РОЗАЛІЯ. Мене просили переговорити з тобою, щоб ти виступив свідком на процесі, підтвердив, що Петлюра був антисемітом.

ВИННИЧЕНКО. Петлюра, антисемітом?

РОЗАЛІЯ. А хіба ні?

ВИННИЧЕНКО. Розі, не співай з чужого голосу. Петлюру я знаю як ніхто, знаю, ким він був, а ким не був. Насправді, щоб про нього не говорили, я проти його героїзації, але й проти того, щоб обстріхувати його. Він заслуговує осуду за багато що, тільки не за те, що йому намагаються приписати руські шовіністи та лідери світового жидівства. Зробити його козлом відпущення, а вбивцю Петлюри народним месником, національним героєм? Гидко читати всю ту писанину, що здійсмається довкола цього процесу.

РОЗАЛІЯ. Обіцяють сприяти виданню повного зібрання твоїх творів не тільки українською, а й у перекладі на кілька мов. Гарантуватимуть постановку твоїх п'єс у престижних театрах світу... Сподіваюся, що ти приймеш вірне рішення.

ВИННИЧЕНКО. Таке, що не зашкодить Україні.

РОЗАЛІЯ. Просила б тебе бути обачнішим – менш різким, категоричним у своїх статтях, що друкують газети.

ВИННИЧЕНКО. Тоді я перестану бути самим собою. На сторінках радянської преси мене лаяно й очорнювало з найбільшою щедрістю та безоглядною відсутністю чуття міри. Радвлада в особі компартії взагалі робила все, що було в її силах, щоб завдати мені найбільше прикрощів і шкоди як морального так і матеріального роду. Але справа не в мені особисто. Мене не влаштовує сьогоднішній стан у державі, якою правують комуністи. Але я не поділяю думки тих, що скинення влади такої партії, як комуністична, зразу дасть і ту, європейську демократію, і ті свободи, і ті перспективи. Неминуче переможець стане диктатором, хто б він не був: партія чи особа. Чи є сенс міняти диктатуру партії пролетаріату на диктатуру партії промисловців, поміщиків, банкірів або однієї особи, що захищає їхні інтереси на зразок Муссоліні? Дехто скаже, що партія комуністична не є соціалістичною, що це кліка, нова пануюча каста. /Пауза/. Справді, ця кліка породила хабарництво, крадіж громадських грошей, розтрата, сраколизтво, чиновництво, аморальність, розпусту. Але спробуймо знайти таку партію в Європі, яка, маючи диктаторську владу, не мала б у собі цих негативних рис. Навіть при формальній парламентській демократії, при коаліційній демократичній владі.

РОЗАЛІЯ. Так ти оббілюєш більшовиків?

ВИННИЧЕНКО. Ніскільки. Я підказую вибір – справжня соціалістична демократія, де чиновники не стануть ангелами, але адміністрація буде підконтрольна відповідним виборним органам, відповідальність влади перед колективом.

РОЗАЛІЯ. Ти мало чим відрізняєшся від кремлівських мрійників.

ВИННИЧЕНКО. Те, про що я мріяв, хоча б частково, почало здійснюватися на моїй землі, хоч уповільнено, а все ж іде українізація державних установ, шкільництва. Тому попри образи, нанесені мені особисто, я не хочу повністю рвати з Україною.

РОЗАЛІЯ. І ти віриш, що там все справжнє, не бутафорське? Що Раковські, Затонські, Галицькі, Хвилі, Кагановичі, щиро зацікавлені в цьому. Ті, хто зрікся своєї віри, своєї мови, свого народу, зможуть зробити щось для іншого?

ВИННИЧЕНКО. Там, в українському уряді, крім присланих іно-вірців є ще порядні люди типу Скрипника, Мануїльського... Є чесні письменники – Хвильовий, Куліш...

РОЗАЛІЯ. Ну, з Мануїльського український патріот, як із Сталіна – равин. Солов'ї демократії, українізації, що прилетіли на Україну із московських лісів, у потрібний момент стануть шуліками і накинуться на наївних українських голубів. Подивися, що тут робиться, в еміграції, деякі твої землячки-демократи приходять у лють, коли чують слово українізація. А що робиться там з благословення Кремля?

ВИННИЧЕНКО */бере газети, проглядає/*. Тобі не відмовиш у тверезості суджень. Справді, ніякої самостійності руська демократія добровільно не дасть.

РОЗАЛІЯ. А взяти їх силою мали шанс дев'ять літ тому, але цей шанс упущено. І, може, назавжди.

ВИННИЧЕНКО */жбурляє газети/*. Усі змовилися.

РОЗАЛІЯ. Що там?

ВИННИЧЕНКО. Все те ж, наклепи, бруд, взаємні звинувачення...

РОЗАЛІЯ. Тебе не чіпають?

ВИННИЧЕНКО. І мені дістається. Може скластися враження, що Україна тим лише знаменита, що там жили жиди, над якими глумили українці.

РОЗАЛІЯ. Давно кортить запитати тебе, Володику, чому Україну так не люблять євреї?

ВИННИЧЕНКО. Не всі звичайно, але доля так склалася історично, що на нашій землі господарювали інші, постійно принижуючи, упосліджуючи нас. І тут проживало велике число євреїв. І не завжди в них відчувалася співзвучність з українським державним незалежним спрямуванням. Ну, і проімперським політикам, як росіянам, так і австріякам, велось за принципом – розділяй, владарюй, нацьковуй, зіштовхуй лобами народи, щоб легше поневолювати їх. Найбільшим антисемітом була імперська Росія, вона визначила регіони осілости для життя євреїв саме на Україні. Але на нашій землі завжди мирно уживались українські і жидівські трудові родини, допомагали один одному. Вкраїнці відвічні хлібороби. Жиди – талановиті майстри – кравці, шевці, музиканти. І торгівці, схильні до генделю. Траплялося, опущували православних. Бували через це сварки, потасовки, але ніколи не доходило до різни. Велику різанину організовували, провокували ті, кому було вигідно розсварити вкраїнський наріз із жидівським. Та хіба тільки з ними. І з поляками, з румунами, з угорцями. Та ж з тими росіянами. Ми не маємо нічого проти тих осілих на Україні росіян, які

живуть тут зі своєї праці, не паразитуючи на зверхності своєї нації, не пригноблюючи корінних жителів нашої землі.

РОЗАЛІЯ. Але чому найбільше хочуть розсварити саме з жидами?

ВИННИЧЕНКО. А то не знаєш. Світом правлять на жаль, гроші. У кого гроші – за тим правда. Тих обстоюють газети, політики всякі з різними партіями. А поскільки найбагатшими людьми по всьому світу є жиди, тому більшовики й вирішили нацькувати їх на нещасну Україну. Щоб вину за всіх знищених у кривавій різні жидів спокутувала Україна. Щоб світ ніколи не визнав її рівною серед рівних, щоб вона була ізгоем, без своєї держави, сировинним придатком совітської Росії, постачальником дешевої робочої сили на найгірші роботи, як для голодної Росії, так і розжирілої Європи. І не так легко доведеться доводити світові, що ти не дідько рогатий.

РОЗАЛІЯ. Але ж ти не станеш заперечувати, що на Україні була маса жидівських погромів ще в часи Хмельниччини, Гайдамаччини. Та й пізніше, в часи громадянської війни.

ВИННИЧЕНКО. А ти подивися глибше на цю проблему. Коли польська шляхта віддавала українські церкви в оренду жидам, щоб ці організовували там шинки, споювали селянство, чи могло все це лишитися безкарним? А коли червоні комісари, здебільшого жиди, робили конюшні в українських церквах – хіба це не спричиняло гніву, налаштовуючи віруючих українців проти цих злочинів?

РОЗАЛІЯ. Ти знаходиш оправдання кривавій різанині?

ВИННИЧЕНКО. Ніскільки! Це велика трагедія моєї землі як для українців, так і жидів. Але потрібно глибоко з'ясувати причини, докопатися коріння тих злочинів. Осудити і засудити їх і знаходити порозуміння, щоб жити в злагоді й мирі. Щоб наше минуле не стріляло в наше майбутнє.

РОЗАЛІЯ. Не можу збагнути на чиєму ти боці – Шварцбарда чи Петлюри?

ВИННИЧЕНКО. Ні на чиєму. Я засуджую режисерів цієї всесвітньої провокації проти мого народу, незалежно де і ким вона замислена – кремлівськими червоними комісарами, чи вождями міжнародного сіонізму.

РОЗАЛІЯ. Ти ж казав мені, що полишиш політику, що займатимешся тільки літературою, а сам хочеш накликати на себе велику біду, виступаючи проти вождів світового жидівства.

ВИННИЧЕНКО. Я готовий виступити на захист свого народу від усіляких наклепів і провокацій. Я й слова не написав у пресі проти більшовиків, відмовився очолити антибільшовицький блок емігрантів. Я не виступав проти поляків, що поневолили мою Україну. Я не

виступаю проти Франції, яка залишилася глухою до волянь мого народу в час недавніх борінь. Але я не можу, не буду мовчати, коли комусь хочеться розпалити міжнаціональну ворожнечу, щоб знову зробити крайніми й так стражденний і нужденний мій український народ. І ти повинна це розуміти і поділяти. Прошу тебе, кохана Розі, будь обачною, розбірливою, коли хтось через тебе хоче вплинути на мене, щоб використати моє ім'я проти моєї землі, мого рідного народу.

РОЗАЛІЯ. Дехто з моїх знайомих цікавиться, чи не змінилося твоє ставлення до Симона Петлюра після його вбивства?

ВИННИЧЕНКО. Я своїх поглядів і свого ставлення не міняю ні до живих, ні до мертвих.

РОЗАЛІЯ. А твоє ставлення до процесу над Шварцбардом?

ВИННИЧЕНКО. Цей процес швидше над Симоном Петлюрою, а не над його вбивцею.

РОЗАЛІЯ. Що ти з цього приводу думаєш?

ВИННИЧЕНКО. Це тебе цікавить, чи твоїх знайомих?

РОЗАЛІЯ. Ти син свого народу, маєш перед ним зобов'язання, а я попри те, що твоя дружина, також – дочка свого народу і маю перед ним свої зобов'язання.

ВИННИЧЕНКО. Хіба я тебе колись у чомусь утискував?

РОЗАЛІЯ. Мої друзі просять від тебе невеликої послуги – виступити на процесі...

ВИННИЧЕНКО /роздратовано/. Ти не почула чи не захотіла почути того, що я сказав тобі – я не дозволю нікому маніпулювати своїм іменем. І не піду проти своєї совісті. Я можу свідчити лише проти цього злочинця Шварцбарда, проти сіоністських заправил.

РОЗАЛІЯ. Нам і так не просто живеться. Ми майже ізольовані. Тому відмовлятися від дружби з тими, хто міг би стати нам підпорою, допомогти ствердитися тобі.

ВИННИЧЕНКО. Я вже не раз опікався, що довіряв тим, хто просто використовував мене. Не підштовхуй мене знову налазити на ті ж граблі, щоб дістати від них по лобі.

З'являється Л и с т о н о ш а.

ЛИСТОНОША. Бон жур! Вам лист, месє Винниченко. Здається, з вашої Росії...

ВИННИЧЕНКО. Дякую. Але Росія не була ніколи моєю. Я з України.

ЛИСТОНОША. Це польська провінція? Ніби провінція Шампань у Франції?

ВИННИЧЕНКО. Це велика країна, зрівні Франції із знедоленим народом, якої, на жаль, не визнав світ і дехто вважає її то шматком Росії, то кавалком Польщі.

ЛИСТОНОША. Хочу попередити, месє, що в мене цікавляться вашим листуванням.

РОЗАЛІЯ. Хто саме? Французькі чиновники?

ЛИСТОНОША. Якраз чужоземці. Може, вони з поляків чи росіян, або з ваших українців. Але я їм відповів, що коли їх щось цікавить, хай запитують у месє адресата.

ВИННИЧЕНКО. Дякую */Дає листоноші асигнацію/*.

ЛИСТОНОША. Месє дуже добрий! */Виходить/*.

ВИННИЧЕНКО */розриває конверт/*. Справді з Москви, з Кремля... О-о! Від самого Сталіна!

РОЗАЛІЯ. Цікаво, чого йому від тебе треба?

ВИННИЧЕНКО. Це я звертався до нього.

РОЗАЛІЯ. Знову. Не можеш вгамуватися?

ВИННИЧЕНКО. Мені хочеться, щоб мої знання і мій досвід були використані для рідного народу.

РОЗАЛІЯ. Тобі давали вже зрозуміти і не раз, що не потребують твоїх послуг.

ВИННИЧЕНКО. Я міг би застерегти багатьох, навіть самого Сталіна, уникнути багатьох помилок, яких допускається Кремль на Україні. */Читає листа/*. „Уважаемый товарищ Винниченко! Мы глубоко тронуты Вашим желанием послужить нашему общему делу построения справедливого социалистического общества на Радянской Украине. Ваш талант писателя, ваше слово очень нужны строителям социализма. Было бы расточительством такой талант использовать на чиновничей работе в совнаркоме Украины. Приглашаем Вас лично принять участие в конкурсе на лучшее произведение к десятилетию Октябрьской революции, романа или пьесы. Ваш земляк Олександр Корнейчук обрадовал пьесой «Гибель эскадры», о революционных матросах-черноморцах, ставших стражами революции на юге Украины. Мы готовы желающих писателей с Украины командировать на стройки социализма – Днепрогес, Беломор-канал, в Сибирь для изучения жизни социалистического созидания. Готовы и вам содействовать. Ваш Иосиф Виссарионович!» */Кладє листа, запитально дивиться на чоловіка/*.

ВИННИЧЕНКО. Він насміхається наді мною. Це глум, знущання. Вони хочуть штовхнути мене в обійми своїх ворогів! От візьму й

погоджуся взятися за створення координаційного центру українства в еміграції, і вони побачать, на що я здатний.

РОЗАЛІЯ. Воно тобі треба? Хочеш, щоб і тебе пристрелив якийсь агент, як Петлюру?

ВИННИЧЕНКО. Що ти сказала? Агент? Значить Шварцбард – агент? Ти певна?

РОЗАЛІЯ /розгублено/. Я між іншим сказала – звідки мені знати?

ВИННИЧЕНКО. Справді, він агент! І не виключено, що ниточка замовлення на те вбивство тягнеться до самого Кремля.

РОЗАЛІЯ. А чому б тобі, Вовику, не пристати на пропозицію Сталіна, не взятися до написання твору на його замовлення до роковин революції?

ВИННИЧЕНКО. Ти серйозно?

РОЗАЛІЯ. Ти ж істинний революціонер, послідовний соціаліст. Хто ліпше знає здобутки і втрати української революції? Вони добре заплатять – напишеш як ніхто!

ВИННИЧЕНКО. Торгувати талантом?

РОЗАЛІЯ. А хто не продавав своїх книг – Бальзак, Пруст, Роллан чи хоч би твій бувший товариш, господін Буревісник революції. Цікаво, йому Сталін також пропонував взяти участь у конкурсі?

ВИННИЧЕНКО. Він у Росії поза всякими конкурсами. Це мене весь час намагаються вишхнути то з рідної землі, то з рідної літератури. Якби Франція чи Німеччина мала отакого Винниченка, давно був би Нобелівським лауреатом. Спробувати писати французькою?

РОЗАЛІЯ. Нам краще виїхати з Європи.

ВИННИЧЕНКО. Куди?

РОЗАЛІЯ. До Америки. Вона всіх приймає. Подалі від твого болю, твоєї України. Що дала нам Україна окрім ран і страждань? Вона обходиться без тебе вже біля десяти літ, і обійдеться в майбутньому.

ВИННИЧЕНКО. Вона, так! А я – ні! Я ніхто без неї, моєї України!

РОЗАЛІЯ. Це я знаю.

ВИННИЧЕНКО. Цієї ночі у мене був гість, який вважає, що Україна видумка німців.

РОЗАЛІЯ. Хто, цікаво?

ВИННИЧЕНКО. Буревісник революції. Ну, я йому видав правду-матку в очі.

Напливом Горький і Винниченко.

ГОРЬКИЙ. Господін Вінніченко, ви конешно помніте наші зустрічі на Капрі в 1908 году?

ВИННИЧЕНКО. Ще б пак, як їх забути. Тоді ви, після прочитання моїх творів в оригіналі, з властивою вам сльозою вигукували: “Прекрасний язык! Мілий язык! Люблю! Давайте! Давайте издавать!” Правда, з виданням моїх праць під вашою редакцією справа не вийшла. Але ви видавали переклади праць Коцюбинського. І з Коцюбинським ви так само декламували своє захоплення “прекрасним мілим языком”. І з ним, як і зі мною, ви так само сміялися й обурювалися з тих болванів, які звали українську мову штучною, а весь визвольний рух – вигадкою німців.

ГОРЬКИЙ. Било дело. Я хотел би пригласить вас как искреннего социалиста на предстоящий съезд советских писателей.

ВИННИЧЕНКО. Ви отримали мого одвертого листа від 26 серпня двадцять восьмого року?

ГОРЬКИЙ. Не помню, о чем он.

ВИННИЧЕНКО. Я могу нагадати, громадянин Горький. Він у мене під рукою. */Бере, читає/*. “Громадянин Горький! Один із членів Української Академії Наук звернувся до Вас із проханням дозволити перекласти на українську мову Ваші літературні праці. Ви на це відповіли, що дивуєтесь, для чого люди намагаються з “наречія” робити мову і не дали дозволу на переклад. Розуміється, нічого нового і особливого в цьому факті немає, громадянин Горький. У вас склалося собі переконання, що українська мова не є мова, а “наречіє”. Ви можете собі вважати, що Дніпро впадає в Москва-ріку, – від цього Дніпро в Москва-ріку не впаде і ніякої географічної пертурбації не станеться. І не з страху за українську мову я говорю вам, а з цікавості до того громадського явища, що Ви його викрили оцим невинним слівцем “наречіє”. Сама Російська Академія Наук ще до війни, після пильного вивчення питання, визнала, що українська мова не є “наречіє” руської мови, а таки дійсна самостійна слов’янська мова і український народ є дійсно самостійний слов’янський народ. Академія Наук, громадянин Горький! Фахівці та знавці, та до того ще не вороги, а щирі руські люди! За вами Україна – німецька вотчина. За даного моменту на земній планеті є більше сорока мільйонів людей, що заявляють своєю рідною мовою оту штучну, вигадану німцями мову! В самому тільки Союзі Радянських Республік є біля 27 мільйонів таких дивних гомункулусів. З 18 тисяч шкіл на Україні – 16 тисяч провадять навчання цією штучною мовою. Жаль, що Ви самі, громадянин Горький, з того буревісника визволення поневолених народів, що були колись на Капрі, повернулися на смішного, анахронічного чорного ворона валуєвщини, коли мали відвагу закрюкати оте старе-старе: “Не было, нет и быть не может”! Не можете Ви не знати про думку Леніна, Вашого друга, в

українському питанні, бо Ви ж читали, мабуть, його писання з цього приводу?

Не можете ви не знати й про теперішній курс національної політики компартії України. Не можете не знати, що ті “дурні” та “злочинні” люди, що в’явили, ніби українська мова є справжня мова, знаходяться в великій кількості компартії і кермує “українізацією”. Ви ж знаєте, що вона не тільки не помічає, що це штучна мова, непотрібна, як Ви кажете, а вважає її за могутній і необхідний засіб освіти, організації працюючих мас, навіть вважає, що для найкращого кермування цими масами в боротьбі за соціалізм вона сама повинна цілком “українізуватися”, себто злитися національно з українськими працюючими класами. Невже Ви не чули виступу одного із видатних проводирів компартії Бухаріна на з’їзді комсомолу в Москві 6 травня 1928 року? Ось виризок з неї, що стосується до тих важних причин, які зробили таку неймовірну зміну з Вашого погляду на українське питання: “Зустрічаються такі прослойки і такі “ідейні” течії, які нашу національну політику – одну з основних підвалин робітничої диктатури в нашій країні, один із найяскравіших виявів нашого інтернаціоналізму – підводять під рубрику роздроблення “Великої Росії”. Попадаються такі шановні панки, які запевняють, що наша національна політика, поскільки, скажімо, йде мова відносно розповсюдження української мови на Україні, тюркської мови в Азербайджані і таке інше, означає приниження “руської культури”. Стара великодержавна пиха ігнорування всякої іншої нації, як нації другого сорта, як “інородців”. Вони бачать в систематичному проведенні українізації вияв чогось такого, що підриває честь і славу “Росії”. Вони до цього часу в душі дивляться на Україну як на “Малоросію”, що повинна постачати вареники та “малоросійське сало”, танцювати гопака і таке інше для користи справжніх руських, “Росії” та інших. Ота барська, антипролетарська, великодержавна ідеологія просочується і в низи”.

ГОРЬКИЙ. Я хочу об’ясніться. Давайте протянем друг другу руку.

ВИННИЧЕНКО. Ні, господін Горькій! Своєї руки я вам не подам. Ви провокатор, гірший від попа Гапона, гірший від Распутіна, ви диявол, що вирядився в тогу ангела. Ви – не буревісник, ви шуліка! Геть із-перед моїх очей!

Горький зникає.
З’являється Дружина.

ДРУЖИНА. Кого це ти проганяєш, любий?

ВИННИЧЕНКО. Сатану, диявола, що маскується під ангела. Горького! Він знову приходив вербувати мене стати зрадником рідного

народу, запрошував на відкриття письменницького колгоспу. Я йому прочистив мізки.

Пролунав постріл.

ВИННИЧЕНКО. Що за постріл? Звідки він?

ДРУЖИНА. З України. З її столиці Харкова? З Будинку письменників. Це застрелився Микола Хвильовий, який чи не першим розпізнав московське фарисейство і закликав – подалі від Москви!

Ще один постріл.

ВИННИЧЕНКО. А цей постріл звідки?

ДРУЖИНА. З того ж Харкова – застрелився Скрипник, коли почався наступ чорносотенців на українство...

ВИННИЧЕНКО. Це моя куля. Я мав бути на його місці...

ДРУЖИНА. Господь уберіг тебе...

Знову лунають постріли один за одним.

ВИННИЧЕНКО. А ці постріли звідки?

ДРУЖИНА. З України, Карелії, Біломор-каналу, Колими.

ВИННИЧЕНКО. Ніби салютують...

ДРУЖИНА. Точно салютують. Це вже на честь двадцятих років Великого Жовтня. Енкаведисти розстріляли 1111 соловецьких політ'язнів, здебільшого українців.

ВИННИЧЕНКО. Бачу їх, босих на снігу, при сорокаградуснім морозі в самих натільних сорочках. Упізнаю бувшого однопартійця соціал-демократа Леся Курбаса і революціонера, великого драматурга Миколу Куліша... академіка Яворницького і професора Чехівського. Їм стріляють у тім'я і вони падають один на одного... як снопи...

З'являються Сталін і Горький – аплодують, радіючи.

ВИННИЧЕНКО. Чому радієте, чому аплодуєте, господа рускіє?

СТАЛІН. Нашім перемогам!

ГОРЬКИЙ. Нашім переобранням. Розрешіть перший с'їзд совєтських письменників вважати відкритим! Розрешіть виразити вдячність нашому вождю, товарищу Сталіну за створення письменницького колгоспу. Я погоджуюсь з ним і проявляю особу відважності проти всіх ворогів більшовізму, особливо українських буржуазних націоналістів. Якщо ворог не здається – його знищують.

СТАЛІН. Спасібо, товарищ Горький, за підтримку і за визнання правильності нашої лінії.

ВИННИЧЕНКО. Самохвальство, самовозвеличування дійсно рекордні. Тут справді наздогнали й перегнали всіх хвальків, реалістів у всьому світі на фоні розстрілів інакомислячих. Дійсно, якась вакханалія лицемірства, хамства, самохвальства і дурості на з'їзді радянських письменників. А водночас двісті пострілів. Двісті українських письменників розстріляно... Очевидно там брехня, підлабузництво, самоопльовування є нормою морального поведіння, ніхто нею не гидує. Нудизм морально прокажених.

Сталін виводить Горького під руку.
Звучить похоронна музика.

От і вам віддячив товариш Сталін, господін Горький, за вірну службу – підсипав отруту, щоб замурувати ваш прах у кремлівській стіні, щоб чого доброго ви на старості літ не збунтувались, якби раптом захотіли б прозріти і побачити, що благословляли, прославляли і возвеличували.

РОЗАЛІЯ. Я передрукувала твій лист-відповідь землячкам. Читати?

ВИННИЧЕНКО. Читай!

РОЗАЛІЯ /читає з листа/. Днями я прочитав у газеті, що на черговому з'їзді рад робітничих і селянських депутатів України оголошено мене ворогом народу й поставлено поза законом. Цим заявляю, що дійсно я – щирий ворог цієї банди, яка сміє називати себе представниками народу. Ворогом такого народу, цебто деспотичної реакційної олігархії, я є вже 23 роки. І як тоді я вважав за честь собі бути ворогом царсько-жандармського народу й бути поза законом насильників і гнобителів українського народу селян і робітників, так і тепер із гордістю приймаю титул ворога непочекістського, окупаційного, насильницького і грабіжницького народу й охоче, всією душею стаю поза його закон. І не тільки поза, а й проти, як і всі 23 роки стояв проти реакції. Я був прихильником більшовизму як відданий соціаліст, а тепер стаю непримиренним борцем із совдепією – брехливою, фальшивою, продажною, реакційною.

З а т е м н е н н я .

Там же, на веранді, Винниченко і Дружина.

Дружина поправляє плед, яким прикритий на колясці Винниченко.

ВИННИЧЕНКО. Щось холодно.

ДРУЖИНА. Початок березня, весна. Скоро відігріється.

ВИННИЧЕНКО. Сімдесят перша, моя остання весна...

ДРУЖИНА. Чому остання? Ти поправишся, одужаєш. Ми ще діждемося з тобою незалежності України.

ВИННИЧЕНКО. Ми не діждемося. Це буде лише через сорок років після моєї смерті, коли розвалиться совецька імперія...

ДРУЖИНА. Ти навіть знаєш точну дату, коли це станеться?

ВИННИЧЕНКО. Останнім часом я контактую з небесами, мені багато чого відкривається з майбутнього світу України.

ДРУЖИНА. І якою ж ти бачиш Україну, на рівні з Францією, Польщею?

ВИННИЧЕНКО. Для цього ще їй доведеться пройти дуже багато крізь повторення тих же помилок залежності від північного сусіда, взаємогризні за булаву, за президентство, генеральські папахи... доки не витворимо справжньої нації, доки не запанує над усім національна ідея.

ДРУЖИНА. Розкажи детальніше, коханий, що і як там буде?

ВИННИЧЕНКО. Розі, не муч мене з майбутнім України. Мені хочеться повернутися в минуле, озирнутися, переглянути, проаналізувати... Може, в чомусь розкається. Адже земне життя моє добігає кінця, зовсім мало залишилося до останньої сповіді, останнього причастя. Мабуть, скоро тобі доведеться кликати священика на останнє моє причастя.

ДРУЖИНА. Ще не час, любий!

ВИННИЧЕНКО. Час і пора.

Дружина виходить.
З'являється Сталін.

СТАЛІН. Заче́м священи́ка? Ісповедуйте́сь передо мно́й. Я по́чті о́кончі́л духо́вну́ю се́міна́рію. Мо́гу би́ть ва́шим ду́шепа́сти́рем.

ВИННИЧЕНКО. Сатана! Диявол! Ізгинь!

СТАЛІН /розреготався/. Вам показалося, я без хвоста, без рожек...

ВИННИЧЕНКО. Ти гірший від диявола!

СТАЛІН. Напрасно так думаєте, товарищ Вінніченко!

ВИННИЧЕНКО. Тамбовський вовк тобі товариш.

СТАЛІН. Нехорошо зустрічаєте соратника...

ВИННИЧЕНКО /здивовано/. Ми соратники?

СТАЛІН. Да, по переустройству міра.

ВИННИЧЕНКО. Бачить світ, до чого довели ваші більшовицькі експерименти по «переустройству міра».

СТАЛІН. Победілі фашизм... Да, кстаті, хочу поблагодаріть вас, что отказали Гітлеру возглавить маріонеточний уряд України под протекторатом фюрера...

ВИННИЧЕНКО. Це аж ніяк не з любові до вас, а від розуміння, що гітлерівський фашизм і сталінський більшовизм – два чоботи пара, смертельні вороги незалежності України.

СТАЛІН. Как ви можете нас сравнівать с фашистами?

ВИННИЧЕНКО. Одного поля ягоди.

СТАЛІН. Ми победілі фашизм.

ВИННИЧЕНКО. До тридцяти мільйонів людських життів, з них третина українських – ось у що обійшлася нам ця перемога. Україні дісталось чи не найбільше, бо по ній найжорстокіше пройшлися старш-ні ординці, як коричневі, так і червоні.

СТАЛІН. Да. Нелегко далась победа. Но всю же победілі. I за ето будет благодарна пам'ять потомков.

ВИННИЧЕНКО. Прокльони – за винищення людей в часи громадянської війни, за голодомор по громадянській і штучно спровокований у 32-33 роках. Одні мої таврійські степи розкошували хлібом і могли прогодувати таку країну, як Франція, а вся Україна – третину Європи. А ви повимітали з українських комор все до зернини і прирекли людей на голодну смерть, на божевілья, в якому люди їли трупи, їли ще не застиглих, живих. Голодна смерть мого батька, моїх тіток, племінників, як і десятка мільйонів українців, ніколи не буде прощена мною, моїм народом. Вас проклинатимуть так, що ваші кістки будуть перевертатися на тім світі, їх не прийме земля.

СТАЛІН /*дістає люльку, запалює*/. Зачем земля? Я буду лежать в Мавзолее рядом с товарищем Лениным.

ВИННИЧЕНКО. Ви ж самі пришвидшили кінець свого соратника і вчителя!

СТАЛІН. Понімаєте, старік начал совсем виживать с ума, могут ненужных дел натворить! Я проявил гуманность.

ВИННИЧЕНКО. Гризлися, поїдали один одного, як павуки в банці – вожді пролетаріату... Кого вбили, кого розстріляли, на кого наїхали, кого зарізали на операційному столі, інших довели до самогубства.

СТАЛІН. Классовая борьба. Если враг не здаётся – его уничтожают: приговор вашего друга.

ВИННИЧЕНКО. Позбав мене Господь від таких друзів, а від ворогів я вже сам позбудуся.

СТАЛІН. Что поделать – на мене випал крест стать Главним Санітаром по очищенію советского строя. Очищатся от зарвавшихся, усомнившихся в правильности линии вождя. Пришлось многих к ногтю... Думаете, легко мне было друзей, товарищей, соратников по борьбе – Серьожу Кірова, Яшу Свердлову, Феліксушку Дзержинского, Льовушку Троцкого... моего любімца Бухарчіка, моіх собратьев – Каменева, Зінов'єва... Сколько проплакал я, слез пролил, подписывая...

ВИННИЧЕНКО. Крокодилячих сліз. Крокодили також плачуть після того, як проковтнуть свою жертву.

СТАЛІН. Посудить самі, как я мог оставить в живых Ягоду, узнав, сколько на его совести кровавых злодеяний? Пришлось заменить Ежовым. Но і он оказался подлецом. І его убрали. Вот Берія – акуратний ісполнитель. Из тех, „что кров вып'ют і дирки не зроблять”, как говорят у вас на Україні...

ВИННИЧЕНКО. Цей кривавий садюга перевершив усіх своїх попередників.

СТАЛІН. Время ужесточилось. Вот если бы мы не разоблачили вовремя наших врагов, не уничтожили кулачество как класс, не убрали всех этих плешивых интеллигентов, этих Горьких, этих Луначарских, этих ваших украинских националистов – Курбасов, Кулишей, не утопили бы их в проруби Беломор-канала, их зараза по всей стране расползалась бы. Смогли бы мы, будущі зараженными, противостоять фашистской чуме, победить Гітлера?

ВИННИЧЕНКО. Пірова перемога. Чого прийшов? Виправдатися?

СТАЛІН. Ви не Господь Бог, товарищ Вінніченка, а я не на страшном суде.

ВИННИЧЕНКО. Не минути вам страшного суда Господнього.

СТАЛІН. Ну, а ти расчитываешь на етом суде быть свидетелем?

ВИННИЧЕНКО. Громадським звинувачувачем.

СТАЛІН /попихкуючи люлькою, посміхнувся/. Не выйдет, товарищ Вінніченка, вам придется отвечать вместе со мной, как сообщнику.

ВИННИЧЕНКО /розсміявся/. Я твоім співником ніколи і в думках не був..

СТАЛІН. Да-да. У міня свідетельства сохранили, ваші письма ко мне, к товарищу Леніну, когда вы просились сотрудничать і работать у нас і на нас...

ВИННИЧЕНКО. Не на вас, а на Україну!

СТАЛІН. Да, ми раскусілі вас сразу, что ви хотелі пробратся в наш строй, чтобы заніматься вредітельством, жучок короед націоналістическій...

ВИННИЧЕНКО. Не шкодити, а рятувати вас від злочинів проти мого народу, повести партію іншим, добротворчим курсом.

СТАЛІН. Бил одін, питался другим курсом, некій Скріпнік, со своей українізацією. Чем всьо закончілось, вспомніте?

ВИННИЧЕНКО. Довели українського патріота, справжнього революціонера-комуніста до самогубства.

СТАЛІН. Слабонервним оказался, как і етот ваш Хвильовой. І рускіє наші щелкопюри – Маяковський, Есенін – пулі себе пустілі в лоб.

ВИННИЧЕНКО. Совість замучила, не могли далі жити в тій отруйній атмосфері, створеній вами.

СТАЛІН. Можете мне посочувствовать – в етой отруйной атмосфере прішлось всю жізнъ прожіть, не то что ви здесь всю жізнъ курортнічали на Среднемор'е.

ВИННИЧЕНКО. Я важкою працею, як селянин-каторжанин, заробляв собі тут на хліб насущний, жив із землі. Голодував, перебивався на картоплі, коли ви обжиралися ікрою, купалися у французькому шампанському.

СТАЛІН. Благодаріте нас, что вас міновала їх участь. Больше двохсот українскіх пісателей на Соловках і Беломор-канале! Ведь если би ми не отказалі вам в должности, вас постигла б участь Скріпніка. Так что ми спаслі вас і будьте благодарни товарищу Сталіну, что предоставіл вам возможность работать і трудіца, что не постигла вас участь вашіх земляков – іудушкі Троцкого ілі Сімона Петлюри, Євгена Коновальца... Как ви понялі, для нас растояніе нічто – кого в Латінской Америке настіглі, кого в Германії, кого здесь, во Франції.

ВИННИЧЕНКО. Справді, ваші руки виявилися не такими вже короткими.

СТАЛІН. Вот ви упрекали меня, что я своїх сообщніков к ногтю. Но представте, что ваша би УНР победіла, ви прішлі би к власти во главе с Петлюрой. Он что вас берьог би, лелеял, ілі би поступіл іначе, чем я?

ВИННИЧЕНКО. З Петлюрою у нас були тактичні розходження, а стратегія була одна – вибороти незалежну Україну.

СТАЛІН. Ви ж его і после смерті не раз расстрелівалі. Да разве только его? Доставалось от вас і Грушевському і Петрушевічу, і Коновальцю.

ВИННИЧЕНКО. Аналізував їхні та свої помилки, щоб застерегти майбутніх борців за наше визволення.

СТАЛІН. І що? Не було гризні между вашіми вождями Андреем Мельніком і Степаном Бандерой? Не продовжаєца гризня й сьогодні среди українських емігрантов?

ВИННИЧЕНКО. Бо і тут не обходиться без ваших довгих рук – шантажуєте, провокуєте, розсварюєте!

СТАЛІН. Да у нас везде рука і повсюду свої глаза.

ВИННИЧЕНКО. Вам людство не простить того, що саме ви роздмухали вселенську пожежу, світову криваву катастрофу.

СТАЛІН. Я погасіл етот пожар!

ВИННИЧЕНКО. Це ви, прокажений синок Леніна, разом із Гітлером спровокували ту пожежу, час од часу бавлячись бомбочками. Сьогодні кинув московський братішка, склав угоду з братішкою берхтесгаденським про ненапад, таємно поділили світ на сфери впливу і почали криваві потопи. Спершу в крові потопили чехів, потім поляків, відтак французів, почали кровопускання англійцям, а потім почали взаємокровопускання.

СТАЛІН. Но ми же победілі!

ВИННИЧЕНКО. Якою ціною? Клади десяткох своїх проти одного німця. Хоча не своїх – хіба ви вважали своїми хоч би тих українців чи прибалтів, кавказців і середньоазіатів? Передусім їх гнали через штрафні батальйони у криваву м'ясорубку. А Україна заплатила в цій війні найбільшими стражданнями. Спершу ви залишили її народ на поталу і розграбунок фашистам, а потім, повертаючись, ще звинуватили її народ у запроданстві і почали викошувати українство жорстокіше від фашистів.

СТАЛІН. Ето ваші ложніє ізмишленія. После войны у нас сплошное процветаніє.

ВИННИЧЕНКО. Суцільне рабство. Кількість рабів у вас зараз зверх двадцяти мільйонів у концентраційних таборах зрідні фашистським, гітлерівським. Це колишні заможні господарі, що не прийняли колективізації, це вчорашні солдати і офіцери, що були полонені німцями, це депортовані цілі народи – як чеченці чи кримські татари, це українці-западенці з прибалтами, що виступили проти московського фашизму. Це інтелігенти всіх народів, які висловлювались критично про сталінський режим, це чесні комуністи, які виступали проти свавілля сталінського чиновництва. Ці безправні раби без ніякої платні виконують найтяжчі роботи, живучи в холодних бараках, годуючись баландою під наглядом московських гестапівців, енкаведистів-чекістів, гепоушників, емведешників, кадебешників.

СТАЛІН. Враньйо загнівающего запада, дрожащего от шестивія планетой двухсотмільйонного народа.

ВИННИЧЕНКО. Велетенська країна в двісті мільйонів душ повна безпросвітного, обкутаного мертвим мовчанням горя і страждання. Страх так панує там, що батьки бояться своїх дітей, діти – батьків, бо за наказом уряду всякий громадянин СРСР повинен доносити навіть на своїх рідних. Знавці, себто члени терористичної МВД, кажуть, що на чотири громадянина СРСР один є неодмінно агент, шпигун і провокатор советської поліції. Ніколи на планеті не було такого жахливого режиму, такої чорної, безутримної, жорстокої реакції, як ваша сталінська, що запанувала в країні.

СТАЛІН. Враньйо! У нас сплошное благоденствие, соціалістическій строй.

ВИННИЧЕНКО. Тоді як пояснити, що сотні тисяч колишніх советських громадян, що по війні залишилися в Європі, не класових ворогів, не буржуїв, експлуататорів, а робітників і селян, які не захотіли повертатися до соціалістичного раю. Коли їх силоміць повертали туди, вони кидалися під поїзди і перерізали собі артерії, вішалися у вагонах.

СТАЛІН. Это всякая продажная сволочня, от которой мы будем избавляться і очіщається. Ми принесли свободу Европе...

ВИННИЧЕНКО. Вже захаркали кров'ю, застогнали Польща, Угорщина, Румунія, Болгарія, Чехословаччина, Югославія від вашої свободи, ваших соціалістичних експериментів.

СТАЛІН. Это лож наших бывших союзников, а січас клятих врагов коммунизма, его їхні гадості.

ВИННИЧЕНКО. Це ваш метод, звалювати зі своєї хворої голови на чужу здорову. Страшна деморалізація відбувається скрізь, де панує сталінізм, як культивується, узаконюється, навіть вихваляється жорстокість, брехливість, лицемірство, як входять у вашу психіку любов до насильства, гніту, панування, що прикриваються немовби інтересами соціалізму, комунізму. Найбільшими дискредитаторами соціалістичної ідеї були сталіністи. Боїмося, що після вас саме ім'я соціалізму та комунізму в багатьох поколіннях викликати огиду і страх.

СТАЛІН. Бывают, конечно, і в нас перегибы. Революционная, классовая борьба продолжается. Очищается от горлорезов, врагов народа.

ВИННИЧЕНКО. Це ви робите горлорізами патріотичних борців за визволення свого народу від вашого совіцького свавілля. Засилаєте своїх горлорізів під виглядом бандерівців і чините криваві злочиння,

щоб викликати ненависть місцевого населення до українських патріотів.

СТАЛІН. Не скрою, делаемъ всьо возможное для укрепления единства нашей страны. Ми переплавимъ все еті національності в горніле советского сообщества і виплавимъ цельнолітную советскую лічність, нового человека с єдинимъ языкомъ.

ВИННИЧЕНКО. Рускімъ языкомъ.

СТАЛІН. Конечно.

ВИННИЧЕНКО. А як же з мовою вашихъ батьків, грузинською?

СТАЛІН. Она отомрѣетъ за нендобностью.

ВИННИЧЕНКО. Ви думаете, з цимъ змиряться грузини, інші народи Кавказу – вірмени, азербайджанці, осетини, чеченці? І особливо поневолені вами європейці – прибалтійці?

СТАЛІН. Онi получаютъ великій рускій языкъ, будутъ пріобщени к багатейшей культурной сокровищнице.

ВИННИЧЕНКО. Нічого у вас із цимъ не вийде.

СТАЛІН. У міня возможно. Я отойду вслѣд за вами черезъ два года. Но продолжателі моіхъ ідей доведутъ задуманое мной до победного конца.

ВИННИЧЕНКО. Разом з вами умре епоха Сталіна. Ще якийсь час за інерцією вас оплакуватимуть, а потім почнуть розвінчувати, ревізувати, критикувати...

СТАЛІН. Товарища Сталіна? Кто посмеет! Разве что гнілой Запад. Так он нам не указ.

ВИННИЧЕНКО. Та не за кордоном. А тут, у вас, на вашій землі, де ви колгоспників закалили більше, ніж кріпаків. Не даєте паспортів, загнали в резервації, заставляєте трудитися за палички й нулики.

СТАЛІН. Ми пережили страшную войну. Народ понімаєт і поддерживаетъ товарища Сталіна. О немъ слагаютъ песни ваши собратья писатели. /Засніває/.

Із-за гір, із-за високих
Сизокрил орел летить.
Не зламати крил широких,
Того лету не спинить.

ВИННИЧЕНКО /декламує/.

Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін на стіні.
І показує рукою:
Йдіть на Запад за мукою.

Пройдись, Сталін, подивися,
Як при тобі розжилися:
Пупцем світим, срака гола
В піонерів з комсомолом.
Сил немає з печі злізти –
Задушили комуністи.

СТАЛІН. Бандеровськіє штучки! Нічівю! Виследім! Найдьом!
Унічтожім!

ВИННИЧЕНКО. Готуються ваші соратники вашим же методом вас
позбутися. Вам уже потрохи підсипають всякої всячини...

СТАЛІН. Врачі? Жидова! У міня било підозреніє, я давно замечал
– начньом процес врачей. Открытий, всему міру докажем, насколько
бдітельни, а врачам покажем кузькіну мать.

ВИННИЧЕНКО. Якраз першому, кому покаже кузькіну мать, ваш
викормиш Хрущов – це своєму вождю і вчителю Сталіну.

СТАЛІН. Что за глупіє пророчества?

ВИННИЧЕНКО. Не треба бути пророком, особливим провидцем,
щоб бачити, до чого йдеться.

СТАЛІН. Ти же здесь, за бугром. У нас железний занавес. Как ти
можеш відіть, где і что у нас?

ВИННИЧЕНКО. Достатньо читати вашу правду в рядках і поміж
рядками, щоб стало ясно, чим усе закінчиться.

СТАЛІН. І чєм?

ВИННИЧЕНКО. Спершу ревізією ваших діянь, викриттям ваших
змов із Гітлером, оприлюдненням пакту Молотова-Робінтропа, потім
усіх інших провокацій, поголовного геноциду свого й сусідніх народів,
розвінчення культу особи Сталіна.

СТАЛІН. Фантазіруєш. Ето у нас под десятию замками, за сімома
печатями.

ВИННИЧЕНКО. Немає нічого таємного, щоб не стало явним.
Розвалиться совітська імперія і позривають печаті, замки на архівних
схронах, все впливе наверх.

СТАЛІН /з сумом/. Про це саме і я починаю думати. Мені вдава-
лося все тримати в сталевому кулаці, але як тільки я заплющу очі,
почнуть на моє місце рватися дрібненькі з малесенькими кулачками,
яким навряд чи вдасться утримати все.

ВИННИЧЕНКО. Це правда, немає у вас гідного наслідника престолу.

СТАЛІН. Разве что Берія?

ВИННИЧЕНКО. Я тут вам не порадник.

СТАЛІН. Маленков? Правда, он сраколіз большой... Жуков? Про него міф с війни, тот мог би... Тот захочет переселить пол-України в Сібір, всех западенцев... Но где набрать столько железнодорожных ешелонов? Скажи, тебе не страшно умірять?

ВИННИЧЕНКО. Ні. Тому, що ніби не наробив великих гріхів... Якщо завинив перед ким, так це перед батьком, що не вберіг його від голодної смерті... Перед коханою жінкою, яка народила від мене сина, а я не зумів уберегти його. Найбільше, звісно, я завинив перед рідною землею, перед Україною, що не вивів її з рабства, бо не на тих зорієнтувався, не на тих поставив, не за тими пішов.

СТАЛІН. Якби було дано почати інше життя?

ВИННИЧЕНКО. Повторив би вслід за Хвильовим – подалі від Москви, поближче до Європи!

СТАЛІН. А кому із своїх недругів простягнув би руку?

ВИННИЧЕНКО. Як не дивно може здатися, але мабуть, Симону Петлюрі...

СТАЛІН. Он як! Невже подав би руку отому залятому мазепинцю?

ВИННИЧЕНКО. Час довів, що я не менше його помилявся. Якби нам тоді вистачило розуму порозумітися, об'єднати зусилля, створити свою незалежну українську армію, погамувати амбіції отаманчиків, об'єднати сили всіх, як це вдалося Пілсудському в Польщі, Манергайму з фінами, ми мали б сьогодні незалежну Україну і, можливо, й демократичну Росію.

СТАЛІН. Значить, цей шанс втрачений?

ВИННИЧЕНКО. Для вас втрачений.

СТАЛІН. А для вас ?

ВИННИЧЕНКО. Після мене залишиться моя публіцистика, мої романи, мої п'єси. Вони працюють і працюватимуть на Україну.

СТАЛІН. У мене також сотні книг, півсотні томів вибраного, вони по всіх бібліотеках.

ВИННИЧЕНКО. Говерли і Еверести макулатури, яка піде на туалетний папір. Вистачить на сто літ Росії, Україні сраки підтирати.

СТАЛІН. Невже навіть моя праця з питань мовознавства не прислужиться людям?..

ВИННИЧЕНКО. Ця, може, прислужиться, як пам'ятник тупоумства. Це ж треба додуматися – переплавити десятки мов, щоб витворити штучного общепонятного монстра.

СТАЛІН. Ладно. Пора вам і пора мені собіраца в дорогу, врем'я нас рассудіт. До зустрічі на том светі! */Виходить/*.

ВИННИЧЕНКО. Спершу на суді. На страшному суді! Хоча страшний суд не там на небі, а тут, на землі. Найстрашніший суд, де свідчитимуть замучені голодом, закатовані в тюрмах, репресовані.

З'являється Д р у ж и н а.

ДРУЖИНА. Поговорили?

ВИННИЧЕНКО. Передчуває, що з його відходом почнеться розвал совіцької імперії, крах соціалістичної системи.

ДРУЖИНА. Невже?

ВИННИЧЕНКО. Я ж заглянув у майбутнє. Бачу здобуття незалежності України, державної самостійності!

ДРУЖИНА. Мабуть, крові проллється?

ВИННИЧЕНКО. Хіба не вдосталь її пролилося за ту незалежність? Не ріки – море розлилося! Досить крові! Здобудемо безкровно! А от поту доведеться пролити, щоб відстояти, утвердити ту незалежність.

ДРУЖИНА. А як же світ? Не зігнорує і цього разу? Визнає Україну?

ВИННИЧЕНКО. Це залежатиме від нас самих! Від нашої волі! Нашого єднання зусиль! Не повторення вчорашніх помилок. І тут доведеться потрудитися. І мені, й моїм сподвижникам і соратникам – Грушевському й Петлюрі.

ДРУЖИНА. Петлюра твій соратник?

ВИННИЧЕНКО. І Петлюра, і Міхновський, і Грушевський, і Петрушевич, і Коновалець, царство їм небесне. Та й Скоропадський багато чого зрозумів, переосмислив, і якби прийшлося заново боротися за Україну, то ми були б разом із молодими провідниками Бандерою і Мельником, може загарячими, як і я в молодості. Нам треба було шукати не те, що нас роз'єднує, а що об'єднує. А нас об'єднує любов до України, прагнення здобути для неї державність.

РОЗАЛІЯ. І коли ж об'єднання зусиль увінчається звершенням ваших мрій і прагнень?

ВИННИЧЕНКО. Не знаю. На жаль, наша гірка історія нічому не вчить самозакоханих. Мало було істинних соціалістів візця Франка й Лесі Українки серед моїх сподвижників. Навряд чи багато їх справжніх буде і в майбутньому, щоб повести Україну єдино вірним шля-

хом, урівноваживши соціальне і національне, економічне із духовним відродженням нації.

З'являється С в я щ е н и к.

СВЯЩЕНИК. Слава Ісусу. Кликали, пані Винниченкова?

РОЗАЛІЯ. Навіки слава! Хотіла попросити вас, щоб ви пошлюбили мене з паном Володимиром. Обвінчали нас.

СВЯЩЕНИК. Скільки ви разом?

РОЗАЛІЯ. Сорок років...

СВЯЩЕНИК. Значить, вас давно обвінчав сам Господь Бог, скріпив ваш союз, провів через складні випробування.

ВИННИЧЕНКО. То правда, отче. Ніякого шлюбу не треба.

СВЯЩЕНИК. Хай Господь береже вашу любов до останнього подиху кожного з вас.

Благословляє, хрестить, виходить.

ВИННИЧЕНКО. І що ти придумала?

ДРУЖИНА. Прив'язати тебе до себе, щоб на тому світі ти був тільки зі мною.

ВИННИЧЕНКО. Це я тобі обіцяю. Тут, на землі, я довго шукав свою половинку, шукав не там, не серед тих. А вже коли знайшов – навіки. Дякую тобі, вірна Кохо, що ти безоглядно довірливо йшла за мною, хоч я тебе вів дорогами дуже ризикованими, часто понад прірвами.

ДРУЖИНА. Дякую й тобі, друже. Завдяки тобі, твоєму кохання, твоїй любові життя моє набуло глибокого смислу й поважного змісту.

ВИННИЧЕНКО. Ти допомогла мені сягнути океанних глибин і космічних вершин любові /скидає плед, підводиться з коляски/.

ДРУЖИНА /підтримує його/. Обіприся на мене, моя любове.

ВИННИЧЕНКО. Моя любове! Любов – це встання, це просякнення до найпотаємніших куточків одної істоти другою. Любов приходить пізно, за коханням, після його оргій, після пристрасних криків і лютого, дикого шепоту жаги. Вона ходить тихо, безшумно, з уважним поглядом, загадковою посмішкою. Кохання сліпе, дике, з поширеними ніздрями, скрюченими пальцями, накидається на все, що може задовольнити. Кохати можна одночасно двох, трьох, п'ятьох, стільки, скільки вистачить сили тіла і вогню.

ДРУЖИНА. Любити одночасно можна тільки одного. Врости можна тільки в одну душу, і одна душа тільки може пройняти всю істоту до кінця. Кохання приходить зразу, в один момент, і може відійти з такою

раптовістю і несподівано. Любов приходить помалу, із стражданням, з буденними клопотами в поросі повсякчасних пригод, приходить непомітно, стає господинею і одходить трудно, з муками, смертю. Кохання любить тільки себе і для себе. Коли страждання коханого дасть насолоду, кохання шукатиме тільки страждання коханого. Любов оддає себе для любого. Страждання любого виключає радість люблячого. Кохання є цвіт, з якого виростає рідний овоч – любов. Без цвіту немає плоду, але цвіт не є плід і не всякий цвіт перетворюється в плід. Тисячі кохань обсипаються безплідними, усихають, не встигши розквітнути до зерна любови.

Дружина бере Винниченкові руки в свої, заспіває: “Коли зустрічаються двоє, за руки беруться вони...” Винниченко зовсім ослабим голосом допомагає Дружині, і голос його все міцніє і міцніє.

ВИННИЧЕНКО */робить крок уперед/*. Господь кличе до себе, але, думаю, він зачекає на мене. Хочу полетіти туди, де мій пупець закопаний, до степової Еллади... Глянути на Дніпро, Карпати, Чорне море, Чернечу гору... Така легкість на душі й серці, відчуття, що вирости крила: все тіло – лише одні крила. Варто відштовхнутися і – полечу!

ДРУЖИНА. Господи, ти так вихуд, полегшав – справді, одна душа в тілі. Тримайся міцніше за мою руку!

ВИННИЧЕНКО. Чуєш – кру-кру? Не випускай моєї руки. Удвох летіти легше... Полетіли?

ДРУЖИНА. Летимо, любий! Летимо!

ВИННИЧЕНКО */радісно/*. На Україну! */Обіймає Дружину, хитнувся, сповзає, тримаючись за Дружину/*.

ДРУЖИНА */розридалася/*. Останній видих – на Україну!

З’являється Бандурист, заспіває пісню “Журавлі”.

ЗАВІСА.

*м. Київ,
2004 – 2005 рр.*



МІЖ БУГОМ І ДНІПРОМ

Йосип ПОЛІЩУК

**"І ЧУДНО, І РАДІСНО,
І ТРИВОЖНО..."**

/окупаційний щоденник/

1942 рік

1 липня

Цвітуть картоплі, збирають сіно, не довго чекати і до жнив. Та в чию комору піде той хліб?

Буде в цьому році голод. Озимина погана, а ярину заберуть, тоді й думай, що буде.

Була чутка, що Червона армія в якійсь ділянці проникла до Дніпра аж до Бужина і то вночі було чути вибухи снарядів.

Період Аджамки (4-18 липня)

4 липня

Учора ввечері принесли мені повідомлення, щоб їхав у Аджамку на будівництво дороги Кіровоград-Олександрія. Сьогодні рано поїхали з Черкас у Кам'янку, прогуляли там з підводами до обіду, а потім поїхали всією валкою з поліцією в Олександрівку і ще й там пробули ледь не до вечора. Ніяк не організують від'їзд: замість 91 підводи є тільки 60. Худий білявий німець їздить безперестанку і погрожує гумою, але діло однак не рухається. Перекладачем у нього гарненький світлоокий литвин у жовтій формі і кашкеті, схожому на будьонівку, але без гострого кінця. Нічого хлопець, а ще як пообідав із кам'янецькими поліцаями і випив спирту! Підспів і вдруге на ковригу масла і завели тему про визволення Литви Радянським Союзом. Сміється литвин з нашої бідності. Поліція п'є сприт відкрито, їдять масло вволю, сало, то чому ж їм не виконувати своїх обов'язків?

Під вечір виїхали в дорогу. Ночували в Івангороді.

5 липня

На обід зупинились в Топилі біля ставу. Мало я взяв харчів. Каюсь, що не заскочив по дорозі додому. За три кілометри до Аджамки нас зупинив дощ. Я, правда, не зміг під возом із сіном, але дорогу дуже зіпсувало, так що вже в самій Аджамці коні категорично відмовились їти далі. Довелось підгодовувати. Ну й проїхали за сьогодні кілометрів 50-55. Бідні тварини. Уже не звертають уваги на побої. Перед смерком

Закінчення. Початок у ч. 17, 18.

приїхали на місце. Стали табором біля базару на плацу. Поганенький районний центр.

6 липня

Тільки благословилося на світ – ми вже були в кар'єрі. Німець сердився, що ми не знали, куди їхати. “Dum Volk” – говорить, сердячись на нас. Зробив чотири ходки – кілометрів сорок. Ввечері насилу доїхав додому кіньми – пристали. Хотіли переїхати до своїх, але литвин не пустив. Прокрутилися цілий вечір – і без толку. Майже не вечеряли. Мимоволі спадає на думку – отак другий чоловік все життя крутиться, як ми сьогодні ввечері – і без толку. Табір стоїть на луках, біля самісінького ставу. Сиро.

7 липня

Вперше варили kausus. Працюємо під гвинтівкою. Ввечері насилу перебралися до своїх хлопців, але литвини зігнали з усього села підводи на луг. І ми відвезли води з кіньми, а самі ночували в хаті.

8 липня

Днів зо три тому почався обмін радянських грошей на німецько-українські.

По дорозі Кіровоград-Кременчук великий рух транспорту. В машинах німці, чисті та горді: аякже їм українці в себе вдома будують дорогу. Видно, панки, бо такий чорний народ, як ми, давно поплівся на фронт з обозом – обірваний, а може, й голодний, тільки й того, що німець.

9 липня

Учора ввечері були на вулиці. Скільки-то чужих хлопців! Сміються з місцевих дівчат, хоч самі й обірвані.

Возили пісок до Медерової – 12 кілометрів.

Читав газету. Взятий Севастополь.

10 липня

Поміж німцями і литвинами є не люди, а собаки, але є ще й добрі люди. Правда, таких менше. Короткий обід: ще не встигли коні з'їсти оберемок сіна, а вже німець вмикає сирену: “Піднімайся”.

Я вже якось звик бути напівголодним, та й їсти не хочеться. Правда, це діло не бажане – добудемо числа до 13-14 – і втечемо. Не знаю, правда, чи вдасться.

11 липня

Утікають підводи додому. Говорять, що за два останні дні втекло 110 підвід. Скоро й наша черга. Тепер тільки й балачок, що за втечу. Не під силу довше бути голодним.

Сьогодні приїхав Вакулин Яшка. Мені з дому передали дещо – і то легше. Підводи продовжують утікати. Сьогодні зникло 25 підвід.

12 липня

Вранці нас усіх погнали на луки і поділили на колони. Німці били трьох грабарів за те, що ті пішли на базар. Б'ють, як скотину.

Сказали, що за втечу перший раз 50 різок, а другий – розстріл.

Працювали до обіду, а по обіді отримували продукти. Після вечері почули, як десь далеко на селі грав духовий оркестр.

Думкою я постійно витаю вдома: як там, що там без мене?

13 липня

Були на роботі. Міцно взялися за нас німці. Один дядько каже: три чоботи, і всі три на одну ногу – українці, німці, литвини – і одне одного не розуміють. Німці при кожній нагоді показують своє панівне становище, і заходить до того, що самі з себе сміються.

Ганяють нас, як собак – хочуть, щоб ми виконували їхню волю як машини.

Ні, не довго ви над нами будете панувати, – цим ви тільки додаєте ненависті мого народу до себе.

Народе мій, до чого ти дожився? Тебе зневажають, над тобою глумляться, тебе мають за низького раба, що не сміє протестувати проти насильства!

Ох, болить моя душа, кипить моя кров, бушує ненависть у грудях! Чи дочекаюся я дня святої розплати? Почухаєшся ти, іроде, від усіх ударів, що в них буде вкладена вся ненависть мого народу до тебе?

Ви вважаєте мій народ диким, некультурним... Брежете, катюги! Ви принесли у мій краї сваволю і насильство, одібрали у нас щастя і надію.

Тепер щастя ми чекаємо з одного краю – з Червоного Сходу. Зійди ж, провідна зоре, і мій народ стане, як один, і мій народ розправить згорблену спину, щоб відстояти свою збезчещену культуру, свою волю, своє щастя, свою вітчизну!

ТОВАРИШЕВИ

Стогне земля під чоботом залізним,
Народ слізьми болючими ридає.
Не пізнаю тебе, моя Вітчизно –
Невже у тебе більш синів немає?
Ти кажеш, є? Чому ж я їх не бачу?
Невже сини твої не діти козаків?
Невже померла слава та козака,
Що жах наводила на лютих ворогів?
Невже арійці будуть панувати
Над українськими степами?
Невже довічно кров з нас будуть ссати,

І ми довічно будемо рабами?
Ні, вам кажу, арійці, сміло,
Що край мій – то могила ваша.
Товариші! Праве наше діло –
Схід – то провідна зірка наша!

14 липня

Бідні ті, що на луках стоять: болото, вогкість... Отут видно фашизм у його буденному образі найкраще. Ненавидить народ німців і литвинів і говорить про це відкрито. Сьогодні я вперше отримав від литвина ні за що один раз гумою по плечах. У, сволоч! Собака цепна!

Останнім часом (днів 3-4) дуже пожвавлений рух літаків. Десять щось...

16 липня

Ох, набридло ж рабство це! Живемо надією на зміну. Ще й коні погані, а це гірше за все. Бачив, як били Бориса. Сволочі.

Говорять, десять біля Оситняжки партизан кинув гранату на підводі з двома німцями і перекладачем. Один німець (жандарм) загинув, а партизан утік у Чорний ліс.

17 липня

Терпець увірвався – завтра ж їду без підводи додому по зміну, будь що буде!

18 липня

Я сам дивуюся своїй рішучості: вчора сказав, що втечу додому, а сьогодні пишу ось ці рядки в дубняку по дорозі від Федвара до Івангорода. Умру, а вдома буду сьогодні. Наче кілька років був у неволі. Не знаємо ми ціни своїй волі.

19 липня

Учора ввечері насилу дотягся додому. Пройшов якихось 80 кілометрів. У себе в городі насилу виплутався: кукурудза як ліс поросла, картопля і гарбузи – як тропічні ліски. Добра городина.

Удома ніби кілька років не був: душа аж сміється і радіє усьому знайомому.

Скільки переговорили з товаришами за цей день! Але настав вечір – і куди ж іти гуляти? Я в попередньому становищі. Треба покидати Юрчиху. Рано чи пізно, але це станеться.

21 липня

Ще в дорозі я помітив, що у мене щось негаразд із горлом – видно, від холодної води. Я не звертав уваги, але сьогодні зробилось так, що не можна ні їсти, ні говорити. Мабуть, ангіна. Цілісінький день мучився. А по обіді ще погіршало.

30 липня

Жнива ідуть повним ходом. Глянеш тільки на поле і подумаєш: “Ох, земле, мати рідна, нащо ти цим іродам хліб родиш?”

За цей час взято Вороніж і Ворошиловград.

5 серпня

Скільки я передумав за останній час! Думки не дають спокою ні вдень, ні вночі. Так жити, як я собі мріяв за Радянської влади, не доведеться. Я уявляв собі своє життя так: відслужу в Червоній Армії і повернусь додому. Знайду собі хорошу роботу до душі. Скоріше за все у величеському місті, вдягнуся добре, обживуся. Увесь цей час я готуюсь виступити на літературній арені. Теми, звичайно, переважно сільські, а тому повинен зростися більше із селом, ніж з містом. Твір один, тема актуальна, головний герой – народ.

Дальший мій крок – одруження. Це крок дуже відповідальний, адже можна занапастити себе на весь вік. Дружина має бути красивою, розумною, сердечною, привітною, а також поділяти мої погляди.

Тепер, поки шлях у бажане життя мені закритий, доведеться побувати в Німеччині, якщо встановиться твердо німецька влада. А може, заберуть туди і раніше – це від мене не залежить.

14 серпня

Уже є наказ, щоб озимини не дати людям ні зернини і забрати взамін за це ярину, жито, що було посіяне в городі. А скільки-то дадуть тієї ярини? О голод, голод, я бачу твоє жакливе лице. Помиратимуть люди як мухи, бо вже ось тепер, восени, багато людей голодують і запихаються однією картоплею.

В інших районах немає озимини і на посів. Недорід цього року. Усе до купи зійшлося: жаклива війна і ще жакливіший голод.

А на фронтах робиться щось неймовірне. Німці захопили Ворошиловськ і йдуть на Кавказ. Уже захопили Краснодар.

Якщо німці захоплять Кавказ і Радянський Союз не перейде в рішучий контрнаступ, що зломив би ворога і погнав би назад, то змушений буде ганебно просити миру, бо всі основні бази в нього будуть відняті. Може бути, що тут, на півдні, замкнуть німців у великий перстень. А може бути й так, що в кавказьких горах німці втратять свої найкращі сили в погоні за кавказькою нафтою. Побачимо.

15 серпня

Чути, нібито Англія відкрила новий фронт десь на території Польщі. Говорять, що багато німецької армії повертається з усією зброєю і машинами назад, на захід. Може бути. О, коли б роздерти німців надвое!

Якщо вони перекидають армію, то фронт відкрився серйозний. Невже станеться те, на що я вже втратив надію?

Останніми днями повертається багато полонених. З наших повернувся Василь Голик. Вірин Дявінин поїхав у ешелоні. Цікава історія, як його побачили крізь ґрати у вагоні. Мабуть, німцям тепер не до полонених, тож їх і розпускають.

17 серпня

Німці зайняли Краснодар, П'ятигорськ, Майкоп. У деяких місцях досягли Кавказького хребта. Чи це не маневр стратегії? Не заманювання в гори? Поки що немає ніяких офіційних повідомлень про другий фронт, тільки чутки. Усіх німців забрали з Кам'янки на Кавказький фронт. Думаю, хребет їх зупинить. Це, здається, найвища і найвирішальніша фаза війни.

19 серпня

В обидва кінці залізницею пересувається армія. Очевидці розповідають, що на схід ідуть ешелони румунів, а на захід повертаються німці.

Як там не є, а нас тут поморять голодом.

22 серпня

Ось уже, мабуть, кілька тижнів ідуть кровопролитні бої під Ржевом. Це, мабуть, підступи до Москви.

Говорять, що передавали по радіо, що десант висадився у Франції в кількості 20 000 чоловік і утворив фронт довжиною 25 кілометрів.

23 серпня

Мені здається, що хід військових дій піде так: якщо відкрився серйозний західний фронт, то Німеччина безсила буде втримати ініціативу на Сході. На Південній ділянці фронту німців можуть замкнути у великому мішку, а на інших ділянках повернути німців до себе спинами, хоч це і так легко зробити. Із двох боків тиснутимуть німців, бо вони розірваними силами не зможуть протистояти хоч одній якійсь стороні і укоротять фронт. Буде час, коли навіть деякі союзники відсахнуться від німців, щоб урятувати себе.

Хоч, може, Японія і всуне своє жало на Далекий Схід, його, думаю, відсічуть для себе без шкоди.

Ну а там і все решта, хоч і цієї решти багатенько: Італія, Іспанія, Румунія, Франція. Але то, так би мовити, гілля без стовбура і коріння у літню спеку. Воно приречене на загибель.

28 серпня (Пречиста. Наш храм)

Англо-американський десант, що висадився в Німеччині на узбережжі каналу Ла-Манш, нібито розбитий, хоч ніхто не вірить повідомленням німецьких газет. Хід військових дій на Кавказі йде своїм

руслом і нібито скоро доберуться німці до Каспійського моря. На середньому і північному відрізках середнього фронту німці товчуться на одному місці: Вороніж, Волхов та Ільменське озеро.

Я чув новину, правда, нічим не підтверджену, про те, що англо-французькі війська увійшли на 180 кілометрів на територію Німеччини, або, точніше, на територію окупованої Франції. Не знаю, наскільки це правда.

Індія жадає самостійності.

Полонені, що втекли з Німеччини, розказують, що там народ теж страждає: 300 г хліба на день, рядняні спідниці, бо чоловіків, щоб шити рядняні штани, майже немає. Німеччина роздирається на всі сторони, та, мабуть, задихнеться... Одна тільки преса і тримає високий тон – та хто їй вірить. Я помітив, що наш простий народ на німецькі зведення в газетах тільки іронічно посміхається, а то ще й дехто скаже: “Брешуть!”

Не втаїш шила в мішку – все одно вилізе.

29 серпня

Учора ввечері чув цікаві новини. Ходить чутка, а дехто говорить, що передавали по радіо, нібито з боку Франції знову союзники відкрили новий фронт. Настільки сильно бомбардують німецькі міста, що населення евакуюється в деякі області України. Важкувато вже доводиться німцям. Є думка, що з боязні, аби на Кавказі Совети не замкнули їх, німці засилають туди румунів і мадяр.

У Німеччині жити погано і добровільно завербованим. Каються вже деякі в листах. Як їхали, то зговорилися, що, як буде погано, то в листі після всього напишуть “Тут нам добре-добре”. І от після того, як пишуть, що видали на фабриці якісь штани і черевики на дерев'янім ходу, приписують: “Тут нам добре-добре. Ніколи не забудемо ваших слів” (а це батьки не пускали в Німеччину).

3 вересня

Щось ненормальне: день спекотний до безмежності – земля як попіл, а ніч холодна. Уже взуття і одягу скоро треба, а ми голі і босі. Жаж! А те, що незабаром і голодні будемо – гірше за все.

Числа 31 чи 1 прийшов з полону Василь Снігур. Потрапив у полон під Ростовом. Говорить, що Тимошенко розстріляли.

Посилений рух транспорту. На фронт відправляють румунів та італійців. Назад везуть багато поранених і лом. Говорять, що недавно везли назад закованих у кайдани німців. Розказують, що в Німеччині погано жити, не вистачає роботи і хліба.

Нібито франко-англійські війська відібрали окуповану частину Франції у Німеччини. Уральські війська ніби пробились до Ростова,

і Червона Армія прорвала фронт у трьох місцях й відібрала Курськ і Воронеж.

8 вересня

Вибирають картоплі. Жнива повністю зібрані: і просо, і гречка. Бідні ми цієї осені. Дали за один місяць по 10 кілограм та й усе. Тепер даватимуть лише тим, хто за місяць виробить 30 трудоднів. А те, що працювали півроку – пропало даром. Подохнемо як мухи. Хоч замирай на зиму.

Поговорюють, що на Воєнно-грузинській дорозі розбито три німецькі армії: заклали в каміння міни і, коли німці підійшли, – підірвали.

Тимошенка нібито арештували, але він дав обіцянку до 30 вересня бути в Києві. Нібито б'ють німців, але поки на місці. Німці ж тим часом вивозять хліб до кілограма.

10 вересня

Ось уже 10 днів, як нема газет. Останньою звісткою з них була новина про десант в Англії.

Учора й сьогодні чутно було вибухи бомб десь недалеко.

Аж ось коли настало здійснення мого передбачення, що Ярема не уживеться з Вірою. Щось добре клює на розрив. І так він довго дунив їй голову. Побачимо, чим закінчиться.

13 вересня

Осінь накладає свою лапу на природу: вибрали картоплі, виламують кукурудзу, досягають соняшники, гарбузи, повністю зібрали хліб і вже обмолочують. Жовкне листя на деревах і цвітуть пізні квіти. Вода уже холодна.

Ця осінь відірве мене від дому, кине кудись в чужий край – чує душа моя.

Як не в Німеччину виселять, то є чутки, що мобілізація на носі.

16 вересня

Німці зайняли Новоросійськ. За 25 кілометрів від Сталінграда. Біля Києва німці. Як видно, трохи відступили перед невпинними штурмами, що продовжуються ось уже більше місяця чи що. Англія і Америка бездушно бомблять Західну Німеччину. Зважаючи на великі жертви серед цивільного населення, вони, напевне, протестували проти війни і т. д., про що можна здогадатись із того, що туди виїжджає міністр пропаганди Геббельс.

Як видно, німці ще довгенько товктимуться в Росії, аж поки виб'ються із сил. Тоді діло обернеться інакше.

20 вересня

Доле моя, ти довго була мені матір'ю, ти досі прикривала мене своїм материнським крилом, але ось тепер зрадила мені. Чому я

маю їхати у ту Німеччину, що я там знайду кращого? Ех, комсомолія, цвіт молоді! Ти приречена на страждання і муки. Тепер твоя Вітчизна – твоя мачуха... Бачать, нелюди, що молодь – опора правди, авангард у боротьбі за прогрес, за краще майбутнє, і хочуть ізолювати її, розсіяти по всьому світові, зробити з нас покірних рабів своїх. Не вдасться вам, фашисти, цього зробити! Молодь сильна духом, вона має незламну волю.

Ось завтра – день відправки в Німеччину. Я знаю, що їхати туди – означає віддавати себе на поталу гнобителям моєї Вітчизни.

21 вересня

Що ж це робиться у світі? Днів 4-5 тому взяли 21-у голову рогатої худоби, а сьогодні зводять корів знову і вибирають тих, хто не носить молока або носив мало. Сьогодні в Німеччину відправляють 25 чоловік і є чутка, що найближчим часом буде відправка знову. Хліб забрали, худобу і людей забирають.

Велика і разом з тим проклята епоха.

Період Німеччини (22.09.1942 – 21.05.1943)

23 вересня

Те, що ще два дні тому було мрією – сьогодні стало реальністю. Учора зранку оголосили мобілізацію всього народу віком від 17 до 45 років. Мов комашня заворушився народ. У Кам'янці була реєстрація паспортів і одночасно визначали на Німеччину. Колонами нещасних погнали на Олександрівку.

Скільки сліз, скільки істеричних криків – наче живих у могилу проводжають. Жаж!.. Мати обіймає дочку, дочка – матір, і обоє повні відчаю. Кричать безпорадно: "Ой дочко, дочко!", "Мамо, мамо!!!" Скільки горя у цих словах, аж страшно. До дівчини причепились мати і сестри і голосять, і цілюються, і безпорадно кричать, потім знову доганяють і знову ридають, обіймаючись. А біля тину притулилась ще одна дівчина і ридає, і кричить... Весь народ теж плаче, бо майже всіх чекає таке саме. Приречених проводжають далеко за Кам'янку з обох боків колони. Потім потроху відстають і відстають, поки залишаються тільки приречені.

В Юрчисі знову прощання і сльози. І я в цій колоні нещасних. Прощай, рідне село, товариші!

26 вересня

Ось уже четверту добу чекаємо відправлення, лежачи в олександрівській стайні. Набридло лежати. Та, мабуть, оце встанне пишу на рідній землі.

О другій годині дня будуть вантажити.

27 вересня

Вчора годині о п'ятій посадили в вагони на Фундукліївці, а об одинадцятій вечора прибув ешелон з Олександрії і ми рушили в дорогу. Дали по чвертці горілки.

Скільки сліз при прощанні! Згадаєш, що покидаєш Україну – і мурашки поза шкірою бігають.

Пишу оце у вагоні на Козятині. Позаду все дороге душі, а попереду чорне і страшне невідоме. Як проїжджали повз Кам'янку – стільки крику і пісень! А ніч місячна, ясна...

Провідник – німець, як напився, то було нам із ним діл. Цінні думки виголошує (що в тверезого на умі, те у п'яного на язиці). Хороший провідник – стоїть за нас.

1 жовтня

Ех жовтень, де я тебе зустрічаю – в польському місті Ченстохові в бараці. Вчора зійшли ми з ешелону і по обіді поселилися в бараках. Скільки-то народу – поляки, українці...

Поляків приганяє поліція. Ідуть без сліз із затаєною злобою. Сьогодні повинна бути комісія.

Було б не їхати. Аж тепер я бачу, що зробив неправильно, що поїхав.

Ченстохов – красиве, чисте місто. Народу багато, і всі чисто вдягнені. На нас же дивляться як на покидьків суспільства, як на диво. Заздрощі беруть, як глянеш на виряджений народ. Ну нічого, хай собі ходять виряджені!..

3 жовтня

У ніч на друге жовтня були в лазні і на комісії. Комісія дуже поверхова. Сьогодні "грузимось" в ешелон. Уже переїдемо польський кордон. За дві ночі набрид барак: в одному бараці чоловік 800 – жарко, нічим дихати. Ну, прощавай, Ченстохове.

5 жовтня

Третього жовтня об одинадцятій вечора виїхали з Ченстохова. Їхали ніч на четверте і ніч на п'яте. Тільки почало світати, ми висадились у місті Yehrte.

Маршрут Фундукліївка-Wattenstadt

1. Фундукліївка
2. Бобринська
3. Миронівка
4. Біла Церква
5. Фастів

6. Козятин
7. Шепетівка
8. Здолбунів
9. Рівне
10. Ковель
11. Травнік
12. Люблін
13. Радом
14. Ченстохов
15. Reder
16. Siegersdorf
17. Kohlfurt
18. Klitten
19. Falkenberg
20. Cobwig
21. Dessau-Rosbow
22. Yehrte
23. Peine
24. Vechelde
25. Yros Yleidingen
26. Wattenstadt.

Аж не віриться, що я так далеко від Батьківщини. Мабуть, більше 2500 кілометрів... Виїхали з України – і замелькали стьожечки землі польських селян. Земля погана – піщана, а місцями болотиста. Ліс... Знову болото... Гарненькі станції. Румуни понад колією через кожен кілометр... Ченстохов... Женуть містом як орду... Поляки в шовковому та вовняному одязі дивляться на нас як на чудо... Знову повантажились в ешелон. Розграбували морозиво у поляка, що торгував ним на станції. Ранок четвертого жовтня... За вікном вагона красиві цегляні будиночки... Рівні вулиці... Будиночки однієї архітектури, як на малюнку. Красиві огорожі з дротяної сітки. Гарно оброблені смужки поганої землі. Чудові мости. Їдемо без затримок. Здається, що весь простір заснований дротами – високої напруги. Виряджені німці майже поголовно з велосипедами. Прекрасні сітки доріг. Yehrte.

9 жовтня

Погана тут погода: хмарно, вогко, весь день мжичка. Із 5 жовтня жили в Yehrte, у таборі спокійно: давали три рази їсти на день – снідати і вечеряти чай без цукру, а обідати – борщ, 250 гр хліба і 25 гр маргарину. Сьогодні день тривожний – нас розгруповують. Дівчат юрчанських і кам'янських уже забрали кудись із табору, а ми чекаємо своєї черги.

10 жовтня

Сьогодні вранці майже всіх вигнали з бараків і погнали на полустанок. Довго чекали ешелону. Вітер. Дощ. Холодно. Посадили в пасажирські вагони і повезли в місто Wattenstadt. Поганеньке містечко. Загнали у величезний холодний барак. Двоповерхові ліжка, на них пшенична солома. Усі голодні.

Так багато нового та жахливого, що не можу знов не писати. О, горе моє! Люди голодні, як собаки. Аж почорнів кожен. Як дали сьогодні ввечері баланди – ковтали як індики. А що ж ковтати? Юшка з якимось бур'яном і картоплею нечищеною, без хліба.

11 жовтня

О дні, дні тяжкої неволі, чи дасте ви мені хоч хвилину щасливої відроди? Ще такі свіжі спогади про рідний край, товаришів, сім'ю, про ту, що змушувала тріпотіти моє серце, що заповонила мою душу назавжди... Вірочко, чи ти хоч згадаєш мене добрим словом, чи ненавидиш, як щось низьке, що не має людської гідності і каменем безвольним падало до твоїх ніг? Я мучусь у здогадках, чи ти любила мене хоч хвилину? Чи ти знала, як я тебе любив? Може, й не знала, але сподіваюсь, що вже знаєш.

Чиста любов, як літнє небо післягрозове... О, який я щасливий був, коли викладав свою душу на папері у рядки! Тоді ти переді мною стояла, як чудовий образ, як сон... Ти забрала з душі моєї всю ніжність, ту приховану ніжність, що її не довелося розпізнати в мені нікому. Чи ж доведеться нам зустрітись коли-небудь?

Тепер я вичікую моменту тікати і живу надією.

12 жовтня

Якась приємність охоплює все моє єство, коли я згадую минуле, коли пірнаю в непроглядні нетрі фантазії. О, скільки прекрасних спогадів могло б вилитися з-під мого пера! Усе минуле таке дороге мені, що не можу й сказати – і гарне, і погане. Натомість усе нове, що настало тепер – без межі огидне мені...

13 жовтня

Де тепер усі мої друзі, невже ми ніколи не побачимось? Простіть мені, що я зрадив і вам, і собі. Я зрадив!

Віро, Віро! Я відав у жертву любові душу. Чи хоч подякуєш мені, прочитавши мій щоденник?

17 жовтня

Відчуваю, що сили покидають мене щодня. Коли ж попросаюся з цим проклятим табором, цим проклятим краєм? Зважуюсь на все найгірше, бо гіршого вже не може бути.

18 жовтня

14-17 жовтня працював на заводі мастильником біля машин. Сьогодні вдома випадково: не було майстра.

Дванадцять годин працювати голодному – гірше каторги. Без вихідного і на місяць жалюгідні марки. Немає на що сподіватися. Чекаю вечора.

20 жовтня

Пишу ці слова в лісі Бройншвайгу. Ввечері, точніше вночі, не вдалося втекти з табору через дріт, так ми сьогодні рано, годині о четвертій-п'ятій пішли напролом і на вдачу прямо через ворота. Вийшли вдало і пройшли аж до Бройншвайгу і тут, уже за 300 метрів від лісу натрапили на старого німця. Проїхав він за нами на веломашині трохи та й вернувся – він один, а нас четверо. У лісі трічі натрапили на поліцаїв, але поки що благополучно вийшли з мішка. А то ж мішок: сюди – поліцаї, туди – те саме. Думали, що вже кінець (хоча, хто знає, може, до вечора і попадемося). Ми у становищі гіршому, ніж на фронті.

21 жовтня

Здрастуй, другий день волі, хоч яка там була ніч – спали у лісі на хмизу. Холодно, аж не знаєш, де подітися. Але не шкодуємо ні за чим, бо перед очима стоїть невідступно Вітчизна і кличе нас, як вогні маяка корабель, що заблукав. Вперед і вперед (хоч і нема сили, бо їмо сирі буряки).

22 жовтня

Погода препогана. Прямо мучишся – то з голоду, то з холоду. Усе б віддавав, щоб відсидітися вдома на теплій печі.

Учора сіли о 12 годині ночі на товарний і проїхали два прольоти. Поїзд став на одній станції і розформувався. Ми сидимо з Безверхим у пасажирському вагоні в тупику і чекаємо, щоб вчепитися десь на воєнний ешелон.

Усе пішло прахом: ввечері нас трьох на станції спіймали залізничники. “Кум” утік. А я і двоє інших ночували у в'язниці міста Бройншвейга, куди нас привезли у пасажирському поїзді, закованих у ручні кайдани.

Тепер ось засудили мене на 45 днів карного табору. Тут, мабуть, і пропаду.

Період концтабору**7 грудня**

Сьогодні вперше покинув 21 табір без вахманів. Привезли нас автомашинами в розподільний табір – самих калік з Кранкштуб. Це ніби чудо сталося: вивезли з 21 концтабору 100 руських калік. Сьогоднішній день збігається з днем закінчення моєї кари. Що я пережив! Але я ось знову на волі! Я слабкий здоров'ям, але пройшов школу, що вчить жити. Діло нібито складається так, що нас відправлять додому.

Боюся навіть сподіватися. Я слабкий настільки, що ледве-ледве можу ходити, але бадьорюсь при думці, що поїду додому. У протилежному випадку пропав. Два з половиною місяці, як з дому, як голодний, холодний і нещасний; півтора місяця під кулями і гумою, без спокою...

10 грудня

Годині о другій дня пообідали, а ввечері повантажились в ешелон. Годині об 11 вечора вирушили в дорогу – цілий ешелон калік.

12 грудня

Учора ввечері весь ешелон висадили в Познані. Живемо у таборі.

1 січня 1943 року

Здрастуй, Новий рік! У чужій стороні тебе зустрічаю. Вітають з Новим роком, новим щастям. Яке ж то щастя – я вже втрачаю віру в те, що мені доведеться побувати вдома.

10 березня

Прощай, Познань! Сьогодні виїжджаємо до Варшави.

11 березня

Із сьогоднішнього дня живемо в Рембертові – 8 кілометрів від Варшави. Уже тепло.

25 квітня

Холодно, дощ. Горить Варшава з 19 квітня (євреї запалили).

11 травня

Сьогодні ввечері приїхав ешелон з руськими людьми і став біля станції. Зразу ж зніюхалися з нами, і ми дізналися, що вони їдуть додому.

Підкотили 20 порожніх вагонів, і завтра ми повантажимося в них. Чекали довго, але ж дочекалися!

Що ж то застану вдома? Де не був, а додому як перед смертю хотілося.

21 травня

Повернувся з Німеччини в рідне село. Усе застав у незрівнянно кращому стані, ніж уявляв. Правда, Вася Лушпіган, Петро в Берліні. Багато, багато немає вдома моїх товаришів – і хлопців, і дівчат.

8 липня

Повернувся з Німеччини, побув тиждень вдома і на тобі – захворів тифом. Хворів удома з тиждень, а потім відвезли в лікарню, де пробув до 30 червня.

Тривожний час, проклятий час. Десь чути вибухи, день і ніч поліція жене з вулиці.

Село напівмертве, бо молодь, що уникла вербовки, ховається. Як у в'язниці: ніяких змін, ніяких новин.

18 липня

Минають дні за днями – сірі, одноманітні.

Вечір: гуляли на Балках. О першій годині ночі ідуть незнайомі – вісім осіб. Шестеро пішло, а двоє залишилось біля нас. Трохи поговорили, дали нам по яблуку і пішли. Через 40 хвилин чуємо стук у двері сільради, удар в раму вікна і брязкіт вибитих шибок. Постріл, другий...

Вранці дізнаюся: партизани звалили вежу, обстріляли сільраду.

Місяці страждань і поневірянь погасили моє серце. Я більше дізнався про життя, ніж мені треба було знати в ці роки.

Хто ж запалить моє серце і змусить його тріпотіти, як воно вперше тріпотіло?

24 липня

Партизани у Тимошівці тяжко поранили поліцая, коли той чекав на них у засідці. Так і треба цим продажним шурам.

28 липня

Учора вночі партизани зірвали колію біля юрчанського блокпоста. Ешелон пішов під укіс. Припинився рух годин на 12, або й більше.

Позавчора їхала машина з Кіровограда і загрузла десь у лісі. В ній було троє німців. Вони взяли у Тимошівці вола, щоб витягнути машину. Партизани вбили вола і німців.

На тім тижні партизани зірвали лінію біля Цибулевого.

Муссоліні відмовився від влади.

4 серпня

Поїхав Андрій у добровільну армію.

Партизани дають про себе знати: підірвали залізницю в Олександрівці, побили лісника Кіяна.

У Голиковому вбили діда за те, що ображав полонених.

7 серпня

Партизани були в Ребедайлівці. Поранено Орлика і вбито одного поліцая. А позавчора підірвали колію у Хирівці.

9 серпня

Учора ввечері у нашому дворі було велике гульбище. Я був здивований тим, що майже вся, так би мовити, передова частина молоді залишилась удома. Вчора вперше в мені ворухнулося щось велике, схоже на свідомість – що і я частина цієї передової молоді. Як не хотіли німці забрати усю верхівочку, а вона, виявляється, усе одно майже вся залишилась удома. Забрали найбеззахисніших.

Майже всі ми живемо надією, майже всі ревно стежимо за тим, що в світі діється, майже всі вже усвідомили, що нам дороге.

Чув, що Київ нібито у руках партизанів.

10 серпня

Сьогодні вранці партизани спалили нашу молотарку, скирту соломми, побили трактора і вбили двох добровольців, що охороняли машину. Наїхало машин з німцями і добровольцями, але навряд чи вони щось зроблять партизанам. Увесь народ схвилюваний до краю.

13 серпня

Учора ввечері привезли Корха Олександра і Романа Повла з лісу. Бідняги впали жертвами дикого звичаю чеченців. 10 жовтня їх побили чеченці в лісі, де вони рубали дрова. Убито всього 10 чоловік (6 чи 8 бондарівських). Говорять, що познущалися з них.

Сьогодні, мабуть, будуть похорони.

16 серпня

У ніч на вчора партизани спалили молотарки в Загайці, Ребедайлівці, Жаботині. Танки вчора оточили наш ліс. На роботу в поле треба йти з паспортом.

У Тимошівці вчора вдень партизан зайшов до сільуправи, поранив у груди шуцмана і втік.

У Косарях повісили двох, нібито за зв'язок з партизанами.

18 серпня

Пролетіли весна – в неволі, літо – у хворобі. Скоро вже й осінь та зима. Коли зараз не можна вийти з хати, то тоді прямо закуклюйся.

Хотів би я тепер знати, чи довго ще доведеться терпіти таке? Все війна, і кінця їй не видно. Там, на Сході, ніби діється щось вирішальне. Почекаємо ще трохи, а там видно буде.

25 серпня

Цієї осені має настати край цій війні. Не так давно німці здали Харків. Над нашою місцевістю з'являються радянські аероплани. Німці поспішають зібрати хліб і вивезти молодь. Говорять, що з 1 вересня у нас знову вербовка.

29 серпня

Учора була Пречиста.

Як не шукали поліція і комендант людей на роботу, як не били їх, але все ж пили і гуляли. У такі святкові дні, коли молодь масово гуляє, особливо відчуваєш свої недоліки, особливо в одежі. Недарма ж одним із основних чинників щастя є економічне забезпечення, а потім усе інше, тобто забезпечення свого особистого "Я".

Погано вдягнена людина відчуває себе приниженою, пригніченою. Це поширюється і на мене. Але нічого, такий час. Шкода, правда, до болю тих молодих років, проведених в лахмітті, але коли живий буду, постараюсь надолужити все.

2 вересня

Уже евакуюють Дніпропетровщину і Полтавщину.

У Кам'янці організували ремонтні майстерні і лазарети. Отже, наша місцевість – близький тил. Червона Армія забрала Таганрог.

11 вересня

Найнявся працювати в Кам'янський механічний завод.

А фронт все наближається. Червона Армія зайняла Сталіно. Німці вивозять із деяких місцевостей плуги, борони, жатки, хліб. В південній Італії англо-американські війська (десант) майже не зустрічають опору з боку Італії. Населення сприяє захопленню італійської території англо-американським військам.

Уже є чутки, що нібито Італія погодилась прийняти мир. Не знаю, наскільки це правда.

19 вересня

З 12 вересня працюю в колишньому шарико-підшипниковому.

Війні не видно кінця, але вже можна з певністю сказати, що німці прорухувались. Здали Таганрог, Сталіно, Маріуполь. Тепер тиснуть, здається, на Київ і Полтаву. По 50 в середньому літаків на день здійснюють польоти у напрямі Києва. Але все це передсмертні судоми. Вивозять хліб, нещадно експлуатуючи місцеве населення. Однак це їм не допоможе. Становище близьке до загальної паніки.

Діло закінчиться цієї зими. А все почалось із Сталінграда.

27 вересня

Уже більше тижня, як ідуть та ідуть машини. Здали німці Київ, Полтаву, Смоленськ... Фронт недалеко від Черкас. Скрізь фашисти притиснуті до Дніпра, уже тікають і визнають своє безсилля. Скоро закінчиться війна.

Начальство везе повні машини награбованого.

Чекаємо.

19 жовтня

Німці здали Запоріжжя і Канів. Не знаю, що буде далі. Думаю, що намагатимуться замкнути кільце Київ-Одеса. Я в п'ятницю покинув працювати на заводі.

5 листопада

В ту суботу партизани поранили старосту, а в понеділок розстріляли поліцаїв Лушпівана Федота і Мефодія. Арештували заручників. У Завадівці і Лубенцях безвладдя. Вигнали воли. Готове все до евакуації, але поки нічого не чути.

8 листопада

Ніби стало життя. Центр думок і розваг – рушійна сила – горілка. Робота – тягар, а робиш – наче чергу відбуваєш. Стоять пусті школи, діти ростуть неукраїнами. Подумаєш, що робиться – і мороз поза шкірою іде. Розпуста – у повному розумінні цього слова – і її результати – венеричні хвороби. Жах! Що, коли ще довше затягнеться війна? Господарства і промисловість зруйновані до кінця. Де ж то береться стільки продуктів для війни?

Уся війна йде за наш рахунок. Шкура тріщить. Та скоро, скоро кінець всьому. Ось іще місяць максимум, і кінець війни буде видно.

Зайнято Херсон і Миколаїв. А зима зрівняє землю і ріки.

Василь ДОЦЕНКО**ПІСНЯ ВЕСНИ, СЕЛО, ДУХОВНИЙ ЦЕНТР ВСЕСВІТУ***І. З ГЛИБИН***1. Пісня весни**

Гаївка – пісня Весни й радості. Гаївка – село в осередді України. Тут не гуде жодне трансконтинентальне, інтернародне чи міждержавне сполучення. Хоча літаки ріжуть височінь, та не затримуються. І це є наша перевага: світові протяги не видавають рідного духу. Гаївка – та колиска, де гартується безкомпромісна Україна. Україна, яка в години великих зрушень живить зденаціоналізовані-знекровлені міста, щоб народ продовжував жити.

2. Козацьке коріння

З роду-віку згуртованість та завзяття є прикметами нашої громади.

З 18-го століття передається легенда про події Поземної війни 1755-1775. Тоді поблизу села, в Баленковій балці, запорожці-гайдамаки знищили ворожий російський загін разом з командиром. Місце української звитяги магнітом тягне до себе юнацтво. Нині, через чверть тисячоліття, Баленкова балка споглядає, як молодь вправляється у бойовому мистецтві гопака, звісно, у вільні від роботи сезони.

Новітні січовики підхопили естафету попередніх поколінь і знову лине пісня воїв:

Гей місяць сходить,
Вечірня пора –
Зібралися хлопці,
Танцюють гопака.
Баленкова балка,
Гарячая кров –
Діла гайдамаків
Повторимо знов...

3. Слобідський полк

У кінці 18-го століття Лозуватка (а саме так тоді звалось гаївське протопоселення) переходить до нових власників. Запоріжжя поділено окупантом: Росія віддала лозуватські землі Григорію Івановичу Бутовичу, козацькому старшині родом з Лівобережної України.

Бутович незмінно обіймав посаду судді Слобідського козацького полку (1754-1764).

Козаки облаштувалися за зразком Слобідсько-Українських полків. Територія „новослобожан” покривала значну частину сучасної Кіровоградщини.

4. Лозуватська волость

Одна з гілок роду Бутовича осіла в Лозуватці аж до початку 20-го століття. Село стало адміністративним центром волості. Лозуватська волость розміщувалася на частині сучасних Кіровоградського та Новгородківського районів.

Між іншим, в Олександрійському повіті Лозуватська волость була лідером з розведення їздових коней. Коневодством займалися на лозуватському хуторі Мар'ївка. Тільки років 40 тому вийшли з чоловічої лінії потомствени конюхи Конограї і Табунченки.

5. Диво інженерної думки

Внук Григорія Івановича Бутовича, Різанов Андрій Романович, запам'ятався тим, що осушив болото місцевої річки Лозуватки та спорудив диво інженерної техніки – надітий на джерело дощатий дубовий водогін. Переказують, що джерело було настільки сильним, що тиск у водогоні викидав воду фонтанами в маєтку пана.

6. Благодійники Різанови.

Перше пту в російській імперії

Але нам більше відомо про дружину пана Різанова. Батьки Ганни Михайлівни Різанової (1814-1870-і) – Касинов Михайло Васильович та Чубарова Катерина Олександрівна¹ – були значними землевласниками у Васи́лівці Богоявленської волості біля Дніпра. До речі, у тій само Васи́лівці через 104 роки після пані Ганни народиться видатний педагог Василь Олександрович Сухомлинський.

Так от, Ганна Різанова організувала школу у Лозуватському маєтку свого чоловіка. А в сусідньому Єлизаветграді вона разом з Миколою Федоровським та Ганною Некрасовою виділили кошти і відкрили 15 жовтня 1867 року перше в Російській імперії професійно-технічне училище – безплатне ремісничо-грамотне училище у передмісті Ковалівці. В училищі діти вивчали теслярство, шитво, садівництво, городництво, бджільництво та спів. Поблизу планувалося збудувати гуртожиток для приїжджих учнів.

¹ Дані старшого наукового співробітника Кіровоградського обласного краєзнавчого музею К.В. Шляхового.

У двоповерховому будинку училища нині знаходиться Будинок технічної творчості управління освіти Кіровоградської обласної адміністрації.

Завдяки Некрасовій та Різановій бурхливо також розвивалося Благодійне товариство в Єлизаветграді, а його капітал значно зріс. Засоби товариства використовувалися для потреб найбідніших прошарків населення: так, у 1896 році благодійники сприяли земству та міському правлінню утримувати притул для немовлят, залишених батьками, дитсадок та нічний притул. Капітал товариства складав 14090 карбованців, з яких 5500 було накопичено за часів діяльності Некрасової та Різанової².

7. Будителі національної свідомості

Микола Федорович Федоровський (1838-1918) – викладач місцевого юнкерського училища людина невсипущої енергії, широкої ініціативи і твердої волі – був найдіяльнішим просвітителем у місті. Цей офіцер був сідомим українцем: “Пам’ятайте, діти, що Україна таки буде вільною”, – не раз звертався він до своїх учнів. Найближчі соратники Федоровського Г. М. Різанова та Г. І. Некрасова були повністю солідарні з ним³.

Деякий час в Ковалівському училищі учителькою співпрацювала Марія Тобілевич. Училище відвідували й брати Іван та Микола Тобілевичі, небіж Шевченка Йосип. Для хору, що діяв при училищі, український композитор Петро Ніщинський написав музичну п’єсу “Вечорниці”, які були вперше виконані 1875 року в Єлизаветграді і поклали початок українській трупі Марка Лукича Кропивницького, яка у жовтні 1882 року виставою “Наталка Полтавка” започаткувала український професійний театр.⁴

8. Добра слава

Поміщики Бутовичі-Різанови перебували у вирі соціально-політичних подій свого часу і залишила по собі добру славу. І понині найдавніший куток Гаївки має назви Лозуватка та Різанова. А одна з частин Кіровограда містить у собі прізвище „посестри” Різанової – Ганни Некрасової – Некрасівка.

2 Пашутин А.Н. Очерк г.Елизаветграда. – Елизаветград Л.Т.Шполянских, 1897. – С.96, 117.

3 Федоровский Н.Ф., из письма / Адрес-календарь и спр. Книга по Ел-ду и уезду. Ел-д: Голос Юга, 1913.

4 Матівос Юрій. Перший український діяч у місті... – Кіровоград: “Вечірня газета” від 4.10.2002. – С.12.

9. Не вірте ворогам

На початку 20-го століття на північ від Лозуватки на лозуватських таки землях постало поселення Гаївка, яке перебрало на себе роль адміністративного центру громади.

У часи національно-визвольних змагань Гаївка полинула у вир боротьби. Змагалися і словами, й набоями.

Білі та червоні окупанти запам'яталися стратами і реквізиціями харчів та коней. Денікінці розстріляли 20 полонених воїнів біля хутора Буланівки. Люди поховали вбитих на кладовищі, та нині ту могилу не знайти.

А от рідне сприймали земляки охоче. Підтримували відновлення козацтва за гетьмана Скоропадського. Із козаками батька Махна (за іншими даними, отамана Степової дивізії Костя Блакитного) люди співали пісень, обмінювалися подарунками.

Коли мені кажуть, що українці продажні та непатріоти, то я відповідаю так: „Щоб мої земляки стали продажними, більшовики повинні були вислати в Сибір 500 і заморити у 1933-ім голодною смертю 420 (30%) гаївчан. Таке діялося по всій Великій Україні”. За волю Гаївка сплатила велику жертву – у XX столітті лишилася чверть села від того, що було.

Треба гордо говорити: „Я – українець”. Ми вибороли це право.

10. Академік Доленко – відкривач найбільшого родовища нафти в Європі

Серед висланих з Гаївки під час колективізації була родина Долинок. Кмітливі господарі мали здібних дітей. Один з них, Григорій Назарович, сягнув усіх можливих наукових вершин. Як син куркуля не мав спокою від комунвлади: може, тому змінив прізвище з Долинки на Доленко.

Доленко Григорій Назарович – видатний український геолог, теоретик з питань нафтогазової геології, дослідник закономірностей утворення, міграції і розміщення нафтових та газових родовищ.

Доленко народився 9 березня (ст.ст. 24 лютого) 1917 року в селі Гаївці. У 1929-ому він закінчив Гаївську 4-класну школу, а в 1935 році – Макіївську (Донбас) повну середню. В 1940 році Григорій Назарович завершив навчання на геологічному відділенні геолого-географічного факультету Харківського державного університету ім. Горького, отримавши спеціальність геолога.

Глибокі знання з геології, геофізики, геохімії нафти і газу дозволили Доленку відіграти провідну роль у відкритті нафтових та газових родовищ у Поволжі, Передкарпатті, Дніпровсько-Донецькій впадині, Криму та Віденському басейні. Під керівництвом Доленка пошукові

та розвідувальні роботи у Віденському басейні увінчалися відкриттям найбільшого в Європі родовища нафти Матцен.

Доктор геолого-мінералогічних наук, професор, лауреат Державної премії УРСР у сфері науки і техніки, академік АН України Г.Н.Доленко з 1964 по 1982 рік перебував на керівних посадах Інституту геології і геохімії паливних покладів АН України, бюро Відділу наук про Землю АН України, проблемної наукової ради АН України "Геологія і геохімія паливних покладів". Учений відомий і як член багатьох міжнародних комісій та вчених рад науково-дослідницьких інститутів та ВНЗ. Він підготував 7 докторів та 30 кандидатів геолого-мінералогічних наук.

Яка актуальна (!) є нині газова тема у світлі холодної війни з Росією, та найкраща шана – в його рідному селі Гаївці закінчуються роботи з газифікації. Сподіваємося, у 2006 році будемо з газом.

II. ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

11. Все, що не вбиває, загартовує

Гаївська громада підселялася білорусами після голодомору 1933 року. Із 1951 року переїжджають до нас західняки. Після всього лихоліття українську мову визнають за рідну 97% гаївчан.

Село, відповідаючи на виклики сьогодення, поступово загартується. Минулого року всією громадою відвернули закриття 10-11 класів у Гаївській школі. Нам вдалося зберегти школу в 1990-х, коли учнів зменшилося до трьох десятків. А сьогодні вже маємо сім десятків школярів. То навіщо ж гальмувати розвиток? Між іншим, Гаївка є лідером Кіровоградського району за таким показником як народжуваність на тисячу населення.

Якщо хочуть чиновники економити на школі, то зараз хай і село згортають у ставок – буде ще економніше.

Не можна „укрупняти” ні школи, ні села. У 1970-х наше село „укрупнили” до сусіднього. Так у сусідньому – центральній садибі колгоспу – збудували і школу нову, і газ провели, а в нас припинили будівництво школи і всі матеріали розтягли. За роки об’єданого життя Гаївка скоротилася вдвічі. А газ Гаївка почала проводити лише тоді, коли вийшла із того горезвісного „об’єднання”.

Треба зберегти школи, села, бо інакше – де народяться і виховуються українці?

12. Сільська влада

Відразу після Помаранчевої революції громада змінила сільського голову. Обрали достойну людину, завуча Гаївської ЗОШ І-ІІІ ст. – Примака Валентину Іванівну. Багато в чому завдячуючи їй, підводить-

ся газ, цього року відкрився дитсадок, поновлена посада соціального працівника, наводиться лад в питанні охорони пам'яток археології (степові могили) тощо.

Не дай Боже, політикани знову укрупнять сільські громади, то нас позбавлять свого голови, а „чужака” не турбуватимуть наші діти, батьки та пам'ятки. Тоді всі вище перераховані добрі починання захлинуться.

Навпаки, на базі сучасного територіального поділу треба посилити вже існуючі громади. Хай чисельність громади збільшується не шляхом арифметичних дій, а шляхом повернення громаді природних прав, наприклад на підприємництво.

13. Громада вимагає більшого

Треба створити простий закон, щоб у селі можна було відкрити і закрити підприємство лише після однієї печаті сільського голови. Тоді на громаду працюватимуть місцеві теслі, зварники, ремонтники авто, перевізники, таксисти, продавці, комп'ютерники, журналісти, організатори зеленого туризму, винороби, пекарі хліба, виробники молока, олії, макухи, сала, ковбас, консервації, вовни, килимів, вишиванок, кожухів... Тоді відродимо підприємницьку жилку населення. З кола дрібних підприємців вийдуть середні і крупні. І бізнес поступово стане українським.

Окремо скажу про самогоноваріння. Воно завжди було і буде. Отже, його треба легалізувати. По-перше, буде прибуток громаді. По-друге, буде контроль точок. По-третє, буде кому висувати претензії у випадку отруєння неякісною горілкою. Санстанцію та пожежну служби слід позбавити каральних функцій. А всі претензії споживачів має розглядати сільська адмінкомісія чи суд.

Слід повернути сільським громадам повноваження щодо інвентаризації, продажу та набуття житла і землі. Треба припинити мордувати людей у чергах по містах. А немалі прибутки від операцій з нерухомістю слід залишати у місцевому бюджеті.

14. Проблеми трави з погляду асфальту

Прослухав звернення Президента по радіо з приводу програми розвитку села. Пан Ющенко робить добру справу, залучаючи в село 8 мільярдів гривень. Але робиться це без розуміння проблем більшості селян.

На освіту, здоров'я, будівництво, соціальну сферу виділять 2 мільярди гривень. Будуть ремонтуватися дороги. Це добре, але мізер. Сільгоспвиробники будуть простимульовані на 2 мільярди.

На думку Президента, все це призведе до появи нових робочих місць. А я питаю: з якого дива вродяться нові робочі місця? Чи від того, що вчитель отримає більшу зарплату та вже не позичатиме на прожиття до чергової зарплати? Чи від того, що в школі буде вже не 2, а 4 комп'ютери? Чи від того, що два крупних орендарі у нашій Гаївці отримають кредити? А ті орендарі приїжджі, то гаївчани з тих 2 мільярдів не побачать нічого.

Ще було сказано, що село – то особлива економічна зона, де низькі податки. Але справа тут не в податках, а в чиновниках. Щоб почати платити податки, треба селянину зареєструвати підприємство в райцентрі. Наприклад, щоб відкрити ларьок, треба півроку виїздити „на поклони” до міських чиновників та витратити тисячі гривень. А якщо діло не пішло, то закритися ще важче, ніж відкритися.

З такою непередуманою допомогою селу через рік ся питаємо: „А чому не стало краще?”

На рівні Києва досить говорити про село виключно як про сировинний додаток чогось культурнішого. Повторюю ще раз: самодостатність селянських громад буде відтворена, коли запрацюють сільські заводи з переробки продуктів та підприємства сфери послуг.

Центральна влада може допомогти селу конкретно, наприклад, **створивши в Гаївці завод з переробки рапсу на дизпаливо**. Ото будуть робочі місця й енергетична безпека України!

15. Молодь

Найцінніше, що хоче відняти у нас гуманний світ, це – молодість наших дітей. Їх заманюють перспективою „село -> місто -> столиця -> закордоння”. Що отримує той, хто спокусився? Він отримує посаду двірника (зате у Нью-Йорку чи Москві) і по-кочовому змарновану молодість. І нікому діла не буде до твоїх батьків, яких залишив доживати віку сиротами. І нікому діла не буде до твоїх дітей, які не встигли народитися під час кар'єрних перегонів.

З огляду на небезпечну моду „втікати” з отчого дому, слід українцям виробити власну перспективу жити в своїй Вітчизні господарем заможним і щасливим. Добре, що одними з перших це розуміє молодь.

Краща частина юнацтва виробляє власні принципи особистої та громадської поведінки, що знадобляться у дорослому житті. Гаївська юнь гуртується довкола життєстверджуючих ідей. Зокрема минулого року було створено Гаївський курінь Українського дитячо-юнацького товариства „СІЧ” – вперше в Кіровоградському районі.

Січовики прибирають довкілля, упорядковують степові могили, джерела, досліджують історію свого краю. Створюють власні образи українського майбуття, зміцнюють силу духу свою і побратимів. Під час мандрівок молодь заряджає своїм життєлюбством навіть вкрай зневірених людей. Через це друзі дали Гаївці іншу назву – Духовний Центр Всесвіту.

16. Батьки

Під час мандрівки в Холодний Яр (Черкащина) січовий загін Кіровоградського Коша зайшов у сільце Буду. Ми співали повстанських пісень. Нас спинив 90-літній дід. Він плакав від радості з почутого і аж помолодшав. І казав, що знає, як в Буді загинули вояки УПА під час війни, що там збиралися загони холодноярців у 1920-х та дуже давно біля дуба гетьман Залізняк вирушав на ворогів. Дуже дід тужив з того, що його діти та внуки роз'їхалися по світах – лишився сам сиротою.

Суть державної політики в селі щодо старшого покоління має вміщатися в одному реченні: „Поверніть бабусі онуків”. Всі інші пільги є лише подачками та виправданням, „умиванням рук”.

Не треба жаліти матерів меланхолійно-тужливими піснями про покинутий „батьковий поріг”, бо завдаємо батькам болю і пришвидшуємо їм скорбну смерть. Краще обміркувати спосіб жито щасливо „на корені” (так у нас називають дідівську садибу) та залишитися. І хай діти на радість дідам співають повстанські пісні.

III. ВІДРОДЖЕНІ ПЛАСТИ СВІДОМОСТІ

17. "Просвіта"

Розуміючи важливість духовного відродження, сільська еліта гуртується довкола різних ідей просвіти населення. 26 січня 2006 року в Гаївці відновилася „Просвіта” – проведено установчі збори Гаївського первинного осередку товариства.

Ще в 1918 році осередок „Просвіти” існував у Лозуватці Гаївської сільради. Навчитель, родом з Новоандріївки Новгородківського району Шаповалів Явдоким Герасимович (народився 1.08.1894), брав участь в організації хат-читалень “Просвіта” та “Народний дім”. При лозуватській школі діяли хор, музичний гурт, театр. Постать Шаповалова нагадує героя доби революції: “Був здоровий чоловік, високого зросту, міцної статури. Завжди охайно вдягнений: вишиванка, галіфе, завжди начищені хромові чоботи, на кучерявій чуприні – шапка-кубанка. Гарно грав на скрипку та співав”, – таким його запам’ятав один з учнів. Просвітняни початку 20-го століття зазнали

переслідувань з боку комуністичної влади. Так, доля Шаповалова губиться після 1937-го року “чорного воронка”.

Як і дев’ять, десять років тому, Гаївська просвіта почала свою діяльність зі створення теки „Книги Просвіти”. Але попереду ще чекає й інша робота.

18. Степові могили

60 років тому з Москви надійшов відомий наказ посадити лісосмуги і негласний наказ – розорати степові могили. Яка ж мета тих дій? Стерти матеріальне свідчення славного минулого України. А нема речових доказів, то можна тоді вдовбувати, що ми і „моголи”, і чийсь „брати менші”... і „дике поле”.

Наприкінці 20-го століття дійшло до того, що молодь про кургани не знала, а старше покоління казало, що могили колись були.

Незважаючи на стіну байдужості, з 1999 року всі 18 гаївських степових могил явної культури виявлено і з 2001 року поставлено на облік як нововиявлені пам’ятки археології. Останнім часом почалися роботи із впорядкування цих місць.

Наші могили є ровесниками єгипетських пірамід. Чому ж про Єгипет говорять на увесь світ, а про Гаївку/Україну ні? Бо там були дослідження і збереження, а в нас – забуття і руйнація. Але вже цієї весни трактори оминуть могили.

Кургани, повернені в науковий та буденний дискурс Гаївки, „працюють” на громаду. На кам’яній плиті одної з могил за 2 км від села знайдено петрогліф, який ми назвали „Гаївський Криж”. Це солярний знак із чотирма рівно зростаючими променями. Цей знак, що залишили предки, і є нашим баченням підсонячного світу: промені зростають і спадають від Коляди до Великодня й Купала та до Обжинок і знову Коляди. Гаївський Криж тепер прикрашає перший шкільний герб в Кіровоградському районі – герб Гаївської ЗОШ І-ІІІ ступенів та перший курінний прапор Кіровоградського коша УДЮТ, „СіЧ” – знамено Гаївського куреня.

Знання, закладені в кожен промінець Крижа, спонукають до відновлення, наповнення тої символіки життям. Так, у Гаївці вже ґрунтовно відновлено давню українську язичницьку традицію колядування, щедрування та засівання. Цього року в селі ходили чотири ватаги колядників.

За гаївським сценарієм колядувала одна ватага і в Кіровограді – працівники „швидкої допомоги” приємно здивували і порадували своїх колег-медиків. Гаївчани – на осторонні світових шляхів, та не сидимо склавши руки, а надаємо культурну допомогу туди, де цього потребують.

19. Погляд Мазепи

Кожен день, кожна пора приносять цікавинки.

Тече гаївська річечка Лозуватка і впадає з правого боку в Аджамку. Місце як місце, але з недавнього часу ми взнали про тутешню подію, варту увічнення бодай пам'ятним знаком.

Із XVII століття відомий шлях „від Мишуриноного Рогу із Переволочної до ріки Богу і Піщаного Броду”, який пролягав лівим берегом р. Аджамки у т.ч. напроти гирла гаївської річки Лозуватки. Тоді ця місцевість характеризувалася наявністю лоз, тернів та водних плес.

Відомо, що в 1709 році гетьман Мазепа та шведський король Карло XII змушені були скористатися цим шляхом після поразки під Полтавою від російських військ.⁵

Можливо, великий гетьман однієї миті дивився на наш берег, річку Лозуватку і міркував: чи то про державні справи, чи про кохану юну красуню Мотрю, чи про купальське літо. Тоді лишалося менше трьох місяців до смерті Мазепи.

Чи з погляду Мазепи зродився бойовий дух Гаївки, чи, може, ми його успадкували від першозасновників Лозуватки, яка спочатку звалася Козацька Лозуватка?

20. Вперше

Багато чого робимо вперше, не чекаючи вказівки згори. Так і 2002 року Гаївська громада поставила пам'ятний знак жертвам голодомору. Було навіть смішно, коли через кілька місяців прийшла вказівка, щоб річницю голодомору відзначили заходами. На той час Гаївка, єдина в районі, мала ґрунтовне дослідження голодомору 1933-го року. Між іншим, було складено поіменні списки більше 100 осіб, що загинули з голоду.

У 2003 році вже був готовий рукопис про голодомор в Гаївці. „Вихід Дума про голод”, на яку по цей час ніхто не знайде кошти. Але, як хтось казав, це все проблеми розвитку. Тож маймо багато різних клопотів і розвиваймося.

Слава Україні!

*Куток Лозуватка, село Гаївка
Кіровоградського району,*

6.02.2006.

⁵ А.В. Пивовар. Поселення Задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах XVIII століття. – Київ: Академперіодика, 2003. – 336 с. – С.248-249

Марина ДОЛГИХ

МАСОВІ ПІСНІ І ТРАУРНІ ЕТЮДИ ТАЇСИ ШУТЕНКО

Прізвище Шутенко в музичних колах нашого краю знамените: довгий час Кім Олександрович в гордій самотності представляв у Кіровограді творчу Спілку композиторів. Фах на все життя обрав він невипадково: композитором, знаним в Україні, була його мати Таїса Іванівна. У 60-70 роках про неї писали київські газети з нагоди ювілеїв та творчих вечорів, часом згадували журнали – як композитора, що пише для дітей. Іноді солідні музикознавчі видання (скажімо, серія «Українське музикознавство») звертали увагу на композитора-пісняра, який розробляє ленінську тему. У скупих рядках довідника. Спілки композиторів – одинадцять років біографічно-творчих плям. Настав час детальніше познайомити музичну громадськість із її творчістю, життєвими уподобаннями, оцінити значення цієї творчості в мистецькій історії нашої держави.



Т.І. Шутенко

Про її юність відомо лише, що була вона серед фундаторів Асоціації пролетарських музик України (Асоціацію, до речі, довгий час нещадно критикували). Майже ніде не згадується, що саме Таїса Шутенко стала першою в Україні жінкою-композитором з професійною освітою. На жаль, із творчого доробку майстра видавалися і виконувалися лише ті композиції, які з політичних міркувань не відхиляла цензура.

Т.І.Шутенко належала до першої генерації українських композиторів, вихованих на ідеях Жовтня. Вони прийшли в мистецтво «від верстата», з трудових шарів населення на заклик «будувати пролетарську музичну культуру», Народилася в Харкові, в родині шкільного вчителя. Батько покинув сім'ю, коли дівчинці виповнилося п'ять років, матері довелося самотужки піднімати двох малолітніх дочок. Пристрасть до музики була болючою темою. Тая розуміла, що професійні заняття – то нездійсненна мрія (коштів не завжди вистачало навіть на хліб), 3 дев'яти років почала заробляти: клеїла паперові коробочки на сірникової фабриці. Самостійно опанувала балалайку, гітару, мандоліну, пізні-

ше фортепіано. Грала на слух, майже не володіючи нотною грамотою. Знала багато народних пісень, цілі фрагменти найвідоміших класичних творів. Як піаніста-аккомпаніатора її навіть запрошували на опереткові вистави аматорських труп Харкова,

Знайомі порадили прослухатись у Музично-театральному інституті, і в 1925 році вона вступила на факультет теорії композиції.

Навчалася у класі блискучого педагога, шанованого теоретика і композитора Семена Семеновича Богатирьова. З особливою проникливістю він відкривав у молодих, хай і недостатньо підготовлених абітурієнтах творчий потенціал, іскру самобутності, індивідуальний стиль. Вважаючи, що все піддається розвиткові у вихованні, С.С. Богатирьов акцентував увагу саме на особистих якостях композитора-початківця, тому, можливо, його зацікавила Таїса Шутенко. Про стосунки між учителем і студенткою майже нічого не відомо, довгий час прізвище композитора (як і прізвище її чоловіка О.О. Білокопитова) навіть не згадувалося серед учнів С. С. Богатирьова.

Тоді молоді свято вірили в ідею світлого майбутнього – таким був час. Вірили і дискутували до нестями на комсомольських зборах, на сторінках журналів, на робітничих нарадах. Вони шукали правильний шлях. Партія Леніна-Сталіна керувала, спрямовувала таким неймовірним ентузіазмом. Тая Шутенко стала до лав піонерів нової культури. Навчаючись на двох факультетах інституту (композиторському та музичного виховання), вона встигала вести музично-громадську роботу у робітничому середовищі Харкова (у живгазеті), працювати керівником оркестру народних інструментів у школі №22, клубі заводу імені Шевченка, партійному клубі, музичним вихователем у дитячому садку. Композитора оточували молоді талановиті музиканти – В. Борисов, О. Арнаутів, М. Коляда, О. Білокопитов. Вітер революційних перетворень об'єднав їх, і намагання допомогти партії будувати нове мистецтво призвело до організації у 1929 році Асоціації пролетарських музикантів, в якій Т. Шутенко брала активну участь. Але найголовнішим для неї залишалася творчість: знаходила час писати пісні й романи. Приваблював авторку жанр масової пісні («Більшовицькі жнива», «З поля до села»), солоспіву («Восьме березня», «Жінці коваля»). Працювала в галузі музичного театру, писала музику до п'єс «Макбет», «Маруся Богуславка» та інших. Для своїх маленьких учнів створила 25 піонерських пісень, низку дитячих хорів, ігор.

Роботу Таїси Іванівни на педагогічно-творчій ниві було відзначено двома преміями І Всеукраїнського конкурсу на кращу дитячу пісню. Та найбільшим визнанням стало направлення Наркомпросу УРСР стажуватись у Московській консерваторії з персональною стипендією.

Якщо Харків з його молодіжно-музичною аудиторією дав Т. Шутенко путівку у творче життя, то Москва сформувала її як композитора. Перспективна студентка навчалась у двох прекрасних педагогів-композиторів Анатолія Олександрова та Миколи Мясковського. Важко сказати, як склалися взаємини учениці з вчителями, відомо лише, що Мясковський завдяки неординарності творчого мислення, чудовим людським якостям залишився авторитетом для Таїси на все життя. З листів до матері в роки репресій відомо, що деякі з творів, написаних у зоні, надсилалися на суд учителя. А чи отримала відповідь?..

Московський період творчості Т.Шутенко – це пошук індивідуального стилю: опанування нових жанрів, звернення до масштабних форм, опрацювання техніки форморозвитку. Її «Молдавська сюїта» для балалайки в п'яти частинах (1935), струнний квартет (1936), симфонія «Кармелюк» (1936-1937) отримали добру оцінку в консерваторії та у Спілці композиторів, до складу якої композитор входила з 1932 року. Про художню цінність цих творів ми не можемо судити – їхні партитури зникли при арешті. Але звернемося до тверджень музикознавців тридцятих років.

А. Гозенпуд: «Композитор Т.Шутенко у своїй інтерпретації віршів Пушкіна намагається підкреслити саме громадянський вільнолюбивий струмисько його творчості. Її увага зупиняється на “Посланні Чаадаєву”, “Пам'ятнику” і т.д. Проте не можна не відзначити деякого випадкового вибору текстів. Навряд чи епіграма «Больны вы, дядюшка» може бути основою для створення повноцінної пісні, «Послання Чаадаєву» на музиці Т.Шутенко, на наш погляд, найвдаліше втілення цього вірша».

О. Білокопитов: «Етапним твором у творчості комсомолки Шутенко є великий твір для симфонічного оркестру «Ударница колхозу». В цьому творі вона ставить собі завдання показати процес розкріпачення жінки, перетворення її в свідомого активного будівника соціалістичного суспільства».

Єдине на той час в Україні спеціалізоване видання – журнал «Радянська музика» помістив на своїх сторінках деталізований аналіз семи пушкінських романсів Шутенко. Стаття належить музикознавцю Валерію Флоріну.

Звернімо увагу: протягом 1932-1937 років пісні і романси композитора публікувались не тільки в періодичній пресі, але й у збірках столичного видавництва «Мистецтво». Її «Траурний прелюд» три роки входив до складу програм симфонічної музики на радіо, романси пушкінського циклу лунали з радіоприймачів у виконанні Чубук-Олексієнко.

Інтенсивне студентське і творче життя Т. Шутенко було перерване: її звинувачено в належності до антирадянської троцькістсько-терористичної організації, заарештовано і страчено чоловіка Олександра

Білокопитова. З 25 жовтня 1937 року починається табірна біографія композитора.

Строк Таїса Іванівна відбувала в Темніковських виправно-трудо-вих таборах (с. Явас, Мордовія). Розуміла, що головне – діждатись перегляду справи. Весь час намагалась повернутися до нормальної композиторської діяльності. Але залізна система сталінського режиму працювала бездоганно: повна ізоляція від світу, відсутність радіо, про музичні заняття не могло йти і мови. Потрібно було вижити у важких клі-матичних умовах, при постійному недоїданні і кабальній праці. Вжити і не забути теоретичних основ мистецтва, не зачерствіти душею. Працювала на лісоповалі, на швацькому виробництві намітчицею, вишивальницею, розкладальницею. Виконувала норми виробітку на 140-180 відсотків і... грала на баяні. Ой, як грала!

Два роки чекала Т. Шутенко перегляду справи. Потім вирішила боротися за своє майбутнє, за долю осиротілого п'ятирічного сина Кіма. Протягом 1939-1940 років вона надсилала листи прокурору СРСР, міністру внутрішніх справ і два (!) листи Й.В.Сталіну. Вони знаходяться в особовій справі архіву КДБ СРСР, підшиті до характеристик, довідок, постанов, документів про зняття судимості.

Можливо, саме музика допомогла їй вижити. Як активного гро-мадського діяча її направили працювати в естрадний театр ЧВО для керування музичною частиною.

Лист Таїси Шутенко до матері, Ірини Автономівни.

«З новим роком, кохані мої!

Матусю, отримала твого листа, де ти пишеш, що Кімок зі своєю скрипкою виступав на святах. Я пишаюся ним і гаряче вдячна тобі. Дуже сумно, що у нього немає зараз можливості по-справжньому займатись музичним навчанням. Але що ж робити? Залишається сподіватись на майбутнє. Лише б ти була жива й здорова, моя рідна. У мене все, як і досі. Тільки роботи побільшало. Цьому я радію, бо інтенсивність роботи за цих обставин сприяє моїй творчості. Я написала естрадну пісеньку «Мишко», котру виконуватиме в нашому театрі співачка Інта Пензо. Окрім цього пишу пісні для Центрального клубу і взагалі допо-магаю музичній самодіяльності нашого району. Симфонія, яку я почала 7 листопада, рухається повільно, бо завантажили поточною роботою. Я закінчила повільну частину (вступ до ALLEGRO) в ескізі і ризикнула надіслати Мясковському. Не знаю, чи буде відповідь.

Але мамо – так хочеться жити! Життя – це творчість, я борюсь і буду за неї боротись, чого б мені це не коштувало. Хоча крила у мене міцно зв'язані тими умовами, в яких я знаходжусь. Ще раз прошу, заклинаю тебе – не опускай руки, не переставай клопотати за мене, де тільки

можна. Вір, рідна: мене повинні звільнити і незабаром звільнять. Тоді я зможу працювати продуктивніше. А ти, будь ласка, не падай духом і бережи своє здоров'я, бережи Кімка. Незабаром я буду з вами, мої дорогі, хороші.

Міцно цілую тебе і малят. Тая. 3.1.1943 р.»

Зміна примусової праці на творчу діяльність дала змогу займатися композицією з новим натхненням. Хоча твори проходили прискіпливу цензуру, клубні обов'язки перевищували межу фізичної витривалості, Т. Шутенко писала музику, чула свої композиції в живому виконанні. Для естрадного театру написала музику до п'єс «Синя хустина», «Бойова подруга», для солістів естрадного оркестру створила пісні «Сини» (слова М.Ісаковського), «Чекай мене» (слова К.Симонова) та інші, для хороших колективів – патріотично-натхненні хори «Росія»(слова В. Дихавичного), «Москва-Варшава» (слова Д.Бедного).

Аркуш справи 21: з характеристики на в'язня Шутенко Т.І., робітницю естрадного театру ЧВО:

"...Як кваліфікований музичний працівник надала театру велику допомогу в підвищенні музичної культури. Працювала над підготовкою програм, не рахуючись із часом, повсякденно передавала досвід молодим кадрам театру. Показувала приклад сумлінного ставлення до праці, відрізнялась зразковою поведінкою, за що заслуговує представлення до вищої пільги: умовно-дострокового звільнення.

15.XI.1943 р.

Ст. інспектор ЧВО Темлага НКВС."

25 травня 1944 року закінчилась табірна сторінка біографії композиторки. Попереду – випробування життям, ідеологією, творчістю. Попереду реабілітація, повернення у Спілку композиторів. Але тавро неблагонадійності, офіційне замовчування – на всі подальші роки. Творчість композитора Таїси Шутенко ще чекає свого осмислення, свого слухача.

м. Кіровоград

Микола СТОЯН

“ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ”

(роздум-спогад)

Нині, коли глибше розкриваються утаємничені архіви, ми все більше й більше дізнаємося про сумні сторінки нашої історії. Про червоний терор у перше десятиліття радянської влади, процеси над вигаданими СВУ, пром-партіями, розстріляними, закатованими письменниками, про голодомор 1932-33-х і 1946-47 років, жакхливий 1937-й, зловісні депортації населення Криму, Західної України, про нові репресії на лікарів, дисидентів.

І чомусь там мало про 1948 рік, про оте не менш жакхливе “За межі України”.

Відійшли, забрали свою данину 1946-1947 роки. Де більше, де менше, не оминувши жодного, село знову входило в свою колію, впрягалось у плуг, у ярмо, щоб виконувати свою роль, свої плани – давати державі хліб, молоко, м’ясо, підписувалось “добровільно” на щораз більші й більші позики, сплачувало дедалі більші й більші податки на своє злиденне господарство, на городи (а згодом і на дерева), постачало підростаючою молоддю профтехучилища, будови, шахти Донбасу.

Здавалось, чи не досить тієї навали? Всьому ж є край, є межа! Як ось – новий указ, розпорядження (за незмінним господарем-планом) вислати за межі України тих, хто не виробив мінімуму трудоднів – як злісних ворогів, підричників колгоспного ладу!

Вислати – на північ, у тайгу, за колючі дроти в табори. На вірну смерть, на погибель... Тих, хто не виробив мінімум трудоднів...

Трудодні, оплата за них – то окрема “поема”, розповідь...

Докладніше – про тоді нове слово “мінімум”, якого в селі до того майже не чули і не вживали.

Який мінімум і до чого він?!

Віками село жило й буде жити за своїми законами. І за найголовнішим – бути годувальником країни. Давати їй хліб, щоб “була пісня”.

Вчасно підготуй ґрунт, посій, доглянь посіви, вчасно збери, щоб святий хліб був не той, що в полі, а той, що в коморі.

Щодня – зимою, весною, літом, осінню – праця і праця. Навіть не знаючи ніяких вихідних, ніяких свят. не зважаючи на погану погоду, на дощі, на вітри, на палюче сонце, на морози й хурделиці.

В поле виходили не те, що чоловіки, жінки, юнаки і дівчата, а й старі діди, навіть діти. Хто не пам’ятає, як піонери з торбинками збирали колоски на колючих стернях, хто забув маленьких помічників на колгоспних городах і в садах?

А про тих, хто в тваринництві, як забути вислів Панаса Мирного – хіба ревуть воли, як ясла повні? Отут уже точно – без ніяких вихідних, без ніяких відпускних, та ще ж без ніякої механізації. З механізації – одні вила, важкі рептухи, доільні апарати й не снилися, сідай біля корови з дійничкою. Доярки підіймалися вночі, щоб вичистити гній, напоїти, нагодувати тварин, подоїти – вранці, в обід, ввечері, ото ж вночі й повертались додому. Як за Грабовським – з раннього ранку і до пізньої ніченьки.

Тому й виходив той “мінімум” з першого січня Нового року до першого січня наступного.

І ніхто не сумнівався, що у священній Москві, не стуливши очей, постійно піклуються, турбуються про розквіт колгоспів, про щасливе життя колгоспників, про зміцнення колгоспів. І оберігають село від “ворогів”, у яких одна думка – підірвати щасливий колгоспний лад...

Хто ж у ті роки насправді трудився в полі? Фронтовики, вчителі. Живі. З багатьма ранами. Що вибороли Перемогу. Що з радістю вернулися до праці. Тому ніяке не перебільшення, що вся вага лягла на плечі переважно жінок і дівчат. Бо скількох чоловіків, юнаків, захисників Вітчизни забрали війна і німецька неволя!

Отож – жінки...

Ми дуже багато читали, знали про знамениту Пашу Ангеліну та її подруг, про Марію Демченко, Олесю Кулик. А скільки жінок-трактористок було й на нашій Кіровоградщині, у кожному селі! Жінки повоєнного часу найперше там, де найважче. На оранці, на сівбі, де ще лежали й міні. Дехто з корівками орали, волочили. А багато й самі впрягалися в борони і од краю до краю волочили ниви.

У жнива косами, серпами косили стебла, в'язали в снопи, снопи зносили в полукіпки, з полукіпок на жердинах зносили в скирти вдень, а бувало й вночі. Зі скирт скидали їх до молотарок. На токах крутили віялки, перевітали зерно, центнерами вантажили зерно, те, що у першу чергу державі. Старші діти в школу, а малих, менших, малят із собою, як у Шевченка: “Пішла в снопи, пошкандибала Івана-сина годувать”.

Не оминати й буряків. Вони лише у пісні – рядочками. А в прозі – на проривці, коли згинаєшся в три погібелі? Коли немилосердно пече сонце? А восени, коли копаєш їх копанищами, очищаєш, зносиш у бурти, згодом вантажиш їх на підводи, везеш їх на цукровий завод. Та добре, коли ще підводами, корівками, возили ж їх по снігу саночками... За 25 кілометрів...

Повторююсь – і на фермах не легше.

А одяг, а їжа? Не вигадка – майже босі. Весною, влітку, восени таки зовсім босі, лише в холоди, взимку якесь взуття, спіднички зі старих мішків, латані-перелатані куфайки.

З їжі... То лише в кінокартинах про свинарку і пастуха, про донських козаків – пісні, столи, що вгинались від різних напоїв і наїдків...

Матаржаники та огірок, картопля в козушках та кілька цибулин, та дрібочка солі...

Важко. Дуже важко. На плечі жінок – плуг, борони, вила, снопи, копаниці, центнери, рептухи, жорна...

От такий мінімум...

Кращі художники світу змалювали неперевершені картини, в яких славили красу жінок.

Кращі поети, письменники у своїх творах славили жінок.

Про нашого генія, пророка Тараса Шевченка другий велет нашого народу Іван Франко сказав, що Кобзар найперш був співцем жінок. Справді, Шевченко писав: "Нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитятчком малим."

Чому я про жінок? Бо оте "За межі України" найперше впало на голову жінок! Бо отой "мінімум" – у їхнє серце! Той указ-наказ – на трудівниць, на них, що не розлучались з плугом, боронами, вилами, снопами, санками, центнерками, рептухами, жорнами, плачем... На тих, хто, майже без ніякої плати-оплати, відбудовував зруйновані війною, окупантами колгоспи.

(Не знаю, не знаю, може, це тільки у нас здійснювалась та прополка села, а свідком виконання того плану, тієї цифри був і я...).

Весною, як спав на землю тихий зоряний вечір, як ніч огортала село, з усіх трьох великих вулиць скликали всіх до контори колгоспу. (Чомусь подібні "заходи" проходили вночі, вночі чорні ворони хапали людей, вночі зганяли всіх, щоб підписувалися на "добровільну позику").

Контора колгоспу містилася у великому будинку колишнього розкуркуленого з широким просторим подвір'ям, його виповнювали прибулі чоловіки, жінки, юнаки, дівчата. Не чути людських розмов, у кожного в сумці зошит – яку чекати новину цієї ночі?

Недалеко річка, лише звідти з густих очеретів чути сполохані крики качок, лисок. З недалекої клуні злетіли стривожені лелеки.

Перед стіною стіл, на столі гасова лампа. Про електрику ще й не мріяли. Починалось, як належить, за нововведеними правилами: обрали президію, обрали й почесну президію – Політбюро на чолі з великим і мудрим товаришем Сталіном.

Крім зігнаних колгоспників загадали й нам, кільком учителям, що жили на цих вулицях: щоб пролунало й наше слово. Хоч воно й не пролунало через дві причини: перша – нас жодним словом не посвячували в те, що мало говоритись на надзвичайних нічних зборах, хоч ми прекрасно знали, що все вже підготовлене, вирішене і оці збори, їхнє рішення напевне буде опубліковане в пресі, аби "почин" підхопили й інші; друга причина – через дальшу бурхливу реакцію, протест, майже бунт...

Біля столу трохи в тіні – уповноважений з райкому партії, ще у офіцерській військовій шинелі. Позад нього – кілька незнайомих, напевне представників НКВД... І ще знайомий – співробітник районної газети.

Так, так, щось дуже важливе, особливе, надзвичайне...

В глибокій тиші оголошено порядок денний: обговорення лише одного питання – нового указу з Москви.

Головуючий надає слово голові колгоспу (згодом ми узнали, що його перед цими зборами двічі викликали в райком партії, а також у сільській Раді була нарада комуністів, активу села).

Про тодішніх голів колгоспів (у нас їх було шість), про п'ятьох, яких ми добре знали, комуністів, фронтовиків, у мене та й не тільки у мене – найкращі думки і найкращі згадки. Вони як могли, як уміли найперше дбали про людей. Не прагнули відбудувати собі палаци, ремонтували, латали, вкривали, мурували хатинки для механізаторів, доярок. Не їздили на розкритих легкових, а на трясучих підводах. Ідучи на наради в район, область ніколи не відвідували ресторанів, задовольнялись шматком черствого хліба. Ніхто з них не побував у санаторіях, на курортах, хоч не одного турбували рани, а один носив осколок ворожої міни біля самого серця, горів, згорів, бо тоді такі операції були не можливими... І ніхто не мав трудових нагород.

Й на жаль, на прикрість про шостого багато доброго сказати не можу за висловом: слова з пісні не викинеш. Він теж фронтовик, теж комуніст. У партію вступив перед боєм. Звичайна рядова людина. Повернувся – його обрали головою. І недарма кажуть, що іноді влада псує людей...

Спілкуючись з людьми, переходив на крик і часто на матюк. Став пити. А за цими гріхами (у селі всіх добре видно, ні від кого не сховаєшся) пішов і третій. Зраджував свою дружину, скакав у гречку, аж до того, що зв'язався із жінкою дуже легкої поведінки, ледачою і теж любителькою оковитої, якій і море по коліна, все до лампочки, що й на ферми не хотіла, і на поле, бо ж щедро перепадало і з ферм, і з того, що в полі та в коморі...

– Товариші колгоспники з “Комінтерну”, – заговорив голова. – Всім вам дуже добре відомо, як нам тяжко відновлювати своє господарство. Ми всі це бачимо. І в нас є свої герої, які й життя не пожаліють для держави, для колгоспу. Але ми всі бачимо, знаємо, що між нами є й такі, що тужать за німцями, попросту кажучи, вставляють не те, що палки в колеса, а підривають усе.

Подвір'я завмерло. Подвір'я багато чого чекало, але не чекало такого повороту!

Ті, що з окупантами, з німцями – або втекли на захід, або дістали кулю, або опинилися в таборах. Ті ж, хто тут, на повір'ї – та не було

серед них жодного, що тужив за тими, хто грабував, палив, мордував, гнав у неволю, на смерть, на погибель.

– Ми все бачимо і миритися з цим далі не будемо! Нам таких людей треба не тільки виводити на чисту воду, а й гнати подалі з колгоспу, з села! Коротше кажучи тих, хто злісно ухиляється від роботи. Коротше кажучи тих, хто не виробив мінімуму трудоднів. Я пропоную підтримати указ, звернення товариша Сталіна і вислати за межі України таких людей. Ми уважно у бухгалтерії переглянули всі списки, порадилися з бригадирами, з нашим активом і пропонуємо одногосно вислати таких злісних негідників!

Подвір'я ще більше заніміло і завмерло. Нова ж біда! Ледве-ледве вижили з голоду і знову несподівана кара, біда! У кожного в голові тривога – кого? На кого впав цей пекельний вибір? Кого у неволю, хоч і тут немає волі? Кого – від дітей, від родини, від своєї убогої хатини, від села, від України? Кого туди, звідки майже ніхто не повертався? На десять років, як за колоски? Чи на все життя?

– Ми визначили, определили трьох.

Чергова брехня і ще раз чергова брехня. То була рознарядка, черговий план.

Подвір'я не зітхнуло полегшано, що лише трьох. Подвір'я ще більш завмерло, заніміло. Хто ж вони ті троє, що “злісні підривники”, ті, що тушили за німцями?!

Він назвав три прізвища. Я їх не наведу. Щоб не завдати болю не їм (їх давно немає на цьому білому світі), а їхнім родичам – у родичів діти, онуки, правнуки.

Назву лише їхні імена: Ганна, Марина, Явдоха. Жінок. Не чоловіків. Жінок (таким напевне був план!). Їх дуже добре знав і я. Так, може вони і не виробили того горезвісного мінімуму. Та хіба тільки вони? Навчені гірким досвідом 1932-33, 1946-47 років, може, коли й не виходили на громадську роботу, а порпалися і на своїх городах місячними ночами. Чи з колгоспу перепаде восени щось із натуроплати, а тут таки буде своє – картопля, буряк, огірок, капуста, качан кукурудзи... А в інших діти, яких і доглянь, нагодуй, облатай. А в інших давні і нові хвороби... Причин не перелічиш...

Ганна. Марина. Явдоха... Чому їх? Чому саме їх – голова не уточнював. Ми ж самі уточнювали, здогадувалися...

Ганна. Одинок. Бездітна. Хто за неї заступиться? Марина. З припискою туги за німцями. Якже! Відомо! Вона “добровільно”, правда під нагаями, в супроводі есесівців з вівчарками поїхала у Великонімеччину. Вже після повернення на Батьківщину відверто зізналася, що не робила ніякої героїчної спроби втечі. Трудилась на заводі, в цеху, біля

повного спеки і диму преса. Привезла з собою й хворобу, все бухикає й бухикає...

На Явдосі ще більша пляма. Її брат в окупації старостував у одному громадському господарстві. Людина не з доброго десятка. Явдоха за те не раз лаяла і проклинала його. “Ти бузувір, як смієш піднімати канчук на людей?” Аж до того, що коли після визволення села схопили його і відправили туди, де Макар телята пасе, Явдоха перехристила і сказала: “Туди йому й дорога!”

Бути б їй – нижче трави, тихіше води. Так вона – коли побачить якесь неподобство – і в хід свій, як лопата, гострий як бритва язик. Зі своїми “коментуваннями” аж до матюків на три поверхи. Бригадирові – вона більмо в оці, голові – у самій печінці. Недавно про успішно розповсюджену позику: “Туди та разтуди їхню матір, доки нас грабуватимуть! Хай ота сволота – німці, а це ж свої!”

Недовго, зовсім недовго німувало подвір’я, до тієї хвилини, коли для годиться головуючий запитав – хто що може сказати?

Не сказали – вибухнули!

Та що це за указ? Та як же можна висилати оцих нещасних? Та в чому ж вони винні? Масла в огонь додав один з фронтовиків:

– А може б замість оцих трьох та любаску голови Лукію?

– Лукію! – заgrimіло, вибухнуло подвір’я.

Починалось щось грізне, несамовите, непередбачуване. Недарма ж кажуть, що з маленької іскри виростає полум’я. Подвір’я, натовп, як нестримна весняна повінь, насувався на стіл, на президію і хтозна чим би це все скінчилося, якби не голос уповноваженого:

– Зробімо перерву! Перерву! Охолоньте! Ми ще раз уточнимо всі списки!

Грізна хвиля подалась назад, затихла... У час перерви ніхто ніяких списків і не переглядав, і не збирався переглядати. В середину, у хату викликали і крикунів, і фронтовиків, а тому, хто запропонував замість трьох любаску, категорично прямо порадили – або й ти “за”, або злиняй, щоб і духу твого близько не було! Іншим, що перебували в окупації, теж прямо аж до погрозу:

– Кортить і вам за межі?

“Обробка” тривала більш, як годину. Знову на столі з’явилася лампа. Головуючий без ніякого запрошення на обговорення, на виступи, відразу до діла:

– Ми дуже уважно переглянули всі акти. І там – ось саме ці троє найменш трудилися у колгоспі. Хто за те, що їх вислати за межі України? Хто проти? Хто утримувався? Одноголосно всі “за”. (Так потім і в газетах

– лише вітаючи, лише одноголосно!) Хоч на подвір'ї ніхто рук не підіймав – ні за, ні проти...

– Збори оголошую закритими! Завтра (та вже сьогодні, бо починає розвиднятися!) всі на роботу!

Трьох жінок майже без ніяких пожитків – на підводі і під охороною в районне містечко, з нього на найближчу залізничну станцію, зі станції в заґратовані товарні вагони – телятники – і за межі України в обплетені колючими дротами табори...

Прошли роки. Країна попрощалася зі своїм сонцем, вождем. Наступили зміни, реабілітація. Одна єдина Ганна повернулася із заслання. Повідомила, що Марина там не протягла й року. Добухикалася. Явдоха залишилась з образою в серці, не побажавши повернутись сюди, звідки їх вигнали, не заступились.

Ганні добрі люди допомогли збудувати на околиці села хатку на курячих ніжках. Там і дожила вона свої останні роки...

Ганна... Марина... Явдоха... Тисячі інших жінок...

Хай багатьох чоловіків за зшиті білими нитками справи СВУ, за “буржуазний націоналізм”, за літературні твори з “інакомислієм”. А цих жінок – за що? Той “мінімум” був лише приводом, причіпкою для прополки, чергової прополки українського народу, ще одна жаклива сторінка злодіянь тоталітарного режиму.

Є чимало поем, романів, повістей про долю жінок... А чому про цих так мало розповідей?

Є чимало пам'ятників жінкам, художніх полотен (від Мухіної до Яблонської), а чому про цих нещасних, що “за межі України”, мабуть, жодної картини і чому їм – бодай найскромнішого пам'ятника? За їхні слюзи, за їхнє горе?

*с. Панчеве,
Новомиргородський район*



СПАДЩИНА



Микола ПОНЕДІЛОК

Народився 24 вересня 1922 року у м. Новомиргороді в селянській родині. У 1939 році після закінчення десятирічки вступив на філологічний факультет Одеського університету, весною 1941-го залишив навчання, бо покликаний до військової служби. Війна у 1943 занесла його в Німеччину (Мюнхен), а з 1949 року жив і працював у Сполучених Штатах Америки (Нью-Йорк) посудомийником у ресторані, продавцем морозива, найманцем у фермера; далі кореспондентом радіо «Голос Америки», в книгарні міста Нью-Йорка. Помер у 1976 році, похований на цвинтарі у Бавнд Бруці (США).

Перша публікація: 1947 року в Новому Ульмі (Німеччина) в газеті «Українські вісті» надрукував оповідання «Чорна хустина». Видав книги прози «Вітаміни» (1957), «Соборний борщ» (1960), «Говорить лише поле» (1962), «Смішні сльозини» (1966), «Зорепад» (1969), «Рятуйте мою душу» (1973), «Диво в решеті» (1977). Київське видавництво імені Олени Теліги 2003 року видало двотомне зібрання його творів.

ДОРΟΣЛИЙ ОПОВІДАННЯ

Володька любить спостерігати, як батько голиться. Сяє навпочіпки на лежанці – і оком не моргне від здивування...

Ось і тепер. Вігнався в хату з метеликом в руках і, вздрівши батька біля дзеркала, миттю примостився слідкувати... Так то кортить дивитися, як намилена татова борода від дотику лискучої бритви щезає, вус коротшає – і все обличчя, як мати часто каже, перетворюється на нову копійку... Страшенно цікаво...

Володька, непосидючий розгاردіяшник від захвату просто завмирає на місці... І прошиває очима...

А коли бритва доходить до кінчиків вуса, тоді вже... най... найцікавіше... Батько смішно смикає устами, розхиляє та кривить ними – і при тому показує в дзеркало всі зуби... Білі-біленькі, а між ними,

збоку, мов би для розваги Володьці. один чорний проглядає. Як він йому, той одинак, припав до вподоби, як полюбився – не сказати.

– Тату, а чому я чорного не маю?

– Кого чорного?

– З-у-б-а.

– Не горюй. Прийде час – матимеш.

– А коли того часу ждати?

– Пізніше.

– А де те пізніше?

Батько замість відповіді, пригрожує пальцем – та ще отим присмаленим, що ним завжди цигарку тримає...

– Ще малий усе знати. Доростеш – і чорного зуба придбаєш.

Володьці оте “доростеш” вже гірко таки впам’яталося. Про що б не запитав, що б не хотів зробити – зараз же воно бух! – і на перешкоді стало...

“Доростеш... Почекай... Дорослим станеш... Дорослим зробиш-ся...”

А коли ж воно, нарешті, оте „доросле” прибуде, як довго і звідки його виглядати? Чому воно так бариться чи навмисне ховається від хлопця? Та й чи будь-коли прибуде? Можливо, воно, примхливе, за щось розсердилося на Володьку й не прийде взагалі?

– Тату, а мені надоїло?

– Що?

– Дорослого чекати.

– Сиди, не мудруй.

Володька розкрив середній палець у кулаці – і крізь щілину розглядає метелика...

– А чому брови не голите? Вони у вас, тату, кудлаті...

– Бо не треба.

– А я, як доросту – голитиму.

– А я тебе, халамиднику, ремінякою.

– Чого?

– Щоб такий розумний не був. Брів не чіпають.

– А вам хіба моїх жалко?

Тут батько уриває розмову. Кладе бритву і йде до комірчини...

– Дарко, допоможи хоч ти. Забери хлопця. Голитись заважає.

Володці це просто дивно чути. Як можна заважати, коли він причепився на краю лежанки, а батько аж десь у куті чепуриться. Та ж

він ніби не смикає за сорочку, не лізе на коліна, не тягне розламаного возика складати...

Одне ясно Володьці: тримати в руках бритву і одночасно розмовляти з кимось – справа не із легких. Навіть Володьчиному батькові – такому міцному та здоровому – не під силу... Ну, просто-напросто – тяжко... Ну, так, не інакше, як тяжко... Бо навіщо ж він матір кличе на підмогу?..

– Та хай витре носика добре... І зміни йому штанцята до церкви, Дарко. Бач, як бур'яном пополосував...

Кумедно, а ей-бо кумедно! Батько, як згадує про носика – посміхається – так лагідно, погідно, гоже, а як зиркає на штани, помережані зеленими попругами – враз змінюється. Чомусь гне брови і суворішає...

Ех, коли б то знали... Та ж ті попруги – то сліди найбільшої розради хлопчика. Скільки вони приносять сміху... А біганини-метушні... Як то треба прикрататися, присідати та вловчуватися... Тільки подумати... В білих штанцятах женешся щодуху за метеликом... Мчиш за ним навіжено, полосуєш бур'ян наповал – вздовж і впоперек – і як метелик уже близько – нишком рачкуєш, чигаєш... і, затамувавши дихання – падаєш...

Просто на нього. І прикриваєш прудкокрилого... А потім носиш у долоні і показуєш усім, усім, усім... А найперш – Петьці Черепаяу... Чванькуватому... Щоб не зазнався... Щоб тріскав від заздрости... Мовляв, дивись, Петько-хвалько, якого метелика я умудрився схопити! Ото піймав! Та тобі такого ніколи не доводилося в руках держати. Та що держати! Певне, й не снилося ніколи... А, бач, в мене тріпочеться... Оце метелик – вилитий кінь, тільки гриви катма.

– Де ж це ти тинявся? – обриває Володьчині міркування мати, роздягаючи його в комірчині.

– У канаві.

– Ну й лобуряка. Всі штани в смугах.

– Мамо, а в тата штани також із смугами...

– Ну, то й що?

– І він лобуряка?

Мати частує лагідним ляпасом Володьку. Мне йому вухо і обіцяє ще гірше мняти, як він буде так батька звивати. “Лобуряку” заслужив лише він, Володька, бо помережив штани, гасаючи бур'яном. А батькова одежа мережана у фабриці. Второпав? Хлопчина не встое від радості... Йому надягнули – вперше! – новеньку сорочку... Та ще яку... Як повернешся майже шелестить...

„Сатинова, – сказала мати, – підкрохмалена”. Хоч Володька не розумів ні першого, ані другого слова – та відчував, що вони повинні напрочуд гарними бути, коли мати з такою гордістю їх вимовляє...

І ось – наостанку – йому розчесано голівку, вкладено до кишені хусточку – і він готовий... Переминає ногами, туркотить від задоволення...

– Знаєш, як у церкві поводитись?

– Авжеж. Уже давно.

Ще б не знати! Скільки то разів йому вичитували та повторяли... Він уже все напам'ять перейняв... Не крутитися, не роззиратися і – безпреміно – час-від-часу хусточку до носа прикладати... І, Боже упаси, з ким перешіптуватися... Чи перестрілюватися очима... Як той Петька Черепай хай не киває, як не підшіптує – треба стояти, мов укопаний – і вперед глядіти... Перед брамою батько відібрав Володьку від матері.

– Ти вже нівроку, – сказав він, – будеш серед мужчин молитися.

– А мама?

– Серед жінок.

Володьці жалко стало матері... Він ледве не запхивкав, побачивши, як вона відділилася від них і змішалася в жіночому гурті... Химерне діється... Він ще навіть недорослий, ще й чорного зуба не мас, а вже мужчина... А мати... Така доросла, хороша, вродлива...

Тут він перервав роздуми, бо якраз у дверях церкви Черепай умітив. Як же його пройти мимо і новиною не похвалитися. Ото, як почує – позаздрить...

– Петько, я мужчина, ага!

– А я ящірку вдома маю! – відповів йому погірдливо Черепай.

Володьку цілковито збито з пантелику... Що ж вартісніше? Що заслуговує на більшу пошану – мужчиною бути чи ящірку мати!?

Він уже смикнув батька за рукав, щоб дізнатися – та у відповідь дістав такий колючий погляд, що враз відхотілося питати...

А встояти в церкві на одному місці – тяжко... Невимовно тяжко... Та ще й уперед дивитися... Так, ніби хтось за ногу смикає і повертає голову убік... Та й розглянутися навколо не завадить... Ану ж Петька Черепай вже щось на мигах хоче сказати, а чи з кишені що виийнати і Володьці показати...

Роззирається трішки... Петька хоч і недалеко – на одному місці топчеться – та якийсь дідусь широкою бородою все його обличчя прикриває... Одна тільки Петьчина фіалкова сорочка й видніється... Володьчина мати – навколішках... Спокійна-спокійна... Лише інколи

хреститься та ледь-ледь ворухить устами. Он і дядько Панас... У вишиваній сорочці і без карлючки. Усміхнений, увічливий... Зовсім не такий, як тоді, коли Володька проходить повз садибу і на груші поглядає... Тоді дядько Панас лихий, насуплений та ще й горбатою карлючкою махає... “Проходь, проходь, – каже, – ще зелені груші, крастимеш пізніше, як підстигнуть...” Збоку, біля кольорового вікна, плечем зіпершись до стіни, тітка Настя в картатій хустині... Вона найсумирніша у селі... Володька не раз чув, що її можна навіть до рани притулити... Хоч йому ще й до нині не доходить, як можна такою огрядною тіткою рану прикривати...

Ззаду, обіч дверей... Е ні! Те, що хлопець уздрів, змусило його скривитися...

– Тату, га, тату? Що я примітив?

– Володько, стій спокійно.

– Ану дивись... туди...

– Не вередуй. А то, побачиш, вдома відчастую ремінякою.

Володька знав, що коли батько говорить таким спокійним голосом – жартів нема. Може прийти додому... І всипле гарячих... Не пособить навіть материна спідниця, що за неї Володька частенько, хоч і даремно, бо батько його і там знаходив, ховався... Але ж від тих т-р-ь-о-х біля дверей він не знайде спокою... В картузах із червоними зірками... Чи ж не гидкі вони, не осоружні?..

“Мій тато в руках тримає шапку, а вони... А голова би вам відпала... Барбоси”. (Володька те слово схопив на базарі – якась молодиця на таких, як оці червонокартузники, кричала: “Хіба вам серед людей ходити... На ланцюги припнути, щоб псам помагали гавкати! Барбоси! Барбоси нещасні!”).

– Тату, он дивіться...

– Знов своє. Не мороч голови, Володько.. Що там таке?

– Оно ті, що гавкають ... – і показав пальцем до дверей.

Та батько й без того запримітив, що люди якимось косо озираються назад ... Троє в картузах проштовхуються допереду... Люди, що очима б їх ладні поїсти, поступаються набік, дорогу звільняють...

Незрозуміло Володьці. Чому їм, поганим, уступатися? Та їх би, банькатих, просто витурили звідси... Ех, коли б це Володька та більшим був... Дорослим... Він би за них узявся... Геть би понівечив їх... Підійшов би до трьох, обшмагав батогом, а тоді – за груди всіх разом – та круть-верть їх у повітрі, щоб аж зафурчали крізь двері...

– Тату, а дайте їм у морду.

– Не можна, Володько. Вони із зброєю.

– А ви і зброї – дайте...

Батько притиснув до коліна Вододьчину голівку і покуйовдив чуприну. Хлопець відчув, що він щось дуже хороше, дуже приємне вчинив і батько тим вдоволений...

Один із зіркою – миршавий, клишоногий, з вив'яленим лицем і перекраямим носом – ткнув пальцем в ікону і сказав, Володці здалося, просто до нього:

– Це, по-вашому, Бог, а насправді – забобон проклятий.

Люди, мов зговорилися, мовчки повиходили із церкви і вишикувалися упродовж огорожі.

Вийшли й на паперті, якраз навпроти Володьки, ті троє поставили...

Мовчали... Лише очима один одного нищили...

Володька хотів щось крикнути – гнівне, жасне, щоб воно ляснуло тих трьох гірше реміняки... Щоб вони від страху затіпалися... Та добротлива тітка Настя перебила, від брами затюкала-заголосила:

– Тю-тю, на вас, паплюжники, харцизи! Прокляті!!

– Трутні!

– Аби ви в колисці видохли, бандити!

– Бестії, бестії! – вигукував дядько Панас.

Володька оглядався на всі боки... Він спостерігав, як його мати щось сердито гукала, як дядько Панас кулаком у повітрі помахував – і водночас всі стовпилися і підступили до трьох – з прокльонами, криками, зойками...

Один тільки батько не рухався. Стояв так, ніби нічого не сталося...

Лише ворухив інколи бровами та в очах замиготіли кришталеві зірки... Багацько-багацько...

– Тату, ви боїтеся?

– Ні, синку.

– То чого ж їх не б'єте?

– Бо ти перешкоджаєш. Коли б не ти, Володю, я б їх струснув, із землею змішав би. Та осиротити не хочу...

Знов дивина! Як може Володька батькові перешкоджати... Та ж він аж труситься, аж міниться, щоб їх побити... Та коли б їх батько лупцював, він би від радості не знав, де подітися... І сам би допомагав... Розмахнувся б – і зі всієї сили від себе напіддачу дав би...

– Від сьогодні церкву запечатуємо. Нікому не советуємо ремствувати... Гірше буде.

“Той, що з перекрайним носом, певне, велику силу має, – подумав Володька. – Навіть мій тато, такий дужий, що спиною воза підіймає, злякався... А я дзуськи – не боюся!”

– Розходьтєся!

Володька в гніві готовий підскочити до трьох і, зціпивши зуби, погрозити – та батько цупко тримає за руку біля себе...

– Ідемо, сусідо, – сказав батько дядькові Панасові, – нічого не вдіємо. Взяли нас у клітку... Пізно пручатися...

Оце вже Володьку не здивувало, а проте таки розгнівило. Як міг його батько, такий кремезний та тямовитий, у клітку потрапити? І де та клітка, що її Володька не бачить? І чому він з неї не виходить? Та ж не один він там, а з дядьком Панасом? Бо сказав: “Взяли нас у клітку...” То чому ж вдвох звідтам не вирвуться? Що б там не було, але він, Володька, не у клітці. І не залізе до неї... “Бач, то тато не сильніший від усіх... Оцим трьом навіть гарячих всипати не може... Боїться... Боїться...”

Володька враз заридав, вирвавшись з рук батька... Він біг до матері – і, похитуючись та прикриваючи сорочиною личко, гірко похлипував...

– Мамо!

– Ну, чого ти, дурненький...

– Мамо, я не в клітці... Я ремствую... Я ремствую... Бо вони барбоси... Б-е-с-т-і-ї...

Хлопець захлинався в риданні...

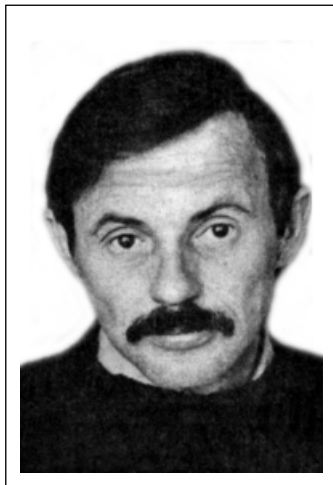
Мати прикрила поспішно Володьчині уста, пригорнула його і вивела хутко крізь браму.

Борис НЕЧЕРДА

Народився 11 липня 1939 року у с. Ярешки Андрушівського району на Житомирщині в сім'ї залізничника. Навчався в Одеському інституті інженерів морського флоту. Працював у редакціях обласних газет. Помер у 1998 році.

Автор збірок «Материк» (1963), «Лада» (1965), «Барельєфи» (1967), «Поезії» (1970), «Літак у краплі бурштину» (1972), «Танець під дощем» (1978), «Вежа» (1980), «Удвох із матір'ю» (1983), «Поезії» (1984) та інших.

За збірку «Остання книга» (Одеса, 1999) удостоєний Національної премії України імені Тараса Шевченка (по смертю).



НИЖНІСТЮ НАПОВНЕНІ, ВОГНЯНІ РЯДКИ

МОЛОДОЙ АГРОНОМ

Обширные степи Алтая
Бегут и бегут за окном...
В Сибирь из донецкого края
Спешит молодой агроном.

Пред станцией поезд встречает
С зелёным глазком семафор,
За окнами быстро мелькают
Бревенчатый домик, забор.

Минутная здесь остановка,
Но сразу оставив вагон,
Агроном с чемоданчиком ловко
Со ступенек сошёл на перрон.

Меж тем грузовая машина
Подъехала с крытым верхом.

Послышался голос грузина:
– Товарищ, не вы агроном?

От станции степью помчалась
Машина в далёкий колхоз...
Порой на дороге встречалась
Семья белокорых берёз.

(Сталінський прапор, 1955, 24 квітня)

В ШАХТЕРСКУЮ СЕМЬЮ

Из окон вагона видны терриконы
И звёзды на стройных копрах.
Росой одарило ветвистые клёны
Донецкое утро в степях.

“Быстрее, быстрее!” – на стыках колёса,
Как будто стуча, говорят.
Озорные ветры рубаху матроса
И кудри чуть-чуть теребят.

Вот сосенки-мачты качают верхами,
И город вдали забелел.
Матрос о Донбассе простыми словами
Любимую песню запел.

Угольный запах в вагоны влетает,
У шахт раздаётся гудок.
И мнится ему: там он шагает,
Отбойный держа молоток.

(Сталінський прапор, 1955, 28 серпня)

МУЛЯР

Скільки не прочитано, скільки ще не вивчено!
І який же світ широкий, без кінця...
Усміхайся поглядом, кароока дівчино,
Адже тобі усмішка дуже до лиця.
Варто придивитися, визнати по совісті:
Погляд так приваблює, лагідний, палкий,
Що письменник радісно написав би в повісті
Ніжністю наповнені, вогняні рядки.
Поруч з ним сідаючи, швидко подивилася:

Дужий і обвітрений, а в очах вогні.
 Ти не чула, дівчино, як тоді забилося
 Серце під спецівкою в глині і вапні.
 Вечір. Спочиваючи, думаєш про синуси,
 А таке, напевно, і не виника:
 Підеш ти із скверика і з собою винесеш
 Всі думки та прагнення цього юнака.
 Завтра на дільниці за хвилини лічені
 Покладе натхненно кожну із цеглин,
 Щоб колись студентці, кароокій дівчині,
 Нагадать про муляра враз допомогли.
 Юність нецілована, хто тебе так випестив,
 Де є щось прекрасніше? Вірите – ніде...
 Йди, десятикласнице, і готуйсь до іспитів,
 А тебе юнак той все одно знайде!

(Комуністичним шляхом, 1957, 1 січня)

ДІТИ РІЗНИХ НАРОДІВ

*Бірманському юнакові –
 делегату IV конгресу ВФДМ
 Хла Тіну присвячую*

Ми ще вчора були як чужі,
 А зустрілись – і друзі з тих пір ми.
 Я під Києвом виріс і жив,
 А ти з міста далекої Бірми.
 Ти говориш схвильовано – “Мир!”,
 І мені війна теж ні до чого.
 Знаєш, друже, що ходимо ми,
 Де фашист чоботищами човгав.
 Ставив вдів і дітей до стіни,
 В злій усмішці скривляючи рота.
 Ти говориш: “Не хочу війни!” –
 Значить, поруч ми будем боротись
 Проти тих, що війною страшать.
 З нами борються тисячі тисяч,
 Щоб ніколи виттю і смертям
 Не судилось землею пройтися.
 Людям мир! До цієї мети
 Линуть думи Хла Тіна й Бориса,
 Хоч під Києвом я народивсь,
 А ти там, де ростуть кипариси.

(Комуністичним шляхом, 1957, 15 вересня)

ІЗ СОНЦЕМ НАРОДЖЕНИЙ

Хмари –
муром.
Ідесь за муром цим –
Сонце
сходить неквапно ж як.
В хлопця плечі –
хоч вийди
Муромцем
на розбійника-Солов'я.
Батько каже:
“Поїж і рушимо”.
І любов не таїть в собі:
Молодому,
стрімкому,
дужому
зараз вперше іти в забій.
Батьків погляд дзвінкою пташкою
ніби мовить:
“Збагнуть зумій,
що людина
отам,
де важко їй,
вдруге родиться,
сину
мій”.
Рвуться хмари,
промінням січені,
і розходяться
як мости.
Щастя
можна в одному
реченні,
у слові
– шахтар –
вмістить.

(Комуністичним шляхом, 1958, 29 червня)

У НАРЯДНІЙ

Тут народ у шахтарських касках.
Спалахне суперечка, як пласт
Рубаєш, а десть, будь ласка,
Знов затримали порожняк.
Що таїти –
Буває, гримнуть
Кулаком об конторський стіл.
Вибухають слова нестримно,
Переконливі і прості.
– Інженере.
– Давай без крику...
– Зрозумій – зірветься план...
У нарядній, мов крапель в ріках,
Задусевності і тепла.
Від розмови про рибні лови,
Про кіно,
Про супутник,
Про сусідній завод...
Ех, і правильний, чесне слово,
Цей двожильний, палкий народ.

(Комуністичним шляхом, 1958, 31 серпня)

САДІВНИК ТРОЯНД І ВИНОГРАДУ

М. Рильському

Пахощі по-вранішньому гострі,
Ранок в красках –
хоч вмалюй в блокнот,
Ніби зустріч, як раптовий постріл,
Прорубала в сонячність вікно.

Я мовчав, а в серці мислей буря!
Він облишив справи і перо,
Посміхався, а частіше хмурився
Над блокнотом поетичних спроб.

Все було:
надії і розмова,
Синь Дніпра
і сині небеса.
Книжечку, що в бронзі заголовок,
Він мені на пам'ять підписав.

Збірка – струм високої напруги,
Вірш – як пісня і палкий вогонь.
На прощання він сказав,
як другу:
– Я тебе чекатиму.
Заходь...

Ранок в красках –
проростає корінь
Свіжих мислей і чудових сил,
Ніби я під солов'їні хори
Сонця частку
ніс
на всі часи.

[Одеса. Травень 1958 року]

КОЛИ ЗАЦВІТАЮТЬ ВИШНІ

Коли зацвітають вишні
І гаснуть короткі ночі,
Принести велику ніжність
Людина людині хоче.

І рвуться слова нехитрі
У пісні чудовий задум.
І пахне в густім повітрі
Настоем землі і саду.

Коли зацвітають вишні –
Відразу не сто й не триста,
Змішається юна ніжність
Із муками материнства.

І жде мій сусід дитину,
Як в голод окрасьє хліба,
У світі, де щогодини
Тривогу б'є пробний вибух.

Коли і без цвіту вишні,
Народжуйтесь сміло, діти –
Людину, як чисту ніжність,
Зуміємо захистити.

[Одеса. Березень 1959 року]

!!?

І ще зима триватиме не день,
і ще вона такого намузичить,
й така на вас чудасія найде,
що в ній і смислу – ледве на мізинець.

Доволі дощовиння і химер.
Великий вибір – очі так і скачуть.
“П’є думка воду, а відвага – мед...”,
йй-богу, що розумніше не скажеш.

П’є думка воду. Варто взагалі
налаштуватись на постійний будень.
Була б вода й солоні сухарі,
а з ними можна зиму перебути.

В різдвяну ніч, у ніч, коли згорів
останній натяк на плавбу у вирі.
“Була б зима й солоні сухарі” –
Перезимую. Коли буде й Віра.

Одеса. 6 січня [19]74 року

ІВАН ЗАДОЯ
ВИБОЇСТО-СТРАЖДЕННА
ДОРОГА ДО ЛІТЕРАТУРНОГО ХРАМУ...

Ім'я Бориса Нечерди “відкрив” мені колишній журналіст, письменник, викладач з м. Олександрії С.Г.Гончаров, який за час нашого недовготривалого листування двічі радив познайомитись із письменником: “Спитай..., де побачити Бориса Нечерду, поета, колишнього учня мого...” (29 березня 1979 року), “Одвідай Б.Нечерду, може, стане у пригоді” (11 січня 1981 року).

Від першої зустрічі з Борисом Андрійовичем у приміщенні Одеської обласної організації Спілки письменників України на вул. Белінського, 5 у мене залишилась “візитка” та скупа жменя спогадів. А наступній стрічі і зовсім не судилось бути. Надто довго, недозволено довго збирався я вдру-ге до Б.Нечерди і... запізнився. Коли взяв до рук газету “Юг” (м. Одеса) за 13 січня 1998 року, в якій поет останнім часом працював завідуючим відділом культури, – онімів. З “вікна” номера (так газетярї називають верхній куток першої сторінки. – І.З.) кричав чорнотою траур...

1. ЯРЕШКІВСЬКИЙ ДУХ

Майбутній автор першої збірки “Материк” (1963) та “Останньої книги” (вийшла в Одесі 1999 року після смерті поета) ріс у сім'ї залізничників. Родина змушена була часто переїжджати з одного місця в інше. Після закінчення 1948 року Борисом у російському місті Гур'ївську першого класу сім'я повернулась в Україну і до 1953 року мешкала у м. Рівному. На той час родина мала четверо дітей. Найстарший Борис топтав з однолітками стежку до школи. Він був стараним учнем. Про це свідчить наказ по семирічній школі №6 від 1 травня 1949 року №6, яким винесена подяка учням за успіхи у навчанні. У списку відмінників є і прізвище другокласника Бориса Нечерди (Цікаво: чи збереглась у когось із рівненців фотографія Нечерди-школяра?).

Багатодітній сім'ї нелегко жилося у місті. Отож батьки, коли вкрай було сутужно, відправляли дітей на Житомирщину у село Ярешки. Там на Козлівці (назва вулиці. – І.З.) проживала родичка поета по лінії матері – тітка Марія на прізвище “Сибірячиха”. Тітка була мудрою і душевною жінкою. Вміла лагодити з людьми та легко сходилась із ними у будь-яких господарських чи житейських справах. У важкі повоєнні роки у складчину із сусідкою, вчителькою біології і географії Роговченко Ю.П., тітка Марія купила корову, сама рятувалась від голоду і допомагала родині Нечердів.

Ось що згадує у листі Юлія Петрівна Роговченко:

“У Ярешки я приїхала 15 серпня 1950 року. На той час Нечердів уже там не було і я з ними ніколи не бачилась. У школі, де працювала, розповідали, що Борис ріс дуже розумним, добре вчився, був гарним прикладом для інших, писав вірші. Пізніше працював журналістом.

Я знала Борисових родичів. У нього був дядько Козлюк (не пам’ятаю імені), який мав двох синів. Іван і Федір – це двоюрідні брати Бориса, а Козлюк Марія – тітка. З Марією ми держали на двох одну корову. Жили дружно, але не довго. Марія виїхала до сестри Ганни, Борисової матері, а корова залишилась у мене. Половину витрачених за корову грошей я Марії повернула і розійшлись по-дружньому.

Вибачте за такий незграбний лист. Старість бере своє. Яка вона важка!”¹

Цей лист Юлія Петрівна надіслала мені вже з міста Радомишля, куди переїхала з Ярешок. На превеликий жаль, він був першим і останнім: невдовзі вчителька відійшла за вічну межу.

...Ярешківська земля мов магнітом притягувала до себе Бориса. При найменшій нагоді він поспішав до рідного села. Провідати тітку Марію (від Марії Семенівни Козлюк письменник записав 1969 року у Ярешках казку про Георгія-змієборця. – І.З.), погомоніти із простими і водночас по-своєму мудрими земляками, почути від них слівце-друге – іскрометне, влучне, “заправлене” перцем. Окремі епізоди тих ярешківських “десантів” пригадує двоюрідний брат поета Козлюк Федір Олександрович:

“Борис Андрійович майже кожен рік під час відпустки приїжджав влітку до нас у село. Дуже багато працював. Часто бувало так, що надворі лише сіріло, а він, прихопивши покривало, поспішав у поле, де колосився хліб. І там, серед природи, писав вірші. Повертався додому пізно ввечері з 2-3 зошитами.

Згодом збирав нас, родичів, і розпочинав читати написане. Ми уважно слухали, а Борис Андрійович щось викреслював і вставляв нові слова. При цьому перепитував: “А так – краще?”

Під час приїздів у Ярешки Борис Андрійович дарував мені кулькові, двох-трьох кольорів, ручки, яких ми, сільські діти, у той час звичайно ж не мали. А вирізані ним із коріння груші люльки для куріння були справжнім мистецьким творінням.

У нашої сім’ї була книга Бориса Андрійовича “Вежа”, в якій описано життя ярешківців і родичів. Особливо мені запам’яталась розповідь про бабу Мотрю. Всі жителі вулиці Козлівки сходились до нас на подвір’я, сідали і слухали... Жінки не стримували сліз від радості за земляка.

1 З листа Ю.П.Роговченко від 18.12.2000 р. – Архів автора

У післявоєнні роки сім'я Нечердів жила бідно. Мати письменника, Ганна Семенівна, розповідала, що Боря, як і всі діти у той нелегкий час, збирав на березі щавель, лопуцьки, аби допомогти їй у приготуванні обіду”.²

Кожного приїзду до Ярешок, при найменшій нагоді письменник підставляв не таке вже й міцне чоловіче плече землякам. Наприкінці шістдесятих років він, зокрема, на прохання тітчиної сусідки написав від її імені листа у Москву до якоїсь поважної установи про встановлення інвалідності як глухонімих з дитинства. Іншого разу вже перейнявся суто сільськими проблемами. Але, не цураючись клопотів яreshківців, допомагаючи землякам у дрібницях та більш важливих справах, поет власним прикладом, невідступністю і невгмонністю закликав селян до кінця боротись за себе і вірити у свою перемогу. Цей стан душі дуже влучно й образно пояснив один із головних девізів громадського діяча, поета, прозаїка, перекладача, режисера, критика Леся Танюка: “Вітру не буде, треба гребти руками”.³

Намистинками спогадів про дитинство і юність брата ділиться рідна сестра поета Тамара Андріївна Опацька:

“Боря у дитинстві був задержуватим і непередбачуваним. Якось боровся із сусідським хлопцем Євгеном Пилипчуком і поламав праву руку.

А які на той час у селі лікарні? І рука зрослась неправильно. У молодості брат соромився цього, носив сорочки з довгими рукавами. А потім не звертав уваги.

Неподалік від Ярешок стіною стояв Чорний ліс. Борис дуже часто навідувався туди з дядьком Санем. Перед “походом” заточував ніж, дядько заряджав рушницю, і вони на цілий день вирушали до лісу. Борис збирав там цікаві сучки, вирізав із них тваринки, страшилки, а дядько розповідав про найрізноманітніші випадки і лісові пригоди, про партизанів за часів війни.

Протягом 1944-1945 років батьки проживали на станції Ожидове і тримали в господарстві кіз. Випасав їх Боря, оскільки ми, сестри, ще не вирости для такої відповідальної роботи. У брата був улюбленець – козел Степан. Цап мав своєрідний характер, слухав тільки Борю. Поруч із пасовищем з роками утворилась глибока яма зі смолою, у яку одного разу вскочив пустотливий Степан. І хоча невдовзі цапа витягли, але від смоли порятункувати не вдалось. Довелось зарізати. Боря пролив море сліз. Ніщо і ніхто не міг його заспокоїти. А кіз треба було пасти. Тоді непокірливий Боря загнав їх у яму зі смолою. Але ж і дісталось братові за це від батька!

2 З листа Ф.О.Козлюка від 11.05.2001 р. до автора.

3 “Вітру не буде, треба гребти руками” // День. – 1998. – 8 лип.

Він так покарав Боря, що той утік від хати. Його довго шукали всією вулицею, знайшовши аж наступного дня на залізниці далеко від села.

На садибі в Ярешках, де народився і виріс Боря, росла груша. Всі знали, що та груша – Борина. Коли він мав приїхати – груш ніхто не рвав. А біля хати, ближче до дороги, ріс в'яз. Йому, мабуть, було більше ста років. Він пережив не одне покоління ярешківців. Боря часто бував у Ярешках. Вже навіть коли жив в Одесі, то приїжджав із друзями. Тітка Марія цьому ніколи не перечила. Вона дуже любила Боря, навіть хату переписала на нього...”⁴

2. ДЕБЮТ ПОЕТА

До Олександрії Борис Нечерда приїхав 1953 року. Після переїзду сім'я оселилась у непоказному шахтарському помешканні у робітничому селищі Октябрьському. Протягом року Борис навчався у сьомому класі школи №7, а після одержання батьками квартири у селищі Перемоги – у школі № 10. У дев'ятому класі, аби матеріально підтримати сім'ю, змушений був влаштуватися на роботу учнем монтажника, а ввечері відвідував школу робітничої молоді. Однак це не перешкодило йому закінчити 1957 року денну школу №9 (це був перший її випуск) із золотою медаллю (цікаво, що твір на випускному екзамені у десятому класі Борис написав у... віршованій формі. – І.З.). А коли 16 серпня того ж року в Києві розпочав роботу IV конгрес Всесвітньої федерації демократичної молоді, то серед його делегатів був і негномонний Б.Нечерда.

“Я був класним керівником у Бориса рік або два, – згадує Іван Григорович Майданик. – Він у той час навчався в десятій школі, яку згодом розділили на дві – №9 і №10. Писати вірші Борис почав у сьомому чи восьмому класах. Вірші й епіграми розміщував у шкільній газеті. Дуже любив математику і мови, але й з інших предметів мав досить добрі знання. Тому без труднощів вступив до Одеського інституту інженерів морського флоту. Я викладав у їхньому класі математику. Борис дружив із Віктором Чижевським, брав участь у всіх шкільних заходах, у художній самодіяльності...”⁵

Саме у середній школі №10 Борис активно прилучився до оформлення стінних газет, наповнював їх власними віршованими рядками, повсякчас піклувався, аби стіннівки були цікаві як учням, так і вчителям. Відтак до “чаклування” над номерами залучав друзів-однокласників – Віктора Чижевського і Владислава Виговського, хоча й сам добре малював. Зазвичай “газетярі” збирались у Бориса дома, обговорювали в деталях “композицію” і втілювали задумане на ватмані.

⁴ Спогади Т.А.Опацької зберігаються в архіві автора.

⁵ 3 листа І.Г.Майданика від 10.10.2000 р. – Архів автора.

На оригінальність тих стіннівок звернув увагу викладач Олександрійського педагогічного училища Сергій Григорович Гончаров, котрий на громадських засадах робив огляд шкільних стінгазет. Він і запропонував юному Борисові Нечерді після якоїсь зустрічі-розмови відвідувати при редакції місцевої газети літературний гурток, де був керівником. На засідання Борисові доводилось приїжджати після занять у школі, але він не скаржився, не ремствував. Натомість з нетерпінням чекав зустрічі із Сергієм Григоровичем, гуртківцями, аби у колі однодумців озвучити написані вірші, вислухати побажання, зауваження. Водночас висловити свою, нехай і не оригінальну, думку про твори друзів.

Про ті далекі, але незабутні “літературні п’ятниці” (і не лише про них) згадує олександрійський журналіст В’ячеслав Гаврилович Колесников:

“На засідання гуртка “Проба пера” ми збирались щомісячно у другу та четверту п’ятницю, “схрещували шпаги”. Так формувались наші творчі особистості.

Крім мене гурток відвідували Клавдія Башликова, Іван Шаповал, Леонід Савенко, Юрій Рязузов, Леонід Барановський, Віктор Чижевський і Борис Нечерда (Цілком випадково останні два прізвища стоять поруч. Але, як виявилось, у житті Віктор і Борис були друзями, мешкали в одному мікрорайоні, три роки підряд сиділи за однією партєю, обоє закінчили середню школу №9 м.Олександрії із золотою медаллю. І обидва закохались у слово: перший став професійним журналістом, другий – письменником. – І.З.).

Борис відрізнявся від усіх творчим мисленням. У нього рано виробився власний голос, його твори наводили іншим як зразок. Ми вдавались до наслідування, а у Бориса була власна манера творення, побудови віршів.

Кожен із нас намагався запросити до себе членів гуртка. Я тоді навчався в Олександрійському училищі механізації сільського господарства. Отож попрохав Бориса виступити у “червоному кутку”, який використовували як клуб. Борис умів добре декламувати – читав голосно, піднесено, виразно. Може, тоді я вперше відчув, що Нечерда – майбутнє української поезії, його вірші свіжі, оригінальні. Він уже мав свій стиль і власний творчий почерк.

Виступ Бориса був настільки вражаючим, що я ще кілька тижнів ходив в училищі “героєм”. Ще б пак: живого, справжнього поета привів у гості. Мені всі заздрили.

З Борисом ми товаришували. Коли він одержав перший гонорар, то запросив до книгарні. Там придбав собі й мені збірку Олеся Лупія “Вінки юності” і каже: “Отак, Славо, ми з тобою повинні писати вірші, творити поезію”.

Вчителі хвалили Бориса як здібного учня. Після закінчення школи він за власною ініціативою поїхав у Київ відчутти столичну атмосферу, побувати у колі письменників. Коли повернувся – згадував про зустрічі з П.Загребельним, О.Гончарем, М.Сингаївським, М.Сомом, О.Лупієм. А виступ М.Рильського слухав в Ірпінському будинку творчості письменників. Пригадую розповідь Бориса, як він втішався у їдальні Ірпінського будинку творчості письменників печеними яблуками, які так любив Максим Тадейович...”⁶

...Після успішного закінчення школи перед Б.Нечердою відкривалось безліч життєвих доріг – звабливих, загадкових. Необхідно було визначитися з подальшим навчанням, відмовлятися від узвичаєного спокійного ритму і вступати в доросле життя. Однак Б.Нечерда замість інституту обирає... виробництво та у вересні 1957 року влаштовується у навантажувально-транспортне управління тресту “Олександріявугілля” старшим стрілочником. Прийняти таке рішення Бориса змусили, ймовірно, невеликі домашні статки. До того ж у сім’ї ще підросли три сестри-школярки. Отож упродовж дев’яти місяців учорашній випускник-медаліст продовжував опановувати нехитрим ремеслом стрілочника.

Про цей період біографії дізнаємося зі скупих, майже трафаретних рядків виробничої характеристики: “...Тов[ариш] Нечерда Борис Андрійович, 1939 р[оку] народження, українець, член ВЛКСМ, освіта 10 класів, працює у навантажувально-транспортному управлінні тресту “Олександріявугілля” з вересня...1958 (друкарська помилка, треба 1957. – І.З.) р[оку] старшим стрілочником.

За час роботи у навантажувально-транспортному управлінні тр[ес]ту “Олександріявугілля” тов[ариш] Нечерда Б.А. до своїх обов’язків ставиться добросовісно, дисциплінований. Бере участь у громадському житті підприємства. Позитивно вплинувши на стінгазету, що з його приходом пожвавішала і формою, і змістом, т[овариш] Нечерда здобув повагу й авторитет серед працівників підприємства.

Працює над підвищенням свого ідейно-політичного рівня, має літературні здібності (вірші).

За період роботи у навантажувально-транспортному управлінні адміністративних стягнень не має [...]”⁷

Працюючи на виробництві, Борис не минав оселі свого літературного наставника С.Г.Гончарова, радився із ним, прислухався до його слушних рекомендацій. В один із вересневих недільних днів він завітав до вчителя зі скромним подарунком – збіркою віршів Леоніда Зимного “Поезії”. На титулі книжки вчорашній школяр щиро, від душі написав: “На

⁶ Спогад В.Г.Колесникова зберігається в архіві автора.

⁷ Архів Одеського державного морського університету. Особова справа Б.А.Нечерди.

згадку вчителеві своєму і порадникові Сергію Григоровичу. З вдячністю Борис Нечерда. 20.9.57 р. м. Олександрія”⁸ (Чи не перший це автограф майбутнього лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка 2000 року? – І.З.).

...Борис Нечерда дебютував у літературі 1955 року віршем “Молодой агроном”:

Обширные степи Алтая
Бегут и бегут за окном...
В Сибирь из донецкого края
Спешит молодой агроном⁹.

За першою публікацією в міськрайонній газеті не забарилась друга, третя. Четвертим віршем (“Партія силу дала”) Б.Нечерда заявив про себе вже як україномовний поет:

Розп’ялися замріяні шати
Осінніх зірчастих небес,
Мов струни, до кожної хати
Дроти простяглися до ГЕС.
Цієї жовтневої ночі
При саяві електровогнів
Від серця сказати я хочу
Багато схвильованих слів¹⁰.

У наступні роки (аж до від’їзду влітку 1958 року на навчання до Одеси) Б.Нечерда друкував у газеті вірші лише українською мовою. Протягом 1955-1958 років юний поет опублікував двадцять творів, зокрема “Муляр”, “Молодість нашого міста”, “Олександрійська симфонія”, “Із сонцем народжений”, “У нарядній”. Не всі ті вірші художньо досконалі, окремим бракує вправності і майстерності. Але поміж тих ще “учнівських” рядків вже пробивались (бодай і несміло) паростки поезії, початківець набирався життєвого та літературного досвіду, “кував” слово, аби стало гострішим і виразнішим, а відтак – зачіпало струни людської душі.

Борис знав ціну шахтарської праці, кожноденно спілкуючись із тими, хто видавав на гора “чорне золото”. Отож робітничі будні, радощі й печалі

⁸ Збірка з автографом зберігається в архіві автора.

⁹ Сталінський прапор. – 1955. – 24 квіт.

¹⁰ Там само. – 1955. – 30 жовт.

відважних та сильних духом і тілом земляків повсякчас попадали під його “мікроскоп”. І коли читаєш: “В хлопця плечі – хоч виydi Муромцем на розбійника-Солов’я”, то одразу “впізнаєш” у героєві шахтаря.

Б.Нечерда був залюблений в Олександрію – місто інтелігенції, шахтарів, студентів, гордився розмахом будівництва, розвитком індустрії. Оти щирі почуття “переплавились” у рядки вірша “Молодість нашого міста”, який побачив світ 31 березня 1957 року на літературній сторінці міськрайонної газети. Зі згаданим твором (але вже під назвою “Олександрія”) Борис вперше прийшов на сторінки обласної преси:

Нам з дитинства знайомі димки
Над заводами Олександрії
Тут бентежили юність думки,
Тут збувалися сонячні мрії...¹¹

Олександрійські будні брата оживають у спогадах сестри Тамари:

“У десятому класі, напередодні випускних екзаменів, Боря захворів, дуже кашляв і потрапив у лікарню з плевритом. Йому довелося більше місяця перебувати на вимушених “канікулах”. На екзамени Борю відпустили, але кожного разу він писав розписку. Лікувала його Броня Яківна¹² – прекрасний спеціаліст. Як виявилось згодом, у брата з нею було багато спільних інтересів, поглядів. Боря вже жив в Одесі, а Броня Яківна, зустрівши когось із нашої сім’ї, розпитувала про брата, цікавилась його творчими успіхами.

Коли Боря і його друзі, зібравшись у нас дома, читали вірші, сперечались, жартували, ми з подружкою Ольгою Шулімовою готували їм чай. В Олександрії брат вів щоденник. Зошит із віршами, щоденник, записки, фотографії і все “тільки своє” він зберігав у власній тумбочці, і ніхто не мав права торкатись його речей. А ми з подружкою “ненароком” туди зазирали. З того зошита, дякуючи добрій дитячій пам’яті, я запам’ятала два вірші. Один із них Боря присвятив Олі Василенко, яка йому дуже подобалась. Боря мав безліч її фотографій. У них була велика любов. Перша. Після закінчення середньої школи №13 Оля вступила до Одеського педагогічного інституту...”¹³

У травні 1958 року Б.Нечерда поїхав до Києва. З-поміж безлічі юнацьких клопотів він мав остаточно визначитись, до якого навчального закладу подаватиме документи. Окрім столиці не менше вабили Харків,

¹¹ Кіровоградська правда. – 1958. – 28 черв.

¹² Йдеться про Броніславу Яківну Ідельсон, яка працювала в олександрійській лікарні №3. Про неї, зокрема, згадує краєзнавець і письменник А.І.Кохан у книжці “Євреї Александрії”.

¹³ Цитуємо за спогадами Т.А.Опацької.

Одеса. Як відомо, Борис віддав перевагу місту на березі Чорного моря. Подався на південь, аби і далі бути поруч з “оленятком” (так жартома Борис називав Ольгу Василенко. – І.З.), з тією, про яку писав:

Ты каждому можешь понравиться сразу,
Такую, как ты, не любить и не знать?
Красивая, юная – ты не рассказу,
Ты настоящей поэме под стать...¹⁴

І ніби навздогін, немов шкодуючи з від’їзду талановитого молодого автора з Олександрії, міськрайонна газета “Комуністичним шляхом” влітку 1958 року друкує ще два вірші Б.Нечерди: “Із сонцем народжений” (29 червня) та “У нарядній” (31 серпня). Публікацією цих поезій завершився олександрійський період (1955-1958) життєвої і творчої біографії початківця, період шукань власного “тембру” і “тональності”. Попереду перед поетом простелялась нелегка, вибоїсто-стражденна, але вже неспинна дорога до літературного храму...

3. “ВИ ГОВОРИЛИ ЗАВЖДИ..., ЩОБ Я ПИСАВ ВАМ ЗАПРОСТО, ЯК ДРУГУ”

У Києві Б.Нечерда познайомився з українськими письменниками, вперше зустрівся з Максимом Рильським. Про “зав’язь” взаємин метра літератури з початківцем свідчить записка М.Рильського до особистого секретаря В.Мамікояна:

“Дорогой Ваган Александрович! Пожалуйста, двадцать первого утром (или вообще когда будете ехать ко мне) захватите с собой тов[арища] Нечерду – я завтра прочитаю его стихи и хочу поговорить с ним. М[аксим] Р[ыльский]. 19/V 1958”¹⁵.

Як розвивались подальші стосунки між земляками, довідуємось з листа М.Рильського до редакції журналу “Дніпро” від 22 травня 1958 року:

“Робітник з Кіровоградщини Борис Нечерда без сумніву має поетичні “задатки”, і мені хотілось би, щоб редакція “Дніпра” зацікавилась ним, зав’язала б із ним тісніші стосунки, словом – приголубила його. Він того вартий...”¹⁶

Після повернення з Києва Б.Нечерда пропрацював стрілочником у навантажувально-транспортному управлінні до 20 червня 1958 року. А вже 3 липня подав документи до Одеського інституту інженерів

¹⁴ Першу строфу вірша цитуємо за спогадом Т.А.Опацької.

¹⁵ ЦДАМЛМ України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 7.

¹⁶ Київський літературно-меморіальний музей Максима Рильського. – Од. зб. Р-343.

морського флоту. Про перші “життєві університети” майбутнього поета дізнаємось з автобіографії, написаній при вступі до вузу (текст подаємо повністю в перекладі з російської. – І.З.):

“Я, Нечерда Борис Андрійович, народився 11 липня 1939 року в селі Ярешки Вчерайшанського району Житомирської області. У 1947 році вперше пішов до школи, а в 1953 році мене прийняли у члени ВЛКСМ. Через два роки (весною 1955 року) тяжко захворів батько, а сім’я у нас велика (шість осіб), до того ж у той час і мати не працювала. Тому я вирішив піти працювати. Так я став учнем монтажника; а у зв’язку з цим дев’ятий клас я був змушений навчатись у школі робітничої молоді (вечірній). Працював я в будуправлінні №4 тресту “Димитроввуглебуд” з червня 1955 року по вересень 1956 року.

Коли стан здоров’я батька значно покращився, я вже міг закінчувати десятирічку у денній школі.

Вручили атестат і золоту медаль, а далі – знов підприємство. На цей раз я став працювати стрілочником у навантажувально-транспортному управлінні тресту “Олександріввугілля”. У НТУ я працював дев’ять місяців (з вересня 1957 року по червень 1958 року).

Мій батько, Нечерда Андрій Андрійович, і мати, Ганна Семенівна, українці, безпартійні. Три сестри-школярки.

У даний час батько – черговий по станції Лозуватка (НТУ). До Вітчизняної війни батько був черговим по станції Бровки, мати працювала бухгалтером. Під час війни наша сім’я евакуювалась у сибірське місто Гур’ївськ, де батько працював начальником станції. У 1948 році влітку ми повернулись в Україну, спочатку у місто Рівне, а потім (у 1953 році) – в Олександрію Кіровоградської області, де і живемо донині”¹⁷.

Київська зустріч Рильського і Нечерди у травні 1958 року мала цікаве продовження. Між метром літератури і поетом-початківцем зав’язалось листування. 18 березня 1959 року Б.Нечерда звертається до М.Рильського з першим листом:

“Здрастуйте, шановний Максим Тадейович! Ви знаєте мене як робітника з Кіровоградщини. А тепер я студент. Вчусь на кораблебудівельному факультеті Одеського інституту інженерів морського флоту, хоч рік тому мріялось поступити в Літературний і неодмінно на відділ поезії. І який з мене був би поет! Нікудишній, сліпий як кріт. Дехто навіть вважає, оцінюючи мій крок, що пробила дванадцята година поезії. І неправда! Майбутня робота не стане поперек горла моїм пісням. Навпаки, я буду більше між людьми. І це чудово, це саме те, чого вимагали Ви!

А вірші я пишу.

¹⁷ Архів Одеського державного морського університету. Особова справа Б.А.Нечерди.

Ось і зараз вибрав кращі і надіслав на Ваш суд. Хочеться мені газетно-плакатні теми піднести читачеві якось дещо лірично. У віршах “Про хліб, сіль і мрію” і “Коли зацвітають вишні” спробував. Не знаю, чи вдало.

Напишіть хоч кілька слів. Я і так багато чим зобов’язаний Вам, Максим Тадейович. Скоро травень. У травні вперше я зустрівся з Вами. Про цю незабутню зустріч я написав вірш. Його читали одеські письменники. Навіть надрукувати обіцяли.

Вам, очевидно, приходить багато листів і переважно про діла літературні. А мені хочеться просто сказати Вам: приїздіть до нас в Одесу, на море відпочивати. Море – воно і свіжі сили, і натхнення.

Оце, власне, і все.

Жду від вас вісточки. Бажаю здоров’я. Борис Нечерда.

P.S. Дуже хотілося б одержати на пам’ять Ваше фото.

18 березня, [19]59.

Одеса, Комсомольська, 59”¹⁸.

Сьогодні не можемо сказати певно, скільки віршів надіслав у першому листі Б.Нечерда. Достовірно відомо про три: “Коли зацвітають вишні”, “Про хліб, сіль і мрію” та “Садівник троянд і винограду”. Останній вірш у рукописі має присвяту – “М.Рильському”.

...Вдруге звертається Б.Нечерда до М.Рильського вже весною 1960 року:

“Дорогий Максиме Тадейовичу! Залишаю Вам свої кращі вірші з надією, що Ви з ними ознайомитесь. Не так давно Ви запропонували мені кілька творів надіслати Вам [У листі-відповіді від 15 липня 1959 року Рильський пропонував Нечерді надіслати “п’ять-шість” поезій. – І.З.]. Користуючись нагодою передати їх Вам особисто, прошу прийняти цілий зошит. Якщо Вам дещо сподобається, то дозвольте надіятись, що з Вашої легкої руки хоч один вірш нарешті побачить світ.

Всього Вам доброго. З пошаною Б. Нечерда. Одеса”¹⁹.

...А Борисові з кожним семестром усе важче було зводити кінці з кінцями. Стипендії катастрофічно не вистачало. Отож доводилось частіше розвантажувати в порту вагони та економити на їжі. “Були дні, – згадує його однокурсник по інституту Микола Ілліч Кисельов, – коли ми з Борисом з’їдали лише по півбуханки хліба кожен. Сіль брали у буфеті. Запивали водою”.²⁰ Відтак 19 травня 1960 року Б.Нечерда змушений був написати директору інституту заяву: “У зв’язку з важким матеріальним становищем, неможливістю на стаціонарному відділенні поєднувати навчання з роботою прошу перевести мене на вечірній факультет 2 курсу

¹⁸ Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України (далі – ІЛ). – Ф. 137. – Од. зб. 5882

¹⁹ ІЛ. – Ф. 137. – Од. зб. 1897.

²⁰ Архів автора.

кораблебудівельного відділення. До початку семестру зобов'язуюсь надати витяг з трудової книжки”²¹.

Попри проблеми з навчанням, у Б.Нечерди відбуваються приємні зміни, з якими він поспішає поділитися з М.Рильським. І знову летить до Києва вісточка:

“Дорогий Максим Тадейович! Останній раз ми бачились в березні цього року в Одесі. З того часу у мене з'явилося багато нового. Деяко надруковано в київській “Зміні”, деяко – в місцевій газеті. Іноді я дозволяю собі помріяти і про “Літературну газету”. Можливо, занадто, але – факт.

Дорогий Максим Тадейович! Ви говорили завжди і останнім разом, щоб я писав Вам за просто, як другу. Як і всякий початківець, я вхопився за цю можливість і зловживаю до певної міри Вашим часом. Пробачте.

Але хотілося б, щоб Ви хоч кілька слів відписали про мої нові вірші.

Буду дуже вдячний.

З щирим учнівським привітом Борис Нечерда.

Одеса. 18 жовтня [1960]

Адреса: Одеса А-16

вул. Перекопської дивізії, 76

Безручко А.І.

(для Нечерди Б.)²²

Справді, на час написання цього листа журнал “Зміна” (1960, №7) надрукував три вірші Б.Нечерди: “Про хліб, сіль і мрію”, “Сім годин”, “Бачу в небі я слід комети”, а в одеській періодиці були опубліковані поезії “Хлопчик” (“Моряк”, 1959, 1 грудня), “Музика”, “Вихід в море заборонено!” (“Комсомольське плем'я”, 1960, 9 жовтня), “З першого промислу”, “Після роботи”, “Будинок без номера” (“Чорноморська комуна”, 1960, 11 грудня). Ім'я майбутнього поета згадується і в газеті Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова “За наукові кадри”: “27 березня [1961 року] П.Г.Тичина відвідав засідання університетської літстудії. ...Змінюючи один одного, читали свої вірші А.Логвиненко, В.Наказний, В.Яворівський, В.Березінський, Ю.Михайлик, В.Котуз, Й.Андерш, Б.Нечерда”.²³

Однак з 22 липня 1961 року (цього дня видано наказ №34 про відрядження. – І.З.). Б.Нечерда розпрощався зі студентським життям. Пояснення такого кроку знаходимо у спогаді того ж М.Кисельова: “Борис не здав зимову сесію і не одержував стипендію. Він повинен був ліквіду-

²¹ Архів Одеського державного морського університету. Особова справа Б.А.Нечерди.

²² ІЛ. – Ф. 137. – Од. зб. 5884.

²³ Данилко П. Ветеран в гостях у початківців // За наукові кадри. – 1961. – 7 квіт.

вати борги і тоді його допустили б до весняної сесії. Якби він захотів, то безумовно здав би і сесію, і ліквідував борги, адже був дуже здібний. Але його вже вабила інша стихія...”²⁴

З відстані років можемо підтвердити, що ім’я тієї “стихії” – література, а ще конкретніше – поезія. Бориса все частіше бачили у колі друзів з університету, котрі відвідували літературну студію, писали вірші. Зрештою, Борисові треба було вибирати: море чи література. Він обрав своїм материком Поезію.

Водночас Б.Нечерда уважно слідкував за творчістю М.Рильського, міг висловити власну точку зору на літературний процес. Підтвердження тому – черговий лист до вчителя і наставника:

“Дорогий Максим Тадейович! Радий, що мої вірші знайшлися. Принаймні є нагода написати Вам листа і дечим поділитися.

Насамперед – про Вашу статтю “Отцы и дети”. По-моєму, вчителю мій, в поезії не існує проблеми батьків і дітей. То недалеко люди вигадали, ніби літературна молодь має намір з кісточками з’їсти своїх попередників. Пробачте за зухвалість, але в поезії існують люди талановиті або ж – навпаки. Прізвищ називати не буду. Ви й самі їх добре знаєте. Можу лише додати: боротьба дітей з батьками ускладнюється й тим, що нині непопулярні (точніше нелюбимі) митці старшого покоління в свій час були винятково необхідні людям. Це сталося тому, що не кожен зумів розрахувати свої сили і не зберіг в собі вогника новаторства й для прийдешніх часів. Бо чим інакше можна пояснити, що книжки Малишка (а найбільше Рильського) в Москві, на Арбаті, в магазині української книги просто таки хапають, а ім’я Бажана ніхто й не згадує?

В мене нема причин підлещуватись до Вас. Але, дорогий наш Максим Тадейович, низький уклін Вам за Вашу молоду поезію і мужність митця.

Врешті розмова про все це – не для листа. Тішу себе надією, що колись зустріну Вас. Ще раз пробачте, що я скористався нагодою і написав Вам такого листа, можливо, не маючи на те ніяких прав як поет.

Сподіваюсь отримати відповідь. Спасибі за увагу.

Ваш Борис Нечерда.

10 вересня, [19]62 р. Одеса.

Надсилаю кілька віршів. До них додаю, за Вашою пропозицією, коротку автобіографічну довідку. Не збагну лише, навіщо вона Вам <...>”²⁵

²⁴ Архів автора.

²⁵ ІЛ. – Ф.137. – Од. зб. 5883. – Арк. 1.

Хоча Б.Нечерда і скептично поставився до пропозиції М.Рильського, але сьогодні ці декілька рядків доповнюють біографію поета, дають змогу дізнатись про його творчі задуми та плани:

“<...> Працював монтажником на будівництві, стрілочником на залізниці (Кіровоградська область). Освіта неповна вища (кинув Одеський інститут інженерів морського флоту). Був вантажником порту. Ось вже два роки працюю в обласній молодіжній газеті.

Вірші пишу літ 5. Майже не друкувався. В одеському видавництві запланована збірка. Якщо затвердять у Києві, вийде в [19]63 році.

Така ж непевна справа з виданням книжки у Москві.

Борис Нечерда.

Адреса: Одеса, пл. Революції, редакція газети “Комсомольське плем’я”²⁶

Це був ймовірно останній лист до Вчителя...

4. ІСТОРІЯ “ОДЕСЬКОГО” ЗОШИТА РАННІХ ВІРШІВ

Про незабутню першу зустріч з метром літератури та подаровану поетом-академіком збірку (ймовірноше всього – “Ілліч і дівчинка”. – І.З.) Б.Нечерда згодом напише вірш, який вперше опублікує журнал “Літературна Одеса” під заголовком “У Максима Рильського”:

Все було: надії і розмова,

Синь Дніпра і просинь в небесах.

Книжечку, що в бронзі заголовок,

Він мені на пам’ять підписав.²⁷

На превеликий жаль, відшукати в Одесі згадану поетичну збірку з автографом Максима Тадейовича поки що не вдається. А от “одеський” зошит із ранніми віршами Б.Нечерди знайшовсь!

Взагалі історія із зошитом має цікавий початок. 26 березня 1960 року в Одеському державному університеті ім. І.І.Мечникова розпочала роботу міжвузівська наукова конференція, присвячена 65-річчю з дня народження та 50-річчю літературної діяльності М.Т.Рильського. Отож Б.Нечерда скористався приїздом поета-академіка до університету, аби вдруге зустрітись вже на одеській землі та особисто передати зшиток з вибраними віршами. Вгорі на обгортці початківець скромно написав: “Борис Нечерда. Вірші. Одеса. Комсомольська 59”. А на другій сторінці зошита звернувся до маститого літератора-земляка з коротким листом, у якому просив ознайомитися з творами.

²⁶ ІЛ. – Ф. 137. – Од. зб. 5883. – Арк. 2.

²⁷ Літературна Одеса. – 1959. – №23. – С. 99.

До віршів двадцятирічного юнака М.Рильський поставився зі строгістю найприскіпливішого рецензента та батьківською турботою водночас. Максим Тадейович відібрав найбільш вправні поезії, написав до них “напутнє слово” та 2 квітня 1960 року попросив літературного секретаря О.С.Глузмана передрукувати твори і разом із його листом передати до “Літературної газети”. Але виготовлена машинописна добірка до редакції так і не потрапила. Сьогодні важко однозначно відповісти, які обставини стали цьому на заваді. Можемо висувати лише певні версії, припущення, здогадки. Та 1960 року віршам Нечерди з’явитись на шпальтах “Літературної газети” не судилось...

Долею зошита я зацікавився у листопаді 2004 року, досліджуючи киево-одеську “зав’язь” взаємин між Рильським і Нечердою. Щиро кажучи, у душу не раз закрадалась зневіра в успіх розшуків. Я не міг зрозуміти, чому лист Нечерди до Рильського із згадкою про зошит і записка Максима Тадейовича до секретаря Глузмана О.С. збереглися, а зшиток бозна-де подівся. Хто, зрештою, “роз’єднав” записку і зошит? Як сталося, що зошит “видав” з поля зору упорядників фонду Максима Рильського?

Однак час невблаганно збігав, але ні на жодне із запитань відповіді не знаходив. Своїми тривогами я поділився зі С.Захаркіним – працівником відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. А невдовзі одержав листа, в якому молодий науковець повідомляв: «...Тепер щодо Ваших запитань. Зошит віршів Нечерди, звичайно, лежить у 137-му фонді [Максима Рильського. – І.З.] – чому Ви вирішили, що він “невідомо де” і “видав з поля зору упорядників фонду”?»²⁸ [Користуючись нагодою, висловлюю глибоку і сердечну вдячність Степану Захаркіну за допомогу у розшуках. – І.З.].

У зошиті зібрано двадцять три вірші – різні за тематикою, за рівнем майстерності та, безсумнівно, за часом написання. І жоден не повторює творів, опублікованих протягом 1955-1958 років на сторінках олександрійської міськрайонної газети. До зшитка Б.Нечерда відібрав поезії винятково з одеською “пропискою”, об’єднавши твори у два цикли: “Ой у полі...” та “Одеські мелодії”. Серед віршів – ліричні мініатюри (“Вечір”, “Тобі шістнадцять”), твори з філософською глибиною (“Коли зацвітають вишні”, “Коли пісня обривається...”), картинки міського життя (“Увечері в скверіку”, “Хлопчик”) і морської стихії (“Вітер”, “Чорне море”).

...Про художній рівень віршів, уміщених в “одеському” зошиті, звичайно ж можна сперечатися, дискутувати. Та марне шукати там рядки “Зненацька бачиш таке, чого чоловік нормальний бачити не може” або “як дзвін! стоять напоготові пирій барвінкович будяк та матіола шпори-

28 Лист С.Захаркіна від 14 січня 2005 року. – Архів автора.

півна, та конопля пилипівна (чи пак полипівна)”, або “Поета як прапор затопчуть в багнюку”.

У березні 1960 року, коли укладався зошит, Б.Нечерда звичайно ж не володів ще таким потужним синтаксисом, не мав в арсеналі того запасу виражальних та зображальних засобів, які здатні сколихнути душу і серце людини. Але саме через ранні вірші початківець підходив до опанування секретів поетичного ремесла (підтвердження цьому – творчі знахідки молодого поета: “пролісковий потоп”, “”хвиль рої”, “роси впали... в долоні трав”, “мовчать горобців полки”, “вітер утнув гопак”), мужнів духом, набирався життєвого досвіду і зрілості, “підбиравсь”, бодай і не так прудко, до укладання збірки-первістка “Материк”.

м. Одеса

ВАСИЛЬ КОЗАЧЕНКО

КОНІ ВОРОНІЇ

книга третя „При битій дорозі”

І вже більш нічого, жодного слова вони тієї миті сказати одне одному не встигли. До машини підійшли люди – свої і ті – ще незнайомі. Жінка в кремовому плащі піднесла Докії три пишних, білих як сніг, гладіолуси. А той військовий, ставши тепер за перекладача, знайомив Докію і з тією жінкою, і з тим чоловіком у капелюсі та картатому піджаку, і ще з якимись своїми військовими у різних, певне, чинах та відзнаках у яких Докії і непотрібно, і загалом годі було розібратися... А він лиш познайомив нашвидку та й наказав одразу ж рушати в неблизьку дорогу. Бо й до вечора вже недалеко, а їм ще сьогодні треба обов'язково проїхати кілометрів з сімдесят... Тож, попрощавшись з капітаном та шофером, які мали повертатися назад, до Ужгорода та пересівши в машини своїх нових знайомих та господарів, вони одразу ж і вирушили далі від кордону, вглиб незваної сусідньої країни...

Їхали у двох машинах. Трохим з отим старшим військовим та ще одним, молодшим, і за роками і, певне ж, за чином. А вона – Докія – також з двома отими цивільними – чоловіком та жінкою, вів машину низенький, сухорлявий, літній, коли не сказати старенький, хоч і подібний постаттю до хлопчика-підлітка, шофер з бритим і поморщеним, ніби печене яблуко, обличчям і молодими, жвавими жолудевого блиску очима. Поряд з водієм сидів отой цивільний у картатому піджаку, рудому капелюсі, при галстуці та ще й у темних – від сонця, рогових окулярах. Жінка в кремовому плащі всілася на заднє сидіння поруч з Докією.

– Не відставайте, тримайтеся їх, пане Вацеку, – звернулася до водія, вказуючи рукою на передню машину.

І як тільки рушили, одразу ж заговорила до Докії, знайом-лячись з нею вже ближче та докладніше. Здаля та ще з першого погляду, видалася Докії жінкою жвавою, енергійною і до того ж стрункою та рухливою, ніби дівча. А зблизька, з обличчя виявилася вже досить таки літньою, може за сорок, а може, й зовсім уже під п'ятдесят. Прізвища свого не назвала. Чи то в них такий звичай, а чи забула. А імення мала

Закінчення. Початок у ч. 16, 17, 18.

– Зденка. І розмовляла ніби й не по-нашому, але так, що Докія ледь чи не все з її мови розуміла. Тож виходило, що ніби й по-нашому.

А той, в темних окулярах та картатому піджаку, що сидів поряд з водієм і якого Зденка звала товаришем Гулкою, все більше мовчав. А вона, товаришка Зденка, запалюючи одну від одної не такі то вже й пахучі тоненькі сигаретки, клацаючи час від часу великою, блискучою запальничкою, яка все не запалювалась, говорила та й говорила, розважаючи гостю розповідями та розмовами, знайомлячи з людьми, які їх зустрічали та пояснюючи щось мимохіть в дорозі побачене.

Докія слухала її уважно, мовчки, вся зібрана, щоб не видатись, бува, негречною та неухважною. Хоч слухати їй було й нелегко. І то не лише тому, що мова, хоч і зрозуміла ніби загалом, була все ж не рідною та й не всі слова були в ній зрозумілі, ще й тому, що увесь час не йшов з думки отой, виходить, знайомий незнайомиць, який звав її мамою. Хто він, де, коли бачила його? Спочатку подумала було розпитатися про нього у Зденки, однак чомусь не наважилася, не насмілилася, ба навіть аж соромилася ніби. Він, мовляв, он як добре її знає, а вона, виходить, така недотепа, що забула геть чисто все: і хто він, і звідкіля, і де познайомились... Так і не запитала. “Потім у Трохима запитаю, – вирішила. – Він то вже ж напевне знає!”

Та, правду сказати, тим часом, і та Зденка не давала їй і слова свого вставити, все говорила й говорила. І, знову ж ніде правди діти, тим же й виручала Докію, загалом не схильну до довгих балачок, а зараз, по довгій, стомливій дорозі, у нових і далеко не звичних обставинах, з зовсім незнайомими та ще й закордонними людьми і поготів...

Вона ж, Зденка, запросила, виходить, її, Докію, разом з товаришем генералом на ніч, а як вийде, то і на наступний день, до свого міста, яке стоїть ось тут, неподалік від кордону, яких кілька десятків кілометрів звідсіля на підгір'ї. Хай відпочинуть з дороги, переночують, з містом познайомляться хоч побіжно, перед тим, як далі їхати. Про Докіїного сина, генерала й Героя, вона, Зденка, чула і знає багато хорошого від словацьких партизанів, які воювали разом з радянськими партизанами. Вона, власне, і сама... Ще до війни перебувала в тутешньому комсомолі, а потім, у війну, працювала в антифашистському підпіллі. В підпіллі і до партії її прийнято. Брала участь в словацькому повстанні, а тепер, тут таки, в рідному місті, секретарем міської парторганізації працює. Вже четвертий рік... А товариш Гулка – редактор їхньої крайової газети та ще, водночас, голова міського товариства дружиб з Радянським Союзом... І про неї, Докію, вона, Зденка, теж чула, знає. І отой словацький генерал, поки чекали тут на кордоні, ще й нового розповів їм про Докію чимало. То ж їй, Зденці, честь он яка, познай-

омитися не лише з матір'ю усавленого генерала, а ще ж таки й самою по собі радянською партизанкою. Ото б було їм про що поговорити, як партизанці з партизанкою, коли б тільки час!..

Зденка все розповідала й розповідала, припалюючи тим часом сигаретку від сигаретки, що за якийсь час аж синьо стало в машині від диму. Докія ж, уважно, напружено прислухаючись до її слів, не переставала думати і про своє, про найголовніше: хто ж отой чоловік, якого вона не впізнала та так і не може згадати, звідкіля він знає її, де бачилися раніш і... зрештою – найважливіше – чому вони мовчать про найголовніше, про те зараз найзначніше, що саме й привело її, Докію, аж у ці далекі землі, – про її молодшого сина, про її Петрика!.. Бо поки вона не довідається, не випитає про нього геть чисто все, своїми очима не побачить та не впевниться, доти немилим буде їй ніщо, не бачитиме, не помічатиме навколо себе нічого...

Розповіли їй про все, що знали вже аж по тому, як до міста прибули. Та і то не відразу, а потім, вже пізно увечері. Спочатку дали відійти з дороги, відпочити, з думками та силами зібратися. Вже аж після того, як розмістили з готелі, давши їй з Трохимом по окремій кімнатці і з годину часу, щоб прилягти та відпочити, затамувати полишений гуркотом машини шум в голові.

І саме й добре, що так. А то – не відійшовши з дороги, не оговтавшись, – хтозна як би і витримала!

Вже аж перед тим, як покликати їх на вечерю, смерком, постукали у її двері. Зайшовши першим, Трохим увімкнув лампу на високій дерев'яній підніжці під білим цупким абажуром. На поліровану, блискучу поверхню низенького столика впало жовтаве кружало світла, тьмяно, м'яко освітивши невелику, затишну кімнатку. Той – знайомий-незнайомий зупинився на порозі, Докія звелася їм назустріч з великого м'якого крісла.

– Хоч трохи відпочили, мамо? – запитав той, як вона тепер впевнилася, генерал.

– А!.. Скільки мені там треба!.. – відповіла. – Звична... Цілісіньке життя все на ногах та на ногах.

Він підійшов до столика, підсунув ближче до лампи крісло.

– Сідайте, мамо. В ногах, як кажуть, правди немає.

Сам присів навпроти. Вмостився зручніше в кріслі, почекав поки підсів до них і Трохим, пошукав чогось в бічній кишені військового френча, потім у другій, добув пачку сигарет, взяв одну двома пальцями, розім'яв і, згадавши певне, що тут літня жінка, що курити в її кімнаті незручно, знову засунув сигарету до пачки, а пачку назад до кишені.

Докія тим часом пильно й сторожко стежила за ним, за кожним його рухом, все намагаючись згадати та впізнати, намагалася, силкувалася і... не могла, так і не згадала.

Він помовчав якусь мить, зітхнув і, видобувши тепер уже з нагрудної, нашої кишені невеличкого записничка, розкрив його і виклав на дзеркально відполіровану гладінь столика зовсім маленький, сіруватий прямокутничок паперу, а чи картону. Знову помовчав. А той прямокутничок незрозуміло та загадково сірів на лискучій поверхні стола, викликаючи несподівано якесь тривожне й незбагненне відчуття самотності й загубленості... Докія поглядала то на стіл, а то на генерала, намагаючись збагнути що то й до чого і, хоч як не дивно, не лише не зрозуміла, але й віддалено, приблизно не догадалася, напрочуд самій собі, чомусь підвело її, не підказало нічого цього разу її чуле, стривожене серце.

– Погляньте, мамо... – нарешті тихо сказав генерал, вказівним пальцем підсуваючи той прямокутник ближче до неї.

Лиш тепер помітила мимохіть на тому прямокутничку чиєсь дрібеньке зображення... чиєсь фото і... знову нічого не зрозуміла.

– Пригляньтесь пильніше, мамо, – вже якось аж ніби з острахом в голосі сказав генерал і додав уже зовсім тихо, майже пошепки: – Невже не впізнаєте?.. Не може ж просто бути, щоб отак... щоб тільки отакій... разуючий... дивний збіг...

А на неї ніби затемнення яке найшло. І, замість приглянутися до того фото, вона пильно-пильно, з якоюсь незбагненою тривогою вдивлялася в обличчя чужого генерала, гадаючи що все те – і той прямокутничок і та чудна розмова – пов'язані саме і тільки з ним самим, з тим, щоб вона нарешті таки згадала як і звідкіля мала знати саме його, оцього генерала. І вона все приглядалася і приглядалася до його обличчя, так і не маючи сили вийти з того загадкового кола, в якому зараз кружляли її думки, почуття, настрої... І від того, що так і не могла нічого ані згадати, ані збагнути, розгубилася, не знала вже що й казати. Навіть на слово не здобулася, щоб хоч перепитати, щоб підказали їй, пояснили чого ждуть чи вимагають від неї. Навіть на сина Трохима не здогадалася хоч поглянути, коли не попросити словом, щоб допоміг їй.

І тут, не чекаючи її прохання, Трохим обізвався сам:

– До картки, мамо, до картки пригляньтесь!.. – сказав явно ж схвилювано. – Візьміть у руки та придивіться...

Вона слухняно, обережно взяла той клаптик цупкого паперу між пальці, піднесла ближче до очей, приглядалася, поволі відслонюючи його все далі й далі, на всю руку. Вдивлялася пильно, з гострою цікаві-

стю, хоч все ще намагаючись підсвідомо не так розглянути, а чи й упізнати зображеного на фотокартці, як, найперш, збагнути чого зрештою вони – той генерал і Трохим – від неї хочуть... Тому й дивилася на те фото якимись невидючими очима, бачила чиесь молоде обличчя, не знала, не впізнавала чиє ж воно і, зрештою, зчудована та розгублена, поглянула непорозуміло, запитально на генерала:

– Невже ж оце, – здобулась на слово, – ...невже ж це ви... отаким були?..

– Та що ви, мамо! – вже голосніше і ніби аж з досадою сказав Трохим.

– До чого ж тут... – І обірвавши на півслові, стививши голос до шепоту, закінчив: – Невже ж не впізнаєте?.. Невже ж не він!..

І від того шепоту, в якому вчулося Докії якесь майже благання, біль, майже відчай, щось гостро шпигнуло їй в серце, а перед очима жовто замерехтіло. Лиш за якусь мить з того мерехтіння, отак ніби з потривоженої води у відрі, а чи криниці, з розбитого на скалки плеса, яке поволі стищується, почало випливати на поверхню все виразніше та виразніше... обличчя... Його... її... не кого іншого... її сина!.. Його... Петрикове обличчя...

Спочатку їй стало від того страшно і ніби аж зимно. По тому вдруге гостро кольнуло під серцем і все тіло нараз пройняла безсила, задусливо гаряча млість. І вона, злякано заплющила очі, затамувавши подих. Та так і пересиділа якусь довгу-довгу і страшну часину, неперушно вклякнувши у раптом отверділому під нею кріслі.

І так само й вони – Трохим і генерал – клякли на своїх стільцях ту часину мовчки й незрушно. Лиш схрестили на ній застигло-тривожні погляди і... мовчали, ніби боячись сполохати не те що словом, а й віддихом. Дивились, мовчали, тривожились, налякані її станом і розуміли: таки – він... таки впізнала... І... таки ж витримала... витримала ще й це... І от... залишилася позаду вже й вона, – найгостріша... найстрашніша мить цієї нестерпно щасливої і безнадійно гіркої зустрічі...

Крихітний прямокутник вицвілої фотографії, клаптик жовтавого полотна та чвертка паперу, – от, здається, і все, що знайшла все ж Докія по своєму меншому синові, з чим зустрілася оце по такій довгій-довгій, більш ніж десятилітній розлуці!.. Знайшлося отут, на крутому вигині вузьенької гірської шосейки, в далеких, зелених, незнаних до того Крушних горах...

З маленького, такого, які роблять для особистих посвідчень, фото дивився на неї її Петрик. Сфотографований десь, певне, наспіх, у якогось фронтового, а чи закордонного вже фотографа. І не так собі, а, певне ж, за для якоїсь пильнішої потреби...

Змарнілий, худючий та постарілий, змінений, здавалося б, до невпізнання, все ж то був він і ніхто інший. Він, її Петрик, якого б вона розпізнала серед тисяч, на будь-якому фото, хоч і посеред ночі. І тепер, коли вона, нарешті, трохи вговталась, лиш дивувалася сама собі, ну, як це вона не розпізнала його з першого ж погляду?! Певне, лиш тому, що була не лише стомлена та схвильована, але й не на ту хвилю тієї миті настроєна, збита з пуття тим, що заздалегідь уже, внутрішньо підготувала себе до того, що все оте – і фото, і ціла розмова були, чи мали бути пов'язані з отим чудним, невідомим їй і разом знайомим генералом...

Був її Петрик на знімку без кашкета, низько, майже наголо остриженим. Таким вона бачила його хіба лиш в дитинстві, бо як тільки підріс, ще підлітком, вперто і заповзято не давав себе стригти... Худий, щоки запалі, дві глибоченькі борозенки від носа до кутиків вуст, незвично великі, відстовбурчені, при тій низькій стрижці, вуха. Шия ж – тонюсінька, якимось по-сирітському стримить у великому, просторому комірі, ніби на виріст шитої, навіть з фотографії видно, що приношеної, солдатської гімнастерки.

А от очі, навіть той вицвілий знімок не приховав, – гострі, веселі, іскристі. Його, збитошні очі, що їх вона й по своїй смерті, на тому б світі розпізнала... Дивиться на неї і от-от, ніби аж усміхнеться.

На цупкому клаптику, певніш – стрічці, жовтавого, як солдатська білизна, полотна виведено хімічним олівцем: "Петро Панасович Бондар". А на чвертці лінованого паперу, видертого з якоїсь конторської книги, а чи зошита, початок листа:

"Рідні мої, мамо, брате і сестро!

Я, певне, вчинив таки нерозумно, не написавши вам одразу. Адже відтоді, як я здобув можливість і, напевне, також і право писати, пішов уже шостий місяць. А я так і не написав аж до сьогодні... Чому, запитаєте?.. Багато тому причин. І найголовніша зовсім не та, що не вистачало ані часу, ані сил... Бо як тільки вийшла наша частина з резерву, то одразу ж і в бій, на озеро Балатон. І вже відтоді – з бою в бій, з бою в бій, з маршу на марш. І так, вважайте, аж до сьогоднішнього дня. Головна ж причина та, що так сам собі поклав: напишу, коли залишусь живим, лиш того дня, коли закінчиться війна. Коли ж загинув би до того, то так тому й бути: хоч не тривожитиму вас, мамо, марною надією і не вбиватиму тяжкою звісткою про другу смерть...

А от коли вже закінчиться війна, думалося, та залишуся живим і вільним, от тоді вже й обізвусь, аж тоді вже й розповім про все разом. І от так щасливо воно й склалося: сьогодні другий день Миру!.. І тиша навколо така..."

І все. І більш ні слова. Ні адреси – куди й кому того листа писано, ні прізвища, і жодного іншого знаку чи натяку...

Тільки тиша... Така глибока тиша навколо... А Крушні гори, зали-ті високим сліпучим сонцем, крутими темносмерековими хвилями котяться та й котяться до її, Докіїних, ніг, терпко пахне живицею, зіллям лісовим, на сонці розпаренім. А тиша на безвітрі стоїть така, що навіть легкого шуму соснового, який, здається, завжди у таких лісах живе, не чути... Далеко-далеко над кулястими хвилями гірських вершин, серед білих хмарин, безшелесно ширяє сокіл, а чи великий шуліка. Знизу, вздовж вузької долини, що в'юниться поміж гірськими хребтами, кипить, клекотить, джерготить по камінню вузьенька, сердита річечка, мерехтять, гублячись в синювато-сизій імлі лісів червоні, жовті, рудяві й зелені дахи до безкінця розтягнутого міста. А за спиною в Докії круте, скелясте, закучерявлене густими лісами узгір'я. Під ним – плаский кам'яний припічок, що на ньому осіла ціла оселя сільська. Старовинна, на два поверхи, корчма чи й заїзд, п'ять цегляних, на кам'яному підмурівку будиночків без огорож і городів, розкиданих абияк, де якому зручніше... А в отому он, крайньому, під отією темною та густою смерекою все воно й сталося... Чи, певніш, все воно й збереглося. Скручена в рурочку фотографія та стрічечка полотняна в чорному пластмасовому патрончику, що його Петрик нащось був виклав з кишені на низенький різьблений столик. А початок листа, ота чвертка зеленкуватого лінованого паперу – просто так, посеред стола, поряд з різьбленою дерев'яною шкільною ручкою, солдатським казанком, алюмінієвою ложкою та засмальцьованою червоноармійською пілоткою.

І ще живуть в тому будиночку літня жінка, хлопчик років два-надцяти, дівчина років п'ятнадцяти і старенький дідусь, які все, чи, принаймні, найважливіше з того всього, бачили, чули, знають... Та й не одні лиш вони, а ще й інші люди з цього невеличкого гірського гнізда ледь не на самому тім'ї однієї з найвищих тут гір...

Гори ці вже, певне, і тоді були такі ж зелені, такі ж зажурливо тихі. І так само сяяло сліпуче травневе сонце, так само шугали понад тими он верхівцями шуліки. І тиша стояла тоді особлива, глибока, бо був тоді вже другий день Миру і Перемоги... І він – її Петрик, – поснідавши, поголившись та змінивши білого підкомірця на своїй ношеній гімнастерці, присів он у тому продовгастому, з кам'яним підмурівком,

будиночку писати отого листа. Чорнило та ручку подав йому отой хлопчак, якому було тоді близько семи, а аркушик чистого паперу видерла йому з он тієї грубезної книжки, яка ще й тепер припадає пилом на різбленому мисничку, ось та дівчина.

Було їх тут, на цьому кам'яному п'ятачку, у цьому гірському гнізді посеред зелених Крушних гір усього семеро радянських солдатів, при одній гарматі, яку встановили було ось тут, перед самими дверима корчми, а чи то заїзду. Видерлися вони сюди з своїм старшим, присадкуватим, широкоплечим та коротконогим старшиною ще за два дні до Перемоги, після великого бою в долині аж ген отам, за хвилястими гірськими хребтами.

А тоді котивсь світами вже другий день Перемоги. І кожен з них, вперше за багато місяців, а то й років, вільно займався хто чим. Аж поки не примчав он звідтіля, знизу, з отієї он вишки, яка й тепер там стримить, один такий білявенький, наймолодший серед них, та не гукнув ще здаля, що знизу, від міста суне їх дорогою видимо-невидимо: німців-есесівців та перевертнів-власівців...

Почувши те, опецькуватий старшина миттю розправив свої руді, пухнасті вуса, одразу збагнув та поцінував становище і негайно ж наказав сержантові з таким ще незвичним чи то прізвиськом, а чи ім'ям – Фадул, щоб він “цей же мент” вийшов назустріч тим есесам та й наказав їм зупинитися, скласти зброю в кого яка є та й здаватися, не гаючись, до полону, оскільки війна для них закінчилася повною нашою перемогою і вже другий день, як став мир.

Фадул козирнув і, повторивши того наказу, крутнувся на місці та й помчав одразу вниз, стежкою понад шосейку.

Старшина ж, про всяк випадок, щоб наказа свого, як то й годиться, підкріпити ділом, наказав ще іншим своїм п'ятьом підлеглим викотити від корчми ближче до шосейки і встановити на бойову позицію гармату...

Дорога від корчми зривалася вниз вузька та звивиста. Пройти, пробитися по ній, осідланій хоч і невеличким, однак з гарматою, підрозділом хоч би там кому, то не просто. А тут ще й війні кінець, другий день Перемоги... І все ж... Ті есеси відповіли Фадулові, що здаватися до полону вони не збираються і виставили свої нахабні умови: оступитися радянським солдатам з їхньої дороги, дати їм можливість безборонно перейти на захід через німецький кордон, а за це вони, мовляв, пройдуть тихо-мирно, не зупиняючись, нікого тут не зачеплять...

Почувши те і не вважаючи за потрібне гаяти час і доповідати про ті умови старшині, вдруге і вже гостріше наказав есесівському гауптманові, який вийшов йому назустріч, скласти негайно зброю... бо, коли

не підкоряться він – Фадул – накаже радянським військам негайно відкрити вогонь.

І це саме на ті слова есесівці з власівцями підступно, зблизька скосили Фадула з кулемета і... тут усе й почалося...

Фадул упав на брук поперек дороги есесівцям. І одразу ж згори, від корчми вдарила по них гармата. А вони знизу відповіли декількома гарматними пострілами. Та тільки наші були прикриті скелею, а ті, хоч як їх багато не було, всюди на відкритій вузькій дорозі. І податися їм не було куди ні в один бік, хоч і мали у себе танк, який ото й зчинив стрілянину з гармати...

Точився той бій, певне, з годину. Потім німці висунули свого танка в голову колони та й спробували під його прикриттям піти на таран. Гармата наша була негусто, однак влучно, а він все повз, відпльовуючись час від часу також гарматними пострілами. І вже впав з обома простріленими ногами пишновусий старшина, втративши свідомість. Потім насмерть полягло ще двоє гармашів. Останні ж, як не одбивалися, а той танк, цілий, ніби і зовсім неушкоджений, видерся на них просто наосліп. І вже, здавалося, що й по-всьому, що вже й кінець. Всього може який десяток кроків залишилося танкові до гармати. І змовкла вона, і гармаші вже не подають живого голосу, ані з автоматів, ані гранатами. Мовчать гармаші, чи то зранені, а чи і насмерть побиті... І тут останньої хвилини звідкілясь збоку, ніби з-під скелі, з важкою, зеленою протитанковою гранатою в лівій руці виринув та й ступив назустріч тому танку він – її Петрик... Ступив кілька хистких кроків навіть не пригинаючись, не криючись, перехопив гранату з лівої в праву, одвів назад, ніби виважуючи, та й жбурнув її зблизька прамісінько під важку, залізну гусінь...

Танк на мить, ніби роздумуючи, завмер, зупинений оглушливим вибухом. Спалахнув перед ним чорний димний клубок, блискавкою спалахнув вогонь, охопив звідусіль темну, залізну потвору і вона, ніби живий, зранений звір, важко подалась назад, крутнулась на місці, стала поперек кам'яної бруківки і, затримавшись так лиш на якусь мить, поволеньки але нестримно, гублячи з-під себе широку гусінь траків, сповзла вбік з дороги й, не затримавшись, просто на очах у приголомшених гітлерівців, шугнула з високої кам'яної кручі в глибоку прірву. І як тільки він шугнув убік і вниз, очистивши бруківку, одразу, тієї ж миті згори, від гармати, змітаючи густими чергами з бруку гітлерівців, дзвінко застрочив автомат. Передні падали й замирали на місці, а ті, хто вцілів першої хвилини, квапливо, панічно відповзали вниз, за виступ скелі.

Опритомнілий старшина, стікаючи кров'ю, міняючи нашвидку порожніючі обійми холодіючими руками, поливав та й поливав їх, розгублених, автоматним градом. Аж поки вони, загубивши найбільший свій козир – танк, втративши надію на прорив, зовсім не зникли з очей, сховавшись за виступом дороги.

Над Крушними горами знову запала тиша.

Десь там внизу крутими узгір'ями гуртками й поодинокі нечутно осипалися в долину гітлерівці.

А тут, навколо гармати, на гарячому камінні бруківки, хто де, як кого застала смерть, лежали радянські гармаші. Четверо вряд, одне біля одного, перегородивши мертвими вже тілами вузьку стрічку гірської бруківки. А трохи далі, попереду, край прірви, яка поглинула гітлерівський танк – до невпізнання знівечений вибухом з власної руки, обгорілий труп п'ятого, того, що пішов на таран, один на один проти залізної потвори, зупинивши її власними, нічим не прикритими грудьми... А трохи осторонь гармати, збоку, ближче до дверей корчми, у неглибокому кюветі, стискаючи холодіючими руками ще не охололий автомат, стікаючи кров'ю, вмирав наскрізь прошитий ворожими кулями, вусатий старшина...

Густа над Крушними горами тиша. І ясно, щедро та гаряче світило над ними травневе сонце...

Докія стояла край глибокої прірви у самому серці Крушних гір. Край тієї самої прірви над верхогір'ям, понад яким шугали в небі лиш орли та шуліки. Стояла, вслухалася в навколишню тишу, намагалася відчути якимсь своїм, материнським чуттям, якимсь своїм особливим внутрішнім зором побачити і збагнути: було воно оте все тут – і гітлерівці, і танк, і весь той нерівний бій, і її Петрик, – а чи лиш привиділось, як у сні, їй чи ще комусь...

І чи був справді... а коли й був, то... як та коли, чому і звідкіля заблукав аж у ці гори її син?.. Син, від якого тільки й залишилося що манюсінське фото, стрічка полотна жовтавого та розпочатий лист... А втім... не тільки ж це!.. Ще ж і добра слава. Відновлена на отому смертельному герці живої людини з мертвим холодним залізом добра слава... І ще ж і могила, хоч і не в своїй, але ж і не зовсім чужій, в дружній землі. Хоч і не серед рідні, так однаково ж серед своїх, радянських людей, братів по зброї... Та ще розголос про той смертельний герць, слава про який лине ще й тепер понад оцими горами, не стихаючи. І оті рядочки літер у святковому числі газети, що їх невдовзі по тому герці написав мовчазний газетяр в картатому піджачку та темних

окулярах, назвавши там Петрика рідним братом Матросова. Увесь той допис так і звався: “Брат Матросова”. І знав його, той допис, читав цілий оцей край та й ледь чи не ціла країна...

І високий, сухорлявий генерал, який зустрів її на кордоні, а потім супроводжував аж сюди, у зелені гори, які тепер стали її, Докіїними, рідними горами, цей генерал, виходить, першим, власне, догадався з тієї статті, хто ж то насправді є – “Брат Матросова!..”

Він, тоді ще полковник, два роки по Перемозі, служив саме в цих місцях. Того року саме вирішено було до свята Перемоги перенести з усіх усюд захоронені останки всіх радянських та чеських воїнів на військове кладовище в Маріанських Лазнях. Саме йому випало й наглядати за тими перезахороненнями. А в тій сумній справі траплялося всяке. Поховання тутешні, як то загалом буває при наступі, відомі, з написами, прізвиськом, ім’ям, а то й по-батькові. Обов’язково з датою смерті. А часом то навіть і з датою народження. В переважній більшості були відомі навіть адреси захоронених і їхньої рідні на Батьківщині. Однак траплялися й могили безіменні, зовсім таки безіменні, отакі, що з них пізніш і пішли по всіх усядах Могили Невідомих солдатів. А от у цього, з Крушних гір, у “Брата Матросова”, було все: прізвище, ім’я, навіть по-батькові, день смерті, навіть особлива, незвичайна слава – слава матросівця, фото і... розпочатий лист до матері... не було лиш дати народження та, певне, чи найголовнішого – місця народження і адреси тієї невідомої матері, до якої лист писався і оглянувши особисто всі солдатські документи, збережені на тимчасовому постой в чеській родині, полковник вдався до розшуків по лінії радянського командування. Відчував: слава того радянського бійця, який повторив в інших умовах подвиг Матросова, зобов’язує його до цього. Однак... розшукалося все: і час проходження служби, і остання військова частина, в якій воював, навіть знайомі бійці, які добре, в обличчя знали Петра Панасовича Бондаря... Не розкрилося, не розшукалося лиш одне: домашня адреса, а отже і походження. Не збереглося про те ніде жодних документів. І як не намагалися пригадати ті, хто служив з ним у одній частині (а трапився й такий, що воював з ним поряд цілий місяць, аж до свого поранення) не могли пригадати, щоб він будь-коли згадував при них свій край, рідню... Звідкіля прибув у частину?.. Казали – після легкого поранення при Секершехерварі, по короткому лікуванні. А до Секершехервару?.. Ніхто на те запитання полковникові дружньої армії, як не хотів, але так нічого й не зміг відповісти... десь, якимось, уже в кінці останнього року війни, з якимсь черговим поповненням... А звідкіля саме? Та невідомість ще більше розпалила полковникову цікавість. І він, час від часу, особливо тоді, коли траплялося бувати поблизу Маріанських

Лазень, ні-ні та й згадає того Петра Панасовича Бондаря, загиблого на другий день по Перемозі, поміжкує мимохить та й знову, за щоденними клопотами призабуде до слухного часу... Хоч прізвище оте – Бондар – так уже й закарбувалося в пам'яті назавжди, однак ні про що інше, крім того бою на гірській дорозі, не говорило, ні з чим іншим, знаним чи пережитим, не пов'язувалося...

Аж поки не стався збіг, схожий на коротке замикання, коли одного ранку на його стіл лягли дві передсвяткові – одна місцева, а інша центральна – газети. В першій, місцевій, був надрукований нарис нинішнього знайомого редактора “Брат Матросова”, а в другій – центральній – повідомлення, що делегація колишніх радянських партизанів невдовзі відвідає їхню країну і візьме участь у святкуванні Дня Перемоги, очолюватиме делегацію уславлений командир партизанського з'єднання Т.П. Бондар, повсюдно відомий в часи війни, як партизанський генерал Орлюк... І от саме тут, на зіткненні тих двох газет і сталося несподіване та довгоочікуване коротке замикання. Спалах і... миттєве усвідомлення збігу прізвищ двох, нехай і в різній мірі, близьких полковникові людей!.. Адже той генерал Орлюк, справжнє прізвище якого було, виходить, теж Бондар, у війну, в радянському партизанському краєві був і його – полковниковим, тоді ще капітановим – командиром!.. Перша літера по-батькові, літера “П” у тих двох Бондарів також збігалася. Отже... Отже... залишалось написати самому Орлюку-Бондарю, а потім і зустрітись з ним у Празі під час свята...

Газетяр, який написав колись до місцевої газети статтю “Брат Матросова” і цього разу написав статтю, що продовжувала попередню, написану два роки тому, звалася тепер так: “Невідома матір...”

Невідома нікому, незнана матір приїхала в чужу країну і розшукала там синову могилу, про якого в тій країні знали все, окрім хіба звідкіля він, хто його рідні, де і коли народився, і де – коли вона жива – його матір.

І от вона – незнана і невідома – приїхала на синову могилу... І зовсім, зовсім не чужою виявилася для неї ця країна. Кілька довгих років, не відаючи навіть про її існування, у далеких Крушних горах чекала на неї чеська родина, зберігаючи не лише пам'ять про її сина-героя, але й його лист, і фотокартку. А генерал чехословацької армії, який зацікавився і долею, і рідними героя, що поліг смертю хоробрих у Крушних горах, виявилось, воював разом з його матір'ю в одному партизанському з'єднанні. І командував тим з'єднанням її інший,

старший син... І мати, яка до того навіть і уявлення не мала, де і як загинув її син, приїхала до нашої країни. Активісти чехословацько-радянського товариства дружби зустріли її на кордоні з квітами і розкритими обіймами. І от... ясного, сонячного дня в гірській долині, на військовому кладовищі в Маріанських Лазнях через багато років відбулася несподівана, довго очікувана зустріч, два генерали – чехословацький та радянський – супроводжували матір до синові могили, на чеській, яку він окропив своєю кров'ю, землі, віддавши життя за мир, щастя і дружбу поміж народами...

Статтю в газеті супроводжували два фото: Докія – з чешкою, стареньким дідусем та двома його онуками-підлітками на тлі гірських вершин, і ще вони утрюх – вона і два генерали на військовому кладовищі, над синовіою могилою. Все з'ясувалося, все прояснилось і стало на місце. Все і для всіх, от тільки для неї – матері – так і залишилось нез'ясованим одне: як, яким чином він – Петрик – певне, ж з тюрми, а чи заслання та потрапив аж до цих Крушних гір!..

Звичайно, той редактор, який писав нарис про це, загалом про довоєнну Петрикову долю навіть уявлення не мав. Та й хто б йому і навіщо став про таке розповідати! А вони – матір і брат – могли лиш догадуватись. Догадуватися про все те, що там пережив, як і за які провини, а чи й без них, туди потрапив, і про те, як, певне, рвався, просився увесь той час на війну, хоч у найстрашніше пекло, хоч на вірну та видиму смерть, аби тільки хоч і власною смертю довести, що він зовсім не такий і не той, за якого його мають, і провини в нього перед своєю Батьківщиною жодної... А про те, що було саме так, а не якось інакше, принаймні Трохим був певен, бо знав – бувало, і не раз, саме так. Та й самому кілька разів траплялося зустріти саме таких, як і його брат, добровольців... Хоч тепер, сьогодні, усе це для сторонніх та, власне, і для самого Петрика, і його пам'яті було вже не таким і важливим. Принаймні – не найважливішим.

І ще: ніхто так і не дізнався, нікому не сказала Докія, якою гіркою була їй та зустріч. І єдиною думкою, єдиним її прагненням було: кріпитися, триматися хоч на людях, щоб таки ж не виказати на очах оцих привітних, співчутливих, до того ж зовсім незнайомих їй людей, ані свого горя нестерпного, ані болю гіркого, яким повнилася вся її істота і від якого туманіла голова, темніло в очах і навколишній світ ішов обертом. І тих кілька днів на чужині минули їй, як у густому тумані. І все те чує, бачене, пережите – ніби марення або сон: і важкий, і страшний, і чимсь навіть болісно-радісний...

І тому, коли правду мовити, навіть тих Маріанських Лазень, власне, не запам'ятала. В пам'яті, перед очима по тому миготіли лиш якісь

пишні та яскраві травневі квіти, темні, округлі, ніби хмари, клубки соковитої землі, гарні, не по-нашому викладені будиночки, квітучі каштани.

І ще, дуже багато, здавалося, безліч співчутливих, тривожно настожених очей... А в почуттях, в пам'яті почуттів – залитий гарячим, до білого розпеченим сонячним промінням увесь навколишній світ. І ще – рівні, білі рядки застиглих навічно обелісків, під якими навек спочили і її, і чийсь інші діти, різь і темні кола перед очима, і мерехтіння непокірних літер, з яких вона, пересилиючи себе, все складає та й складає синове ймення, висічене на тому сліпуче-білому, холодному камені, і гостре, важке, ніби навіть на дотик справдешнє відчуття застиглої, змерзлої, ба навіть колючої криги в грудях.

Втрачене було відчуття справжності, відчуття того, що колюча крижина в грудях почала ніби танути, поволеньки повернулося до неї аж за кілька днів, вже аж поблизу кордону, у тому першому словацькому місті, яке зустріло її по дорозі у Крушні гори, в тому ж готелі, де невпізнаний генерал звертався до неї по-нашому, знайомо назвав мамою і вперше запитав чи вона не впізнає його.

Він і тепер був з нею. Усі троє разом сиділи в затишній і прохолодній кімнаті, і він частував її та Трохима востаннє, перед тим, як вирушити до кордону, кнедликами, шинкою і холодним пивом.

І хоч вона вже знала тепер і хто він, і де, за яких обставин зустрічалася з ним, однаково, хоч убий, так і не могла пригадати яким він був тоді і в якому саме місці, за яких саме обставин зустрілася з ним вперше. А він, з того першого дня, увесь той час поки їздили аж до Крушних гір, чи то зважаючи на обставини й час, а чи з простої делікатності, більш жодного разу про те з нею й не заговорив, так уже й не перепитав чи ж таки пригадала їхню колишню зустріч...

І запитав, згадав, повернувся знову до того лиш оце, уже, власне, прощаючись:

– То як же, мамо? Тепер уже, певне, все пригадали?

А вона знову, не вміючи кривити душею, лиш плечем стенула знічено:

– Ну, тепер уже, звісно, знаю... А от де саме зустрілися вперше. І не здаля, а віч-на-віч... Військо у Трохима було, як-не-як, величеньке. А я все більше в господарчій роті, при хворих та поранених.

– Ну, от же... Зозуляка, Женьку, напевне ж повинні пам'ятати!

Зозуляка, Женьку... Отого розвідника, що його були до розстрілу засудили! І вона ще тоді через нього з Трохимом вперше в житті посварилася... Як же не пам'ятати! Та вона його, того Женьку, і помираючи згадає!.. А тут ще й він, очей сухорлявий генерал, згадавши Зозуляка, так же знайомо, так на диво знайомо зблиснув гострими, темними очима!..

І саме від тієї згадки про Зозуляка, від того темного зблиску і з її очей нараз ніби яка полуда спала:

– Господи!.. Як же це я так!.. – аж уперед усією постаттю подалася, відчувши, як стрепенулося в грудях серце, а рука сама, мимовільно потяглася до його коміра.

І він не здивувався, а зрозумів той порух. Сам відслонив твердого коміра френча, оголивши жилаву шию, на якій, над правим плечем ще й зараз вирізнявся скісний синій шрам.

– Є, мамо, є! – широко усміхнувся. – Ношу до цього часу та все згадую!..

І нараз постав перед нею і той осінній, просяклий важкою вологою ліс, і те глухе оточення в Межиріччі, і голод, і бійці з опухлими ногами, і оті корови, яких, на щастя, хтось був нагнав їм на м'ясо просто на заміновані поля, і той веселий розвідник Євген Зозуляк, який, повернувшись одного досвітку з важкої, небезпечної розвідки з якимсь чужим (потім уже виявилось, що словацьким) офіцером... І привів він того офіцера просто до них у землянку, яка служила тут за лікарню. В офіцера – забинтована скривавленим бинтом шия. І повертався він при потребі до того, з ким говорив, не обличчям, а якось ніби по-вовчому, всім тулубом, десть вони в дорозі під обстріл потрапили, а чи на міну наскочили – не пам'ятає зараз того Докія. А тому офіцерові чималий осколок під шкірою на шиї застряг. От і взялися вони йому того осколка гуртом видлубувати. Видлубувати той осколок було не просто – і боляче, і застряв глибоко, і грані в нього гострі, рвані, – то й вирішили на “консиліумі” місцевих “медиків” шкіру на шиї, над тим осколком розрізати бритвою.

Спочатку, потримавши бритву над полум'ям, спробувала зробити надріз фельдшерка Зоя. Однак, як не старалася, гостра, здавалося б, бритва шкіри не різала. Та й руки власні чомусь не підкорялись дівчині, не могли отак по живому різати та й край. А в високого, худющого словака вже холодний піт густою рососою на блідому лобі виступив. Отож, досадливо пересмикнувши плечима, перехопив бритву Зозуляк. Та... чи то з незвички, а чи заразившись від Зої нерішучістю, розрізати шкіру також не зміг. Бритва не різала, а рука в хлопця тремтіла.

– Ні, не можу! – одступився він від словака.

– Ріж! – гостро, сердито зблиснув очима офіцер.

– Не можу!

– Ріж!.. Не бійся! Не себе ж – мене ріжеш! – ще раз, владно й сердито наказав офіцер. – Ріж!..

– Ні!.. Не буду!..

І тоді, не витримавши тієї муки, перехопила бритву Докія, примруживши очі, одним якимсь рішуче-відчайним порухом полоснула нею поверх осколка і одразу ж, не давши чоловікові й опам'ятатися, вчепилася в той осколок пучкою, вирвала і нащось ще піднесла собі до очей, якусь мить з цікавістю оглядаючи...

А офіцер, так само неусвідомлено, інстинктивно, ухопивсь рукою за шию і, схилившись до неї зблідлим, сухорлявим обличчям, видихнув:

– Спасибі, мамо!..

По тому Докія перев'язала його, обм'яклого і збезсилілого.

Ще пізніше він привів у Трохимове з'єднання якусь там словацьку військову частину, воював разом з ними проти гітлерівців, але вона по тому вже, здається, близько з ним і не зустрічалася.

А вже потім, через роки, після Крушних гір, кожного разу, згадуючи гори і Маріанські Лазні, і Петрикову могилу у тій далекій землі, неодмінно кожного разу згадувала і його, – чехословацького генерала Яноша Гонзу і, подумки, тамуючи материнський біль, втішала себе: “Хоч і далеко від рідного дому, не в рідній землі лежиш ти, Петрику, а все ж і біля тебе, поблизу таки рідна, своя душа е...”

А до того ж, якби, хто сказав раніш, напевне, й не повірила б, що довідатися про те, де синова могила, іноді також справжнім щастям вважатимеш!..

По тій незвичній подорожі вдруге з'явився Трохим у рідному селі перед першими повоєнними виборами до Верховної ради... а втім... може вона й переплутала, що чому передувало. Хоч той, пов'язаний саме з виборами до Верховної ради приїзд, теж залишився в її пам'яті так само яскраво та чітко.

Служив тоді Трохим далеко від рідних місць, однак, кандидатом у депутати до Верховної ради висунули саме тут, свої, земляки. Зустріч з виборцями влаштували спочатку в райцентрі, а потім уже і в рідному селі. Головою в колгоспі на той час уже була Оксана. Село саме поволеньки оклигувало і після війни і після важкого, засушливого та неврожайного, вважай, голодного сорок сьомого року. Подекуди на вулицях траплялися вже й нові хати, подекуди стриміли виведені стіни – одні ще зовсім безверхі, інші біліли голими кроквами.

Була, здається, неділя. День – не дуже холодний, і зустріч проходила просто на майдані біля сільради, бо в селі не знайшлося будинку, в якому б вмістилися всі, хто побажав зустрітися з земляком-кандидатом у депутати і послухати його. Звичайно, була якась музика, були промови, промовляв до людей і Трохим. Та все те потім згадувалося невиразно, загальною картиною великої святкової юрби на майдані, лопотінням прапорів, стриманим гомоном людських голосів.

Запам'яталося, що приїхав до села на машині, у повній генеральській формі, у смушевій шапці. Пізніше вже, за обідом, з цього приводу жартував:

– Коли збирався їхати, жінка каже: не їдь у формі, з отими лампасами, а то люди подумают, що індик. Але я кажу: на цей раз ні – одягну генеральську повну парадну, з усіма регаліями... Колись у наших краях, та власне й на всю оцю округу, був один генерал-поміщик, якого тут у своєму маєтку ніхто навіть з близьких, навіть економічних, і в віці не бачив. А тепер хай земляки подивляться на свого ж таки парубка, який з їхнього брата; репаний мужик у генерали вийшов.

– А генералів-баранів та дворян усяких німецьких бив так, що тільки пищали та дивувалися, – докинув секретар райкому Масляк.

А Яшко-моряк, який сидів поруч з Трохимом у своєму ремінному решеті, у старанно випрасуваній гімнастерці з біленьким підкомірцем і до блиску начищеною медаллю, пристукнув правою важкою рукою по стільці так, що аж чарки та склянки задзвеніли.

– Полундра! Тобто я хочу сказати – правильно! чого нам з тим ховатися. Не крадене, а своє! Завоювали чесно!

Готувати Докії святковий обід, окрім Ригорової Любки, Ількової Одарки та ще трьох сусідських дівчат, допомагала ще й жінка-кухар з районної чайної, яка приїхала звідтіля слідом за районним керівництвом, навантаживши повну машину посуду, пляшок, різних закусок і ще всілякого начиння.

Повертаючись з тієї зустрічі на майдані раніш (Трохим ще затримався, заходив до сільради), Докія у важкій, зеленій у чорну смужку зимовій хустці і білих, оббитих чорним хромом валянках зупинилася на вулиці, якраз поміж своїм і Одарчиним городами, біля куща старої бузини. Зупинили її Тимкова Настя з Христюковою Прісею, а потім, несучи з своєї хати стільці, зачепилася біля них і Одарка. А поки постояли та погломоніли якийсь час, вгорі на вулиці показався і син з гостями.

Від сільради додому, ледь не через усе село, Трохим ішов пішки. Поруч з ним по підмерзлій дорозі ступали: секретар райкому Юрій

Масляк, голова райвиконкому Сватюк, голова сільради з секретарем і ще кілька малознайомих, а то й зовсім незнайомих людей чи то з району, а чи, може, із самої області, малознайомим був Докії і новенький ще тут, невідомо звідкіля сюди й “висвячений” голова райвиконкому. А Юрія Масляка, молодого, ніби хлопчак, чоловіка, недавнього фронтовика з порожнім лівим рукавом жовтої шкірянки, знала добре, ще з першого дня по визволенні села, не раз була у нього в райкомі і навіть сперечалася за свого головування.

Син наближався високий, ставний, у своїй генеральській папасі і червоних лампасах, сповнюючи материне серце неприхованою і непереможною гордістю та щастям. Ступав широким, чітким кроком військового, легко і неквапливо, але багатьом з тих, що йшли за ним, доводилося напружуватись, а декому, то іноді й підбігати, щоб далеко не відстати.

Коли підійшов ближче – розрум’янений з морозу, гладенько вибритий, з синюватими, що вже встигли одійти від партизанських вітрів і розніжитися по теплих міських кабінетах, щоками, доглянутий, енергійний, підібраний, задоволений і зустріччю, і тим, що от повернувся до рідного дому та нікуди зараз особливо не квапиться, веселий, – здався Докії зблизька ніби молодшим, бадьорішим, дужчим, ніж тоді, зразу після війни.

Підійшов, ще за кілька кроків посміхаючись усім своїм широким, з гострими і такими рідними вилицями обличчям, привітався і, стягнувши шкіряну рукавичку, потиснув усім руки. Спочатку Одарці, а потім обом дівчатам. Привітавшись, постояв разом з усіма, глянув на рідне, яке звідсіля, з горбочка, було видно все як на долоні подвір’я, з старим берестком, кущами вишень, з повієм на межі, старим сарайчиком і ще старішою, присадкуватою, з зеленими, оксамитними лишаями моху на зчорнілій стрісі, хатою, потім озирнувся назад, на Одарчин город:

– Мамо, – сказав, ніби згадавши що важливе, – ви знаєте, я вже певне сто років не зустрічав Ількової Одарки. Скільки б не приїжджав, а її все не видно й не видно... навмисне ніби ховається, чи що? Треба її, мамо, обов’язково розшукати і зараз же запросити на обід...

Першій миті Докія навіть не встигла збагнути, що й до чого: “Про що це він?” – тільки подумала мимохить. І одразу, так, що від того їй щось тоненько і болісно тенькнуло в грудях, зрозуміла. Зрозуміла, хотіла одразу ж зиркнути на Одарку і не наважилася, побоялася. Однак, за хвилику, пересилила себе і, хоч і крадькома, а таки глянула.

Глянула і у тій ніяковій мовчанці, яка запала по Трохимових словах і тій ніяковості, яка скувала принаймні тих – сільських – хто

знав Одарку і зрозуміла, що саме сталося, раптом побачила Одарку не такою, якою бачила її щодня. Бачила, не помічаючи в людині жодних змін саме тому, що ті зміни непомітно, повільно, але невблаганно проходять на твоїх очах. А зараз побачила так, як би, на її думку, міг бачити Одарку Трохим або хтось інший, хто бачив її востаннє ще, власне, дівкою, добрий десяток років тому... І побачила Докія Одарчині чорні, потріскані руки, жилаві, з розпухлими від важкої роботи, загрубілими долонями, з розплющеними, сирими нігтями, які вже, здавалося, до білого нічим і ніколи не відмити. Побачила кощаву, суху, ніби чоловічу постать, якій сачок з широкими, незграбно вшитими в рукавах плечима надавав ще більшої подібності до мужчини. Побачила запалі, сірі, дублені вітрами та морозами щокі, зів'ялі, пошерхлі губи, глибокі зморшки навколо очей і печальні, що в них, певне, назавжди і невитравно заліг їдучий, гіркий сум, очі... "Господи! та вона ж зовсім уже баба!" – мимоволі вжахнулася Докія. І тут же подумала: "А насправді, вона ж іще не така й літня жінка! Трохимова он, напевне, така ж, коли й не старша, а постав поруч – за дівку зійде". І не могла, та, певне, й не хотіла зараз стримати недоброго почуття, яке ворухнулося у ній до невістки.

А Одарчине обличчя спочатку ніби зблідло, та потім одразу ж густо-густо зачервонілося. А очі волого, ніби аж омолодівши, блиснули на Трохима. Губи сіпнулися і поволі розтягнулися не то в глузливий, не то гіркуватий посмішці:

– Трохиме Панасовичу! – обізвалася до нього на "ви" глухувато, з підозрілою хрипкістю в голосі. – Трохиме Панасовичу, тож такими розкошами милувало та пестило нас життя, що вже й не впізнаєте?!

Вона справді хотіла, хай навіть удавано, посміхнутися, але з тим у неї так нічого й не вийшло. Не змогла. З очей нараз самі бризнули сльози і вона, ще більш розгублена і тепер чомусь ще й присоромлена, закрила обличчя ріжком хустки, блискавично крутнулася на місці і, так і кинувши свої стільці серед вулиці, подалася навпростець через неогорожене подвір'я до своєї хати...

Трохим одразу, тієї ж миті, як тільки вона заговорила, впізнав її і, певне вжахнувшись і своєї мимовільної неактовності і ще більше того, що сталося це на людях, якесь мить стояв, як приголомшений, непорозуміло, з болісним подивом поглядаючи на всіх розширеними очима. Обличчя його поволі наливалось нездоровим, плямистим рум'янцем і ніби старішало раптово, на очах у людей.

Так, переборюючи ніяковість, стояв ще хвилину, а потім, ляпнувши себе долонею по папасі, вигукнув, хоч і напівжартома, але з щирою гіркотою:

– От хоч і генерал, а дурень!

І одразу, нікому нічого не пояснюючи і не виясняючи, крутнувся і кинувся вслід за Одаркою.

А Докія, дивлячись йому вслід, знову відчула, що той безпосередній порух Трохимів їй сподобався, що саме так і тільки так він і повинен був зараз діяти...

Спочатку його чекали отам на вулиці. Потім Докія побачила, що чекання затується і далі чекати отак незручно, і запросила гостей до хати.

Трохим повернувся десь аж за півгодини. Повернувся і таки привів у хату Одарку. Привів і всадив за стіл поруч себе, так і сиділи увесь обід: з одного боку від нього Одарчин Яшко-моряк, з другого – Одарка. А вже біля неї безрукий Юрій Масляк, який виявився за столом веселим, балакучим, і насмішкуватим та дотепним хлопцем. Зовсім-зовсім не таким, яким знала його Докія у тих стосунках, що склалися поміж ними тоді, коли вона була ще головою. Одарка повернулася до хати зажурена, але заспокоєна. Спочатку ще трохи почувалося, що жінці незручно за ті сльози, а потім, коли всі розбалакалися і коли вона й сама наважилася і, ніби пустившись берега, перехилила повну чарку, навіть співала з секретарем Масляком на повен голос про калиновий міст і літа молодії...

Не знала Докія, як уже там умовляв Одарку Трохим і як виправдовувався, але з того часу стосунки встановилися поміж ними мирні і рівні, як справді поміж близькими і своїми. Не забував про неї, у кожному писаному матері чи сестрі листі кланявся, клопотався про якусь допомогу чи пенсію і їй, і Якову, натиснув на Масляка, щоб допоміг жінці матеріалом на нову хату, пообіцяв навіть сам приїхати на толоку, коли ту хату зводитимуть, кожного разу, коли слав листи чи вітання святкові рідним, а чи й які подарунки жодного разу не забував ні Одарки, ані Любки Ригорової, ані Яшка. А коли Одарку, вже геть пізніше, було нагороджено серед інших медаллю за високі врожаї цукрового буряка, прислав їй вітальну телеграму та повідомлення про те, що обом їм – і Одарці, й Яшкові – виклопотав путівки до санаторію, десь аж на Кавказ, щоб вони там трохи підлікувалися.

Він став тепер ніби батьком, захисником обох сирітських родин, обома турбувався рівно. І тепер уже не соромилася, цікавилася його життям, весь час розпитувала про нього й Одарка, запитувала що пише, прохала кланятися в листах і від неї, а раз чи два, дякуючи за допомогу, і сама йому одписала.

І це вона ж таки, Одарка, першою й проговорилося.

Якось восени, в неділю, щойно, під вечір, повернувшись з базару в районі, забігла просто до Докії, як була, з корзинкою в руках, чимсь схвилювана, і ще з порога запитала:

– А що там, тіточко, немає ще листа від ваших? Не пишуть, як йому там? Чи не зачепило?

Докія саме поралася біля печі. Повернулася на Одарчин голос, розпашіла від жару, з чаплією в руках і перепитала здивовано, але ще без тривоги:

– Про що ти, Одарко? Кого зачепило?

– Ну кого ж... Трохима нашого...

Вона так і сказала – “нашого”, певне, забувшись від хвилювання, яке тамувала, але якого Докія тепер уже не могла не помітити.

– А хто ж то і чого б мав його зачіпати? – вже відчуючи якусь непевність і тривогу, перепитала насторожено.

А Одарка все ще зопалу, згарячу, все ще нічого не зрозумівши, правила своє:

– Ну, як же... Говорять же он у районі... Міну якусь, чи бомбу йому в машину підклали... Тільки він на той час ніби вийшов, а шофера, кажуть, на смерть...

І тільки помітивши, як раптом Докія блідне, випускаючи чаплію з рук і хапаючись за груди, нарешті зрозуміла, що проговорилося, що приховували усе те від матері Трохим та Оксана, але тепер було вже пізно...

Якісь глухі відгомони тієї кривавої коловерті, тієї жахної трагедії віками гноблених, засліплених і обдурених людей, найсвятіші почуття яких зуміли ще раз підступно використати у своїх брудних цілях вороги, ті глухі відгомони то так, то інакше іноді таки сягали Докіиного вуха й раніш. Але вони, ті відгомони тут, на степових просторах, далеко від тих, один лише раз бачених зелених Карпат і Трохимового, такого мирного, здавалося б, прикордонного життя, не підсилювані газетами й радіо, були й справді для Докії, дуже глухими та невиразними. Тому й не проходили глибоко в почуття і вона не могла й думати, як це страшно і як близько торкається навіть її самої.

Того вечора короткий душевний перепочинок, оте душевне умиротворення і заспокоєння, яке прийшло до неї у день перемоги, для Докії скінчилося. Того вечора вона, хоч і з запізненням, але довідалася, що то було вже не раз. Ще й стріляли і засідки робили там на її Трохима вже не двічі й не тричі. І знову прийшов страх, неспокій, жахне, виснажливе чекання кожного листа, кожної звістки, повернулися без-

сонні ночі, так ніби знову настала для Докії війна, знову повернулася велика тривога.

Людина здебільшого гадає, що вона народилася для життя спокійного і врівноваженого. А турботи, які обсідають її з усіх боків з дитинства і до старості, то ознака недосконалості теперішнього людського життя, його тимчасової невлаштованості.

Для Докії ж постійні і безперервні турботи були самим змістом життя, власне самим життям. Іншого життя вона не знала, не уявляла і, коли б хто їй сказав, не повірила б, що таке й на світі є. І коли б раптом якимсь чудом зникли з її життя турботи, то зникло б, припинилося б і саме життя. Життя, яке власне й визначалося більшими чи меншими турботами, по яких вона, ніби по щаблях, розпізнавала, вгадувала, визначала і цінувала свої минулі роки.

Турботи були важчі й легші, приємні і неприємні, скороминущі і затяжні, щасливі й страшні, свої власні, домашні, родинні і такі, що разом з нею хвилювали ціле село, район, країну, такі, що не порушували душевної рівноваги і такі, що порушували, на короткий чи довший час вибивали людину з колії.

Вона турбувалася всім: значним і незначним, своїм і людським.

В сорок шостому пішов до школи Мишко – з'явилася нова турбота: як вчиться, як поводитися, у що одягнутий, що їсть і як доглянутий її онук, малий школяр. Менші ще ходили в дитячий садок – і її просто не могли не турбувати справи дитячого садка, навіть переставши бути головою, вона так і не захотіла, не мала сили одірватися від колгоспу і від людей і, не зважаючи на свої літа, онуків і домашні турботи, пішла на буряки, у ланку до Одарки. І шарувала, проривала, підкормлювала і доглядала свої зелені рядки нарівні з молодими. Хіба тільки те, що допомагали їй у роботі, як не як, старій, онуки. Спочатку Мишко, а потім, коли попідросли, по черзі Володько й Талочка. Правда, з буряками теж було не так просто. Коли Оксана, ставши головою, почула про материне бажання, вона одразу спохмурніла і за своїм звичаєм насупилась:

– Ви от що, мамо... Коли вже випхали мене замість себе, в голови, то хоч допомагайте дітей доглядати. А ті буряки побудуть тим часом трохи і без вас.

Однак Докія таки наполягла на своєму:

– Не можу я, дочко, ще дома сидіти... Може колись, потім... А про дітей... Чи то ж мені звикати... от вас же вигодувала, поля не кидаючи!..

І все ж, як не говори, а було їй далеко легше, ніж іншим: працювала Оксана, допомагала держава дітям загиблого офіцера, підтримував Трохим. Та все ж, власне на ній та на онуках, яких вона привчала до роботи лагідно, ніби тільки досхочу, а все ж наполегливо і з неослабною хліборобською послідовністю, трималася й присадибна ділянка, у переважної більшості колгоспників того часу чи не єдина тверда основа існування.

В житті своєму не знала (та й соромилася б того) – як то сидіти зі складеними руками. І до того, як до чогось цілком звичайного та природного, як вода і повітря, привчала і таки привчила онуків.

Жила вона радіщами, турботами і болями свого села: думами про врожаї і про те, чому не вистачає в кооперативній крамниці дешевої матерії, турботами про нестачу нових машин і низькою оплатою трудоднів; тим, хто з сусід повернувся з фронту, і тим, хто посиротив своїх дітей; обміном старих грошей на нові і турботами про податки, які важким тягарем лягли на присадибні садки та ділянки; думами про високі врожаї і тим, що їй радіо приносило про Америку, Німеччину, атомні бомби, війну в Кореї й інші війни, які ще точилися в світі. Жила думками і сподіваннями на краще, не так уже для себе, як для своїх дітей і онуків. І, як завжди буває в людей, швидко звикала до всього завойованого, нового і хорошого, що виявлялося в житті, і дратувалася усім поганим, несправедливим, усякими неподобствами, що вони їй засліплювали інколи навіть і те хороше, що було незаперечним...

І над усім цим чи, власне, поряд з усім цим, не приглушуючи його, постійно і незмінно кілька років підряд жила в ній велика тривога, страх за Трохима. З думкою про те, що там з ним, чи ж живий, чи чого не сталося, вона часом прокидалася серед ночі, підводилася вранці, розгинала спину на буряках чи на власному городі. Замислювалася, стоячи біля печі, а чи раптом, ніби наскрізь пронизана гостро-тривожним передчуттям, над дитячою голівкою, яку саме змивала над великим коритом чи розчісувала гребінцем після купелі. Весь час ввижалися їй різні жахи, весь час бентежили тривожні передчуття, мучила невідомість, і вона благала Оксану:

– Пиши їм, проси Ларису, проси Світланку, хай одписують частіш, хай пишуть хоч двоє слів... З мене й того досить.

А вони – невістка й старші онуки – як на зло, на писання листів були лініві і відповідали тільки вряди-годи. Їхніх листів, стислих, треба було чекати місяцями. І той холодок, який з'являвся і жив приховано в її грудях до них, був породжений не лише тим, що оті, старші онуки ніколи ще не жили з нею разом, але й чеканням отих, ще ненаписаних листів, безліччю недоспаних ночей...

І ще жили в ній, як і в багатьох у ті роки, якась повоєнна збудженість, бадьорість, якась нуртуюча енергія, породжувані гострим бажанням скоріш перейти, залишити позаду жакні сліди війни, вирівнятися, увійти в звичайну, людську колію більш-менш нормального, природного для людини життя...

Так же хотілося, так ото силкувалася і людям усім, і, особливо, отим сиротам долю їхню хоч якось покращити. Хотілося якнайскоріш та якнайкраще! Сама недосипала й недоїдала і людям спокою не давала, квапила, підганяла, бадьорила.

Та як не старалася, все якось ніби не так виходило, не по її... І що не по її – півбіди. А то загалом, як не силкувалася, все якось не ладналось та й не ладналось у неї з колгоспом. Тому й з людьми виходило дедалі важче. Руки в людей, то в одного, то в іншого, почали опускатися. Що може бути прикрішим? Бо ж не тільки від них, від їхньої праці залежало те, що в колгоспі не все клеїлось. Не тільки від них і від неї, Докії, зокрема залежало те, що не міг колгосп в палки вбитися та міцніш на ноги стати. Бо все частіш та частіш нагадував він Докії отой злий жарт з картоплею, яку люди сьогодні в землю саджають, а назавтра вже й викопують тому, що їсти нічого...

Тоді, в сорок четвертому, підважуючи на свої жіночі плечі тягар непомірний, колгосп, в якому після гітлерівців залишилась лиш гола земля та виснажені люди, гадалося, що того всього не так уже й мало! Гадалося: от-от скінчиться війна, одразу полегшає державі, полегшає колгоспові, полегшає й людям. А з тим – полегшає і їй, Докії. Бо вже не ковтатиме проклятуца, ненажерна війна ані живого люду, ані його сил, його рук, його хліба. І зайде поволеньки, як колись говорили, “хліб за хліб”, збільшиться його і на трудовень, і на фураж, заведеться худоба на нових фермах, осядуть на рахунок грошенята, а держава машин, тракторів підкине, і вже не буде люд селянський, як досі голодувати, а то й помирати між двома хлібами, коли один уже закінчився, а другий ще не визрів.

А війна, виходить, ніби вже й зовсім невидима, віддалена, все ще тягнула жили з людей та й тягнула, ще довгі роки не випускаючи і їх, і цілу країну з своїх залізних кігтів. І саме тепер, уже по війні, стало ще ясніш видно, ще глибше відчуте, з яким лютим, смертельним ворогом стала на герць країна, і якого нелюдського напруження коштувала та війна усій державі, і які жакні руїни, скільки мільйонів безпритульних сиріт, калік, удів залишила по собі!

То чи ж будеш дивуватися тому, що не лише воєнний, але й повоєнний врожай сорок п'ятого пішов з колгоспу геть чисто увесь, “під мітлу”!

Докія все розуміла. Та розуміння не рятувало від обов'язку й відповідальності перед байрацькими вдовами, сиротами і каліками, перед колгоспниками, яким треба щось їсти, щось на себе одягнути, чимось дах над головою прикрити та чимось і худобу колгоспну перетримати. І їй, Докії, яка стояла до того всього найближче, часом видавалося, що саме цього чомусь ніби не розуміють, а чи не хочуть зрозуміти інші, старші за неї, от хоч би й той же Масляк, з яким у неї від тієї ранішої дружби та приятні щирої все частіш заходило на непорозуміння та суперечки. Бо стільки й йому Докія не доводила, скільки б не запевняла, він, коли до хлібоздачі, до державних поставок доходило, раптом замикався на всі гудзики, суворо й неприступно стискав уста і ставав увесь якимсь ніби залізним.

– Хліб – державі, мамо, – повторював щоразу, коли вона починала опиратися, – то наш найголовніший закон, найперший та найсвятіший обов'язок. Країну здатна підняти з руїн лиш міцна, непорушна єдність робітників та селян. Лиш робітники забезпечать нас усіх необхідним, від машин та будівельних матеріалів і до одягу. То як же ми можемо, собі ж на шкоду, залишати без хліба місто, робітничий клас, армію?.. З останнього, а таки повинні виконати першу заповідь!..

– ... Але ж, сину, той робітничий клас хоч сяку-таку зарплату має. А колгоспник зовсім же без нічого залишиться!.. А воно ж – усі наші, усі нам дорогі та рідні, що робітник, що колгоспник!..

– Ну, а я про що?.. Однак зарплата та чогось вартою стає лиш тоді, коли за неї щось у магазині зможеш купити. А коли магазини порожні? Тоді що? Не гроші, а звичайні тобі папірці!..

А робітникові, виходить, зуби на горище?

– Та не зовсім же й так! Хіба я кажу, що не треба? Я тільки про те, щоб усім порівну, всі ж люди, щоб і їм, колгоспникам, хоч би дещо залишити...

– Ніби залишаємо... На трудовень. Як там не є, а все ж залишаємо. Скільки от у вас цього року виходить?

Виходить... Підставляй обидві жмені... Коли вийде по двісті грамів, то, вважай, багатшими за царя будемо!

– А ви й про присадибну ділянку, мамо, не забувайте. В робітника й того немає. Колгоспник, дивись, і землю себе порятує, та ж вона для всіх нас, не лише для села.

– Так, так... Рятуватимешся ж поки й ніг не простягнеш, – не здається Докія.

– Ну, для чого ви так!.. Довго так не буде. Потерпимо, попрацюємо, підтягнемось, найперш відбудуємо зруйноване та й кинемо, зрештою,

в колгоспи і машин, і добрив, і будівельних матеріалів. Дайте на ноги стати, з пожарищ вилізти!..

– Ніби я цього сама не знаю. Ніби не “конаю”. Однак в одному ніколи з тобою не погоджусь. Чому, коли я свій план виконала, мушу потім ще й зустрічний – і перший, і другий, і за Горіхувату, і за “Зорю” конати? У мене що – люди з іншого тіста, на інших не схожі?!

– Самі, мамо, розумієте, адже у них теж усе “під віника”. У вас же дещо залишається. А я, мамо, правду вам скажу, теж районного плану провалювати не можу, права такого не маю. Та й не питаються у мене – можу я чи не можу. Виконай, і – край! Хоч витягнись, а таки виконай. Та й як же це так може бути: я не виконаю, інший не виконає, то хто ж за нас виконає?.. план же так і залишається планом...

– А ти їх, тих, що не виконують, міцніш прикручуй.

– Прикручую, мамо. Та що з того, коли з них ні зернини от зараз, а у вас є.

– То ти гадаєш, що люди й далі тобі працюватимуть отак “за спасибі”?

– Говорите мені отаке, мамо, лиш душу зайвий раз ятрите. Говорите, а самі ж, здорові, знаєте та розумієте. І люди наші – колгоспники – хоч що там говорять, хоч як нас лають, а таки ж, зрештою, і самі розуміють, що іншого шляху немає. Іноді їм тільки нагадати слід та пояснити. Треба ж якось перебороти оце важке повоєнне безголів’я... За нас того хтось інший не зробить...

І то таки була правда. Ніхто... Тож підійшов і знову до зернини поплив на державні елеватори і врожай сорок шостого. І, що там не говори і як не пояснюй, а все важче та важче ставало їй виводити людей у поле, на роботу.

Не маючи сили повністю опанувати тим складним становищем, Докія мучилась, тяжко все те переживала, досадувала на саму себе. Їй на тих, хто був ближче до неї, обдурюючи саму себе думкою, що не так уже та минула війна, як вона сама, а ще більше – Масляк, керівник району, у всьому винні. Її стосунки з Масляком ускладнювалися та й ускладнювалися. Хоч серед іншого, часом і випадкового люду, який доводилося в той час на керівників колгоспних наставляти, вона у нього була не з гірших, а, вважає, що й з кращих. От тільки ті інші – часом і не дуже совісні, часом і п’янички, а то й на руку не чисті, все більше відмовчувалися, коли він їх “честив у хвіст і в гриву”, а вона, Докія, і за правом старшої, і за правом своєї високої сумлінності, з досади та відчаю “в ряду нікому не стояла”. Дозволяла собі, не маючи ані чого губити, ані чого боятися, такі з ним розмови, яких не міг дозволити собі ніхто інший. Масляк терпів-терпів та, зрештою, терпець йому й увірвався. Одного разу, коли вона затримала здачу

кільканадцяти тонн кукурудзи, вважаючи їх фуражними, він скипів і прорвався на районній нараді, при всьому районному активі:

– Ви, певно, Докіє Миронівно, гадаєте, що на вас управи немає?.. Даремно, скажу вам, гадаєте! Знайдемо!

Вона, як завжди, сиділа в залі в першому ряду. Зачувши ті слова, підвелася з місця і в повній, настороженій тиші залу, відповіла:

– Ваше діло. Як знайдете – то й знайдете. А я, поки головую, не можу дивитися, як худоба на моїх очах дохне. І людей голодними не залишу. А не подобаюся – виганяйте... Щоб тільки очі мої не бачили...

– Зняти чи вигнати, як ви зволили сказати, – нервував і далі Масляк на виявлену перед цілою нарадою зухвалість, – найпростіше. От тільки за саботаж державних планів не просто звільняють, за таке самі знаєте що...

– Судитимеш, а чи як? – пустившись берега, гостро перебила його на слові і, не чекаючи поки він справиться з своїм гнівом, та замішанням, додала тихіше: – Що ж, спасибі й на цьому. Спасибі, що не за спиною хоч, а в очі кажеш, що думаєш. От тільки дозволь, перед тим, як міліцію покликати, додому з'їздити та онукам-сиротам раду дати, а тоді – твоя воля...

І на тому вона поправила на голові хустку, вийшла з ряду, повернулася спиною до президії та й попростувала, гупаючи своїми кирзовими по дощаній долівці, через увесь зал, до виходу.

Масляк сидів за столом, ошелешено й розгублено дивлячись їй услід. А в великому холоднуватому залі районного клубу, переробленого з колишньої церкви, стигла незвична, якась задушлива, ба навіть гаряча тиша...

Пізніш, десь за тиждень, Масляк усе те якось полагодив, звів ніби на жарт і вони ніби знову порозумілися. Але чи надовго?..

А тут ще, ніби підтверджуючи її найгірші передбачення, підійшов посушливий, неврожайний сорок сьомий. Підійшов і не в жарт стривожив її душу привидом страшного тридцять третього.

Люди по селах почали недоїдати ще з зими, особливо ж, як і завжди таких років, прикрутило весною, знову пішла в діло лобода, кропива, знову висівки виходили на рівень пшеничного борошна. В лютому почала падати охляла худоба. В березні та квітні падіж збільшився. Падали коні, падали й корови ледь не десятками. Однак заздалегідь прирізати живу худобу, щоб не доводити колгосп до марних втрат

та й людей підтримати, суворо заборонялося, голів колгоспів за такі вчинки суворо карали.

На весні почали зустрічатися Докії люди зі знайомо набряклыми ногами. З німим відчаєм приглядалася вона до тих ніг і мовчазно перепитувала саму себе: “Невже ж воно знову повториться? Невже допустимо?..”

Чим тільки могла, рятувала людей: підгодовувала в колгоспному дитсадку дітей, не раз пригадуючи оту сутичку й гострі розмови з Масляком.

Хоч за якоюсь мовчазною згодою й уявлялося, що сутичку ту давно й міцно забуто, все ж з Масляком вона по можливості, зустрічей вічна-віч уникала. Стосунки в них самі по собі встановилися холоднуваті, лиш службові. І, певне не без підстав, але їй, Докії, здавалося, що й він – Масляк, ледь чи ненавмисне уникав зустрічей з нею сам-на-сам...

А то якось на початку травня несподівано-неждано одне для одного зіткнулися. І знову в недобрий час.

За день перед тим у третій бригаді на Холодній балці сіяли просо. Сіяли двома сівалками. Сіяли і, виявилось, не досіяли. Не досіяли більш десятини і нікому, ні бригадирові, ані їй, голові, нічого не сказали. І не сказали тому, що, змовившись, розподілили поміж собою пудів зо три насінневого проса. Сівачами ж були жінки з підлітками-погоничами.

Увечері Докія подала зведення до району на всю засіяну площу. А вже наступного ранку до контори колгоспу зайшов дільничий міліціонер Кирило Стоножко, літній інвалід, без лівої руки, з прокуреними, аж поруділими від тютюнового диму, обвислими вусами і, міцно причинивши за собою двері, пошепки, стривожено проказав:

– Неприємна, знаєте, історія, тітко Докіє.

– Еге ж, мало мені своїх, – звела голову від столу Докія, – так ти мені ще й свою приніс!

– Коли б то, знаєте, свою, а тож таки вашу. Одно слово, з’ясувалося, що цілий гектар сівачі пройшли порожньою сівалкою, а зведення подали ніби як про засіяний. Увечері того ж дня у кількох хатах на Нечитайловому кутку гупали хатні, ще з окупації, ступи. Потім – пізно увечері та наступного ранку – їли там пшонаю, хто на воді, а хто й на молоці кашу. А Глушкова Секлета, винюхавши своїм довгим носом щось непевне, взяла та й випитала підступно у сусідської дівчинки, Швайчишиної школярочки, що у них вчора на вечерю було. Дівча й похвастало: їли пшонаю кашу. Та до того ще розповіла цікавій тітці, де пшона взяли. Пшона, мовляв, у ступі, з проса натовкли, а проса мама вчора з поля “від зайця” принесла. А що той “заєць” трапився

дуже вже щедрий, то кашу варили не лише в них, а он і в Кияниці, і в тітки Параски і... і... Одне слово, ще сонце не встигло і “під сніданок підбитись”, а в сільраді уже все стало відомим і йому от – дільничому міліціонерові Стоножці – все те з’ясувати та розслідувати доручено.

– Тільки ж, знаєте, тітко Докіє... Що ж тут з’ясовувати. Я і без того знаю, що так воно і є... Ви вже краще порадьте, як мені з усім тим повестись...

За старшу на тій сівбі була молода вдова Ксеня Обушна. Жила вона, як на те, не дуже й далеко від контори.

– Ти, Кириле, не гарячкуй і не дуже квапся, – сказала Стоножкові, стривожена тією новиною Докія. – Сам, здорово, знаєш, чим воно може закінчитись... Посидь отут у мене, покури, а я тим часом до Ксені Обушної збігаю. Вивідаю там що та як, а потім уже з тобою будемо думати та гадати, як нам з цієї халепи виплутатись... Тільки ж дивись, Кириле, нікому ні пари з уст, аж поки я не повернуся!

– Ніби ви мене не знаєте, тітко Докіє! – аж образився Стоножка.

Забувши про Гнідька з бідаркою, майже підбігці мчала Докія вздовж вулиці. Над селом сліпуче іскрило травневе сонце, пахло молодю зеленню, а на душі в неї було тривожно, гірко й по-осінньому хмарно.

Хмарною та вологою видалась їй і Ксеніна хата, коли відчинила перекошені двері, за селянським звичаєм, не стукаючи.

Ксеня, спиною до дверей, стояла біля припічка, розпалюючи в печі бадиллям якогось зволожілого бур’яну. На припічку біля неї сиділо голоного хлоп’я і щосили гатило дерев’яним ополоником по вищербленому комині. Трохи старша за нього дівчинка перебирала біля стола якесь насіння, а найстарша – дванадцятилітня – лежала в ліжку, прикрита старенькою картатою, зелене з червоним, ковдрою.

На рипіння дверей, всі четверо повернули голови і звели погляди на Докію. В поглядах тих настороженість і страх, Ксеня – висока, висхла молодиця з запалими збляклими щоками, як тільки вгледіла Докію, одразу ж притулила ріжок синьої, вицвілої хустки до очей, схлипнула і, не чекаючи запитань, почала було одразу у всьому зізнаватися.

– Замовч! – гримнула на неї Докія. – Не треба!

По тому підійшла до ліжка, приклала дівчинці до лоба долоню, відчула жар. Не одриваючи руки, роззирилася по хаті, злидні... Пустка... Дитячі личка – бліді, висмоктані, литки босих Ксеніних ніг брезклі, ніби скляні, полискують синявою.

“Господи!” – про себе зітхнула Докія, відчуваючи, як серце їй боляче стислось.

– Зараз же перестань рюмсати! – наказала ще раз Ксені.

– І накажи молодицям: нічого не було і ніхто нічого не знає...

Щоб язиками не ляпали. Все як є посіяно і ніхто нічого не чіпав. А проса виписала вам на дітей я сама... Чуєш, зараз же перестань рюмсати!..

І, якось нараз обважнівши, осівши в плечах, повернулася і пішла до дверей стомленою, розбитою ходою.

Пройшла, не підводячи голови, подвір’ям, вийшла на вулицю, залиту промінням травневого сонця і, не пройшовши й сотні кроків, біля кладки, якраз навпроти Личуківської садиби, ледь не впритул зіткнулася з Масляком.

Просто серед вулиці стала його машина. А він осторонь, на спориші біля тину, розмовляв про щось з її ж таки дочкою, Оксаною.

“Невже і він уже прочув про те просо?” – подумала з досадою, відчувши глуху неприязнь до нього і невчасність, непотрібність цієї зустрічі.

Він, як на зло, був у нових, з високими халявами чоботях, трохи вже припалих степовою пилюкою, але, видно, перед тим до блиску наваксованих. Новий, зеленуватий військового крою костюм. Випрасуваний старанно порожній рукав френча заправлено, за широкий офіцерський ремінь.

“Вирядився, як нова копійка!” – ще з гострішою неприязню подумала Докія. Обходячи машину збоку, подумала було прикинутись заклопотаною та “не помітити” його. Однак було вже пізно. Він заглядив її ще здалека і, коли наблизилась, ступив назустріч:

– Здрастуйте, мамо! – заяснів широкою, однак – видалось їй так – сумовитою посмішкою. – Давненько щось не бачились... Як живе-можете?..

– Здрастуй... – хотіла додати “сину”, однак утримала те слово вже на кінці язика і повторила стримано, наче сердито: – Драстуйте!.. Колись казали: живемо – не голосимо, хліба не просимо... А тепер от... і просимо, та ніякий бісів батько не дає!..

Посмішка з його обличчя одразу збігла і воно за мить посуворіло і ніби замкнулося. Так ніби зрозумів, що зараз вона знову піде на нього в наступ і йому треба зосередитись для захисту.

Але зосередитись йому Докія не дала. Не зупиняючись і не переводячи подиху, напористо, гостро вела далі:

– Пам’ятаєте, казала тоді... На моє, на превеликий жаль, вийшло. Підмести – підмели дочиста, а назад взяти щось ніхто не квапиться. Один от неврожайний рік і сіли, як на мілкому... що накажете тепер людям робити? Хіба красти?

– Та воно, мамо, коли б же хоч було у кого вкрасти, – раптом, не захищаючись, з якимись несподівано щирими зараз нотками в голосі відповів він. І молоде обличчя перекривила така по-дитячому сумовита посмішка, що Докія так само раптом його аж жаль стало. І хоч нічим, рішуче нічим не скидався ні досі, ані тепер на того далекого, злющого, якогось ніби аж обвугленого секретаря з далекого тридцять третього, який ходив у брезентовому, що гримів, ніби залізо, дощовику і люто кашляв, але саме його згадала зараз чомусь, побачивши оту Маслякову посмішку. І від тієї згадки вона й сама ледь не посміхнулася, так же співчутливо-болісно. Але ще не встигла зовсім прочухнути від досади і стрималася.

А тим часом обізвалася Оксана:

– Чужого такого, щоб украсти поблизу немає, так вони в себе з сівалок потроху насіння тягнуть.

– Насіння?! – обличчя Маслякове вмить знову насторожено й строго замкнулося. – Насіння – наша найбільша надія, за насіння судити будемо.

– ... Іноді й помітиш ту торбинку, і навіть подумаєш: сама ж себе і обкрадаєш, жінко... А потім, як згадаєш про її діток дрібних та ще й сиріт, то й... одвернешся, – ніби сама до себе вела далі Оксана.

Докія ж і від його, і від тих, не до речі сказаних Оксаною слів знову аж спалахнула вся, так сердито та гостро зиркнувши на дочку, що та аж знітилася, зрозумівши, що сказала, напевне, щось таке недоречне.

– Судити – великого розуму не треба! – проказала з притиском Докія. – Насудили вже раз... Та всіх же й не пересудиш...

– Та й потурати... – теж спалахнув Масляк, чи то наполягаючи на своєму, а чи, навпаки, знітившись від того, що висловив свою думку аж надто різко... – Як-не-як, а все ж доля врожаю...

– Авжеж! Звичайно, не потурай! – ще раз уципнула, хоч і пом’якшивши давнім та звичним “ти”, Докія. – Так воно простіше. Не треба голови ламати.

– А ви гадаєте, одній вам голова болить? – досадуючи, кинув він.

– Не знаю... Знаю лиш, що від нашого болю в голові поки що нічого не кращає.

– Виходить, можемо – та не хочемо?

– А я такого не кажу...

– Майже... Тільки іншими словами. Мовляв: міг би та ризику побоюєшся!

– А то ні?..

– Коли б тільки це!.. Та, на жаль, тут ризикуй чи не ризикуй, а отак: вийми та на стіл поклади, однаково ж не вийде, бо ні з чого.

– Не вийде – то й говорити на вітер нічого...

Від тих слів він аж плечем своїм безруким пересмикнув:

– І все ж, мамо, не тільки ж у вас душа болить... Бо, коли хочете знати, таки не дійдемо, не допустимо до того, чого ви боїтесь і на що натякаєте. У ниточку витягнемось, а не перервемось.

– Дай то боже, щоб не перетончити. Однак, коли б ти старший був та зазнав того, що я зазнала – то й ти б більше тривожився.

– А я, мамо, хоч і зовсім малим тоді був, а теж дещо пам'ятаю... Мені, мамо, своєї голови не шкода. Мені партія довіряє, що набагато важливіше, ніж власна голова...

Може, збирався і ще щось сказати, але вона вже не дослухалася, раптом з острахом згадала, що зовсім же забула про Стоножка! Коли б той не подався куди без неї, не дочекавшись, та якого шарварку не здійснював. Тож лиш рукою махнула на ті Маслюкові слова і рушила з місця ледь не підбігці.

– Ти от що, товаришу Стоножку, – сказала дільничому строгим, офіційним тоном, таки ще заставши його в конторі, – коли сікатиметься хто, розпитуватиме, відповідай сміливо, моїми словами: брехня то все! Даремно баба язиком ляпала. Ніхто нічого не брав, все засіяно, як і слід тому бути... Я ж тобі брехливих зведень не підписуватиму...

Стоножка розуміюче, навіть охоче покивав головою, але погляд одвів убік, кудись у вікно. Вона помітила. Стомлено всідаючись на стілець, додала:

– А каша та... що ж... Виписала я вчора голодним діткам тих кілька кілограмів... Коли потрібно буде, покажу й накладні...

І при тих словах знову подумала про Масляка. Згадала його сумовиту посмішку. І подумала співчутливіше, не досадуючи: знала ж добре – їй важко, а йому ж удесятеро важче... знала, коли треба було здавати хліб, казали йому, також, певне, згнітивши серце: “Головою і партквитком відповідаєш... Вивози!” А коли вивіз, а колгоспи потрапили у скрутне становище, чує він знову ж: “Дивись... Головою і партквитком... За кожне господарство і за кожну людину...” І він, затисши самого себе і всіх навколо себе “в кулак”, шукав виходу, шугав з села до села, від колгоспу до колгоспу, скликав наради, засідання, активи,

організовував, мобілізував, позичав, коли треба – навіть конфіскував, радив, підхарчовував дітей по шкільних їдальнях та дитячих садках, вишукував, що міг через обласні організації, “не помічав”, коли за крайньою скрутою й приріжуть де та “спишуть” ялову корову, бичка чи овечку... Щоб лише підтримати, щоб до нових жнив якось хоч на ногах утриматись...

І дотягнули таки з горем пополам! Скрутно, сутужно, голодно було їм, як ще в двадцять першому, невдовзі по громадянській. Однак, вивернулись. До тридцять третього таки не дійшли.

Хоч... тільки й того. Бо – ні тривкішого трудодня, ні грошей у колгосп не приніс і наступний рік. Бо виснажена, запущена, погано ще оброблювана земля родила набагато менше, скупіше, ніж мала і могла родити. І ні машин, ані робочих рук, ані добрив, щоб у достатку... А план хлібоздачі – перша заповідь і перший обов'язок перед державою мусити бути виконаний. І то, часом, не лише за себе, за свій колгосп, але й за сусідній, ще бідніший. Бо ж не могло бути й мови, щоб не виконав плану район, область чи, особливо, республіка. Хоч, бувало таке, – з голого, як з святого – не виконували...

А все ж “кнали” по три зустрічних і наступного сорок восьмого, і сорок дев'ятого. І так само не вистачало фуражу, щоб дотягти до весни худобу, так само все глибше та глибше вростав у борги колгосп. І все частіше й частіше опускалися руки то в одного, то в іншого, все частіш та частіш поймали Докію і злість, і досада, і гірке почуття безсилля та безвиході. І таких хвилин не раз з досадою думалося їй і про Масляка, і про тих, хто над ним: невже ж вони не можуть, а чи не хочуть зрозуміти, що, власне ж, рубають гілляку, на якій сидять?..

Хоч він – Масляк – напевне ж досадував у свою чергу, дивувався тому, як це вона, літня, розумна жінка, ніяк не зрозуміє його становища, того, що він не лише не має права, а й не може діяти інакше, що не тільки ж один її колгосп на світі, так само, як і його район. Є ж іще велика, хоч і дужа, переможна, але підточена на якийсь час війною країна з тисячами доценту випалених, зруйнованих міст, заводів, фабрик, електростанцій, сотнями тисяч доценту випалених сіл, мільйонами сиріт, вдів, людей, полишених просто неба, позбавлених притулку, кусня хліба і даху над головою!

Мрячного осіннього дня, одразу по жовтневих святах сорок восьмого, вкрай загнана нестатками, неполадками та зустрічними, Докія,

ні з ким дома не порадившись, не сказавши нічого Оксані, зранку запрягла в бідарку розгодованого Мишком і розледачілого Гнідка та й подалася до району.

На невеликому, з слідами кінського посліду й жмутками розкиданої соломи майданчику, навпроти контори “Заготзерно” – кінь уже давно зник до того місця і завжди, як тільки потрапляв до району, прямував до нього сам – прив’язала Гнідка віжками до телеграфного стовпа, почепила йому на вуха торбу і, як була, з коротеньким пужалом, зайшла до райкому.

Не роздягаючись, не питаючи дозволу, а лиш привітавшись на ходу з секретаркою, сміливо та звично пішла просто у Маслякові двері.

В секретаря саме нікого з сторонніх не було. Сам Масляк сидів за довгим, темним, закладеним якимись паперами і, як здалося Докії, прижовклыми уже журналами, столом. Саме з кимсь розмовляв по телефону, затиснувши рурку поміж вухом і лівим безруким плечем, а правою щось швидко занотовуючи до зошита, забачивши Докію, зиркнув на неї поглядом трохи ніби здивованим чи й стривоженим. Кивнув головою на привітання і очима показав, щоб сідала та почекала.

Вона всілася у великого, оббитого рудою цератою, з круглими бильцями для рук, стільця і терпляче чекала, аж поки він усе переговорить.

– Драстуйте, мамо! – кладучи трубку, дзвінким, роблено веселим голосом привітався Масляк. – З чим бог привів по такій погоді? – пожартував, хоч і відчувалося, що за жартом ховається страх чи чекання розмови не такої вже й приємної.

– Здрастуй! – строго відповіла Докія, звертаючись до нього на “ти”. – А прийшла я до тебе... Як тобі й сказати... і сваритися, і проситися... Бо... важко мені з тобою...

– Так і мені ж з вами, мамо, не легко, – все ще оджартовувався і силювано бадьорився Масляк. – Але я поки що не скаржусь.

– А тобі на мене чого скаржитись?!

Масляк, примруживши око і схиливши голову до безрукого плеча, трохи хитрувато, а трохи й стомлено посміхнувся:

– Ну, хоч би й оте діло з трудовнями?... Пам’ятаєте, восени, коли ви почали державне зерно на трудовні видавати? Добре, що хоч ми вчасно довідалися та прикрили – між нами кажучи, пощастило. А то іншому голові за таке самочинство знаєте що? – І не чекаючи від неї відповіді, пристукнув долонею по стільниці.

– Партквитка на стіл і справу до прокурора.

– Ну... коли про партквиток... то чого немає, те й відібрати важко. А до прокурора, коли треба, хоч і сьогодні веде. Стара я вже для того, щоб прокурорів боятися. Я от навіть тебе не побоююся і просто тобі скажу – не можна ж і так.

– Як саме, мамо?

– Ну от, триста грамів людям авансу в жнива і... все. Ні зернини більше.

– В інших колгоспах і того не мали.

– Знайшов чим хвалитися!.. А до того ж, у тих колгоспах і вродило не так, як у нас. У нас же таки вродило! Так ти – раз вивези! Вивезли ми і план ніби виконали... Так тобі давай зустрічний, бо твій район плану не витягає... Ну, дали й зустрічний! А ти помовчав-помовчав, а тоді – конайте, кажеш, під чисту, до зернини! Ні людям за важку роботу хоч сякої-такої плати, ні фуражу, ні насіння! Добре це, по-твоєму? Віритимуть нам після цього люди, чи як?

– Почекайте, мамо... Ви якось так, ніби це я та до своєї кишені! Державі хліб потрібен. Державу нашу, виснажену війною, підтримувати треба? Господарство відбудовувати треба? Чи мені вам про це казати?!

– Знаю – треба. Так тільки ж з розумом. Ніби держава собі окремо, а ми – окремо. Ми ж і є та держава. Чи не своїми злиднями ось уже тридцять років її тримаємо! Хто ж каже!

– Ну, от. Самі ж розумієте. Самі ж її підіймали, своїми, як ви кажете, злиднями. Бо без нас ніхто її не триматиме, хіба втопить. І підняли... Он яку! Півсвіту на неї навалилося, а так нічого й не вдіяли!

– Правда твоя, а тільки ж, знову кажу, усе слід робити з розумом. Я от цілий свій вік якось господарювала, а по-твоєму і досі не можу навчитися. Не виходить у мене. Бо я звикла як? коли людина працює – ти їй зайвого не давай, нащо їй зайве – дай, що положено, що треба, що пообіцяв. А так – люди без хліба, худоба без фуражу, насіння не засипане... Як ти, такий уже дуже розумний, накажеш тут мені чинити, га?

– Та ж держава, коли треба, і допоможе. Без насіння не залишить. З людьми, а особливо з худобою, якось уже будемо викручуватись.

– Це, прямо тобі скажу, як у тому прислів'ї: що дурний робить? Воду міряє. Восени везли туди, а весною возитимемо назад. А викручуватись... Навикручувалася я, сину, ціле своє довге життя. Викручувалася, скільки могла, а тепер важко вже мені викручуватись, як тій мусі в окропі. Скажу тобі – за тим і прийшла: покрутіться ще ви, молодші, може, колись, дасть бог, і зовсім викрутитесь. А з мене вже годі. Докрутилася стара та сліпа, думала, гадала так і не

можу зрозуміти, чого воно так, а не інак... Відпускай, чи хоч і виганяй уже мене, сину, з того головування.. Тепер у тебе й з людьми не так уже сутужно...

Він, звівши на груди голову, хвилину допитливо, ніби зважуючи щирість її наміру, дивився на неї з-під лоба мовчки, потім сказав, якимось так обережно, та щоб і її не образити і себе не видати:

– А може, ще попрацюємо, мамо? Га?

– А ти сам зваж... Усю правду тобі кажу – нічого не приховую. Як хочеш, так і суди. Сили б, може, ще трохи й вистачило, коли б справді зовсім уже нікого молодшого не було. Та коли б грамотніша трохи та розумілася більше, та ще щоб мала такі руки вільніші...

А то – бачиш же, що треба, обов'язково треба сіяти мак, так ні ж кажуть тобі – сій коноплі.

– Тут, мамо, скажу я вам, коли б і я мав таку волю... А то ж є державний план, дай тільки нам волю у такій величезній країні робити все, хто що захоче, знаєте чого б натворили?

– Не знаю, сину, не знаю. Але й обіцяти та брехати людям вже набридло. І в очі совісно дивитись. Краще ти вже витуди мене у трипшії. Та й буду собі, як і всі, в колгоспі робити, онуків-сиріт доглядати.

– Що ви, мамо! Виганяй та й виганяй! Як ми вас можемо виганяти! За що? Коли вже й справді впретесь – відпустимо і велике спасибі скажемо.

– Ще краще. Як по-доброму, то по-доброму. Аби тільки відпустили стару з богом та миром.

Тепер уже вона помовчала, ніби й справді зацікавлено спостерігаючи за тим, як секретар однією рукою спритно й швидко, ніби тільки того й учився ціле життя, закручує з тріскучого цупкого хоч і тоненького паперу цигарку. Потім, перед тим, як попрощатися, наказала:

– Тільки ж дивися, коли підбиратимете кого на голову, присилайте такого, щоб не п'янюга та щоб людей не кривдив.

– А ви самі кого б порадили?

– А що мені радити! Ви на те поставлені – ви й дивіться. А мені аби людей не кривдив та не пиячив, та щоб чесний та роботящий. Бо коли трапиться який паскуда, як ото в нас трапляється, ей-ей, не довго затримається. Це вже я тобі від себе обіцяю, візьмемо з бабами рогачі і геть аж за царину виженемо.

– Добре, мамо, – посміхнувся секретар, – подумаємо...

Розмова та до часу, поки секретар думав, так і залишилась поміж ними двома. Думав же Масляк по тому ще досить довго, думав, хоч і знав, розумів – хоч-не-хоч, а час уже відпустити стару “на волю” бо й

сама справа вимагає того, і стару пожаліти час: попрацювала – що не кажи – на совість, і місце таке та й час вимагають когось молодшого, спритнішого, письменнішого. Однак, думав, думав, аж поки МТС не поповнилась свіжими кадрами – цілим подружжям з двох нових, молодих – щойно з уманського інституту – агрономів.

І вже аж потому, коли відбули і весняну сівбу, і жнива, і з сівбою озимих впорались, вже аж на початку п'ятдесятого, у січні, загальні збори колгоспу, за Масляковою ж таки порадою обрали на голову колгоспу замість Докії – Оксану...

Вже далеко за північ, коли збори закінчились, вони з Оксаною повернулися додому. Стомлені довгими зборами та хвилюванням, – як не як, одна звітувала, а іншу обирали, – дорогою йшли мовчки, кожна заглиблена у своє.

Дома обом слід би було повечеряти. Але ні збирати на стіл, ні їсти не хотілося. Діти вже спали. Докія запалила газову лампу, прикрутила гніт, щоб світло не заважало дітям і, як була одягнена, присіла на лаві край стола, поклала свої великі, важкі руки, ніби кому на показ, собі на коліна та так і завмерла, глибоко замислившись.

Оксана роздягнулася, випила холодної води, поправила дітям постелі, прикрила розметану, неспокійну у сні Талочку, та й собі присіла на низенькому стільчику біля лежанки.

Сиділи так, не помітили й самі скільки, не озиваючись одна до одної, думаючи, а чи скоріш переживаючи, кожна своє.

Докія, коли вже здала те головування, відчула разом і полегшення від того, що скинула важкий тягар відповідальності і щось таке, ніби раптовий спад на силах. “Коли йшла в запряжці, – подумала, – то й тягнула, а тільки розпрягли – впала”. І від того була якась ніби порожнеча в душі, ба навіть смуток.

Оксана ж поки що мало думала, вона більше відчувала. Відчувала тягар відповідальності, який поволі, але впевнено і владно навалювався на її кволі, виснажені, хоч і молоді плечі.

– Думаю оце я, дочко, – першою нарешті обізвалася Докія.

– Що ви, мамо? – ніби зо сну кинулася Оксана.

– Думаю оце я та й... не віриться... От, ей-же-ей, сиджу та й дивуюся: було воно чи не було? Невже ж оце я, стара баба, неграмотна, і справді головувала всі ці роки? А чи то мені тільки приснилося?

Оксана помовчала, ще подумала, коротко усміхнулася, усміхнувшись, іще подумала і відповіла скоріш уже не матері, а на власні думки:

– Нічого, мамо, не святі горшки ліплять...

Була то чистісінька правда – бо й справді, не святі.

Оксана одразу, швидко й навіть якось ніби вже звично, поринувши з головою у колгоспні справи, почала виправдовувати прислів'я на ділі. З якоюсь пильною настороженістю, глибоко затамованим острахом та надією, мовчазно, ба навіть якось по-материнськи ревниво, стежила за дочкою, за кожним її кроком, Докія, все твердіш, і не без гордоців, переконуючись у тому, як помітно, просто на очах, зростала дочка на доброго, розпорядливого голову і як одразу з повагою почали прислухатися до її голосу і колгоспники, і керівники, з якими велась вона і розумно, і впевнено, і незалежно та сміливо. Чулись в ній, разом з твердим характером та міцною рукою, розсудлива, спокійна справедливність, скупість на обіцянки і твердість у дотриманні даного слова. І все те Докію радувало, сповнювало гордістю. Але боліло не стихаючи, жило в ній постійним гірким, глибоко прихованим неспокоєм те, що так і не поліпшувалося, так і не змінювалося на краще, після повернення з евакуації, доччине здоров'я. Так і не йшла чомусь їй на думку, їжа, не прибавляла на тілі, так і лишавались якоюсь ніби всохлою, з сухими, загостреними вилицями, якась присмалена, з темними колами під великими, гострими і водночас постійно втомленими очима...

Повним, великим та безмежним щастям Докії були онуки. Веселі, розбитні, кмітливі, сміливі та впевнені в собі, вони, здавалося, ніколи, ні перед чим і ні перед ким не губилися. І тим були зовсім, ані крихти, ну зовсім же не схожими на її дітей, – своїх батьків, які в дитинстві далі свого двору нічого не бачили та, правду кажучи, аж поки не осмілилися трохи вже в школі, ні про що окрім важкої селянської праці з самого малку і не відали.

Одне слово, єдино повною, нічим не затьмареною радістю, справжнім щастям обдаровували, самі того не відаючи, Докію онуки у ті неласкаві і скупі, дуже скупі на радіщі, суворі повоєнні роки.

А дивна суміш величезного полегшення та незвичної, змішаної на легкому смутку порожнечі, по тому, коли дочка змінила її біля колгоспного керма, не особливо довго мучила Докію. Хіба лиш через ніч та ще зранку наступного дня. Та й те лиш до першого клопоту. Бо того відчуття, що от скинула важке ярмо та звільнила руки, а тепер не знає за що ними зачепитись, у неї не те що не було, а, певніш, і бути

не могло. Просто для того в неї часу бракувало. І ще, можна було б – знову ж коли б то час – подумати та подивуватися вже за теперішніми щоденними та незмінними клопотами, де вона брала раніш часу ще й на головування!

По тих останніх при її головуванні зборах, на яких головою було обрано Оксану, вона хоч і не могла довго заснути, але вранці прокинулася так само, як і завжди, ще по-темному. Не дивлячись на годинника, не запалюючи світла, власне, ще з заплющеними очима, напевне знала, почувала: зараз десь уже близько шостої. От-от обізветься на стіні чорна тарілочка, проб'є київський годинник, пролунає гімн і знайомий, м'який, ніби справді зо сну голос київської дикторші привітає її з добрим ранком... І станеться це точнісінько за яких десять, від сили – дванадцять хвилин...

В хаті, як і завжди вранці, – холоднувато. Перед тим, як будити дітей, найперш треба протопити лежанку, щоб не було їм холодно зразу після вгрітої постелі. Думка про це була першою вранішньою думкою, правда – невиразною, більш відчуттям, ніж думкою. А вже наступна, прийшла цілком ясна, навіть гостра: не забути б із самого ранку, вислати підводи до Скального за сортовим насінням. І одразу ж ту думку перебила інша: “Так, але ж це вже не твій клопіт, ти вже не голова... – Потому, за яку хвилину чудної незвичності однаково... просто треба нагадати Оксанці... не забути... Згадавши Оксану, Докія затамувала подих, прислухалась, дзвінко чахкали в теміні розбовтані ходики на стіні поміж вікнами, рівно, спокійно, але кожне по-своєму (Докія чітко розрізняла те), дихали в глибокому передранковому сні діти, так само рівно, заспокоєно й глибоко дихала в ліжку навпроти Оксана.

Вчора, перед тим, як задовольнити її, Докіїне, прохання про увільнення, Масляк виголосив про неї цілу промову. Ну, не таку вже й довгу, не дуже ніби й гучну, але якусь таку проникливу, що їй було від того і якось трохи ніяково і ще більш сумовито. Тепер вона згадувала ту промову, ніби навіть почула його тихий голос, слова, побачила його обличчя, хоч тоді, на зборах, зовсім же не приглядалася до нього, де там, сиділа вгнувши голову і втупивши погляд у прикриту червоним, поплямленим чорнильними розводами ситцем. І от зараз Масляк знову говорить про неї. Згадав хто вона, звідкіля, скільки та яких дітей виховала, як у партизанах воювала, а потім колгосп з нічого, на голому місці на ноги зводила. Хоч тихо та стримано, але хвалив її, хвалив щиро, якось лагідно, дякував за все те, що їй пощастило зробити. А вона, слухаючи і тепер уже вдивляючись в його обличчя крізь склеплені повіки, ніяковіла тепер знову ще більше, ніж тоді. І

його бачила тепер якось зовсім по-новому, не таким ніби, яким звикла вже бачити в райкомі, на нарадах, активах чи конференціях, коли він промовляв з трибуни.

Тоді, крізь туманець досади, обличчя його, зовсім ще моложаве, кругловиде, – часто видавалось їй дуже вже самовпевненим, здоровим з вигляду, ніби аж печеним і, головне, вдоволеним. І увесь він, завжди підтягнутий, чистенький та випрасуваний, знову ж більше через ті суперечки та зіткнення, видавався якимсь дженджуристим... І от тільки аж тепер, от так тихо промовляючи, власне, і не промовляючи, а розмовляючи, глухуватим, стомленим голосом, вона з подивом нараз помітила, виявила, що його зовсім ще моложаве лице, незвично для його віку змарніле, блідувате, трохи ніби аж брезкле, що навколо очей у нього купчається вже тонюсінькі, як павутина, зморшки, самі очі – стомлені, а губи на блідавому виду зперхлі аж зчорнілі, ніби обпалені гарячими вітрами. А шия, в кільці просторого коміра з біленьким, чистим підкомірцем – худенька, тонка, як у хлопчика. І дивлячись в його стомлені, як у її Оксанки, очі, прислухаючись до його глухуватого голосу, не тоді, не вчора на зборах, а тут, сьогодні, зараз, в передсвітанковій теміні вихолоді за ніч хати, Докія думає про нього, якось так, як ніколи не думала. Думає материнськими думками, дивиться материнськими очима, хай навіть як і не на свого, але однаково на чиюсь рідну, якоюсь матір'ю люблену дитину. “А я ж, якось так, за тими клопотами, на тих нарадах, у тих суперечках начальника, керівника в ньому тільки й бачила... А в нього теж десь, – коли є – теж десь перетліває за нього душею рідна матір, як і я за своїми... А я от і не розпитала, не довідалась навіть та... чи й наважилася б... чи був такий час і обставини, щоб довідатись... А воно ж теж – чиєсь рідне та найдорожче – крутиться, як муха в окропі, отут у нас від смеркання до світання, та зрання до півночі... А йому ж, певне, і гарячого борщу домашнього ніхто не зварить, бо немає ж кому. І загалом не нагадає, щоб не забув за своїми клопотами та поїв вчасно, бо все ж, певне, по тих буфетах та їдальнях наших...”

Думає отак Докія і мульке почуття ніяковості й досади від тих несподіваних думок обседає її все дужче та дужче. І починає вже мучити жінку відчуття і якоїсь своєї перед ним провини... Бо... чи ж раз бувало – отак візьмеш та й наговориш хтозна чого людині... та й образиш тим. А воно ж видно, людина тим часом всю душу в діло вкладає, старається, щоб було якнайкраще... А йому ж і так у стократ раз гірше, важче, ніж їй. От тільки тим йому трохи легше, що молодий. А так...

Лежала непорушно в ліжку, чекаючи поки обізветься чорна тарілочка на стіні, мучила своє сумління тут же вигадуваними своїми провинами перед Масляком, отими зіткненнями, які викликали в неї часом і гостру досаду і навіть гнів на нього, намагалася все те зрозуміти і, вже пробачаючи йому все, за що досадувала, звинувачуючи у всьому, як то часто з нею траплялося, саму себе, вона вже й не розуміла ніби, не могла збагнути, а що ж, власне, коли подумати, такого прикрого завдав їй? Чим не догодив?.. А вона – стара баба – його, втричі молодшого за себе, з його клопотами та справами обтяжливими, та... особливо тоді, на нараді... отак, ніби дівчисько яке!.. А тепер от... не знаєш, як йому і в очі дивитись при зустрічі...

Те мультке відчуття незручності, ба навіть провини перед Масляком мучило її ще який довший час. І притухло, забулося не одразу.

А тим часом зашипіло в чорній тарілочці та почало видзвонювати години. Заворушилась Оксана... Докія глибоко зітхнула і звично, рвучко відкинула з грудей ковдру.

Новий день почався...

І почався, як і завжди, з лежанки, яку слід було протопити зараз, негайно, бо хата була стара, тепла довго не тримала і через ніч ставала і холодною і вогкою.

Коли вже в лежанці весело запалахкотіло солом'яне полум'я, спритно солом'яним віхтем, як то звикла робити ще змалку, перенесла його в піч, запаливши заготовлені звечора сухі соняшникові палиці. І тільки по тому вже вмилася та й присіла біля мисника над чистим відром, обчищала та мила картоплю на сніданок.

Запаливши лампу, вмившись та причепурившись біля дзеркальця, Оксана почала будити дітей.

Поки ще до сніданку, який уже починав помаленьку булькотіти в горщику та казанку, в хаті почався рух, шамотня, почулися дитячі голоси, ще невдоволені, ще крізь недоспаний сон. Почався новий день, почалося життя...

Цього разу почалося воно з гудзика.

Хоч, власне, той гудзик був турботою ще дня минулого, однак за гульнею (хоч сьогодні вся “провина” й падала на уроки) Мишко про те забув, а Оксані перед зборами було не до того. І гудзик, обірваний у школі, залишився не пришитим. А коли кинулися пришивати тепер, то виявилось, що й сам гудзик уже встиг десь запропаститись і треба було підібрати іншого. Та ще й латочку на тому місці, де він був, налатати, бо вирвано гудзик геть “з м'ясом”. Одне слово, не зміг Мишко самотійно впоратись з тим і Оксана, кинувши свої справи, заходилася йому допомагати. А тим часом Володько ніяк не міг розшукати свого

зошита з математики, який десь запропастився чи сховався сам, як живий, сперед очей, бо Володько, “добре пам’ятає, що коли вирішив задачку, поклав його отут, на підвіконні”... А коли той капосний зошит таки знайшовся, виявилось, що він не лише перелетів з підвіконня аж у запічок, а ще й задачка в ньому, точнісінько вирішена Володькою вчора, виявилася зовсім не вирішеною. Так ніби сама “одрішилася назад” чи що!.. А з невирішеною задачкою він, Володько, до школи не піде нізащо. То ж треба було братись Оксані, після гудзика, ще й за ту задачку.

Тим часом, поки квапливо вирішувалась задачка, завередувала Талочка: спочатку наполягала на тому, що вмиватиметься сама, а потім їй перехотілося, почала домагатися, щоб умила її тільки баба Докія і ніхто інший. А вмившись, твердо й серйозно оголосила, що снідати вона сьогодні також не буде. І не буде тому, що й до дитячого садка вона сьогодні зовсім не збирається, бо хоче їхати з мамою на тракторі або машині.

Владнали з гудзиком, владнали з задачкою, поснідали, владнавши якось і з Талочкою, а тут і надворі розвиднилось...

Оксана вирушила до контори, прихопивши з собою й Талочку: по дорозі заговорить зуби, умовить та й залишить таки у дитсадку.

Вирушили, нарешті зібравшись, до школи й хлопці.

Докія прибрала в хаті, помила посуд, внесла з хлівця до печі ще дров та соломи та й подалася з відрами до криниці. Води наносила аж шестеро відер, налила повну діжечку, щоб уже аж до вечора вистачило. А під вечір, повернувшись зі школи, наносять ще й у другу – більшу – відер з восьмеро, хлопці, заодно і дров врубають. Бо то в родині вже був їхній клопіт і їхня робота.

Коли наносила води та почала мізкувати, що ж його на обід зготувати, виявилось, що вийшли вже в хаті сірники, немає оцту – та й сіль залишилась у дерев’яній довбанці лиш на самому денці. Тож, поки тих хлопців діждешся та допросишся, збігала сама й до крамнички. Коли вже назад поверталася – Одарку Ількову зустріла. А та переказала, що захворіла чогось Ригорова Любка. Виходить, треба б було й її навідати, може, й допомогти чим, бо сама Одарка збиралася до Підлісного за буряковим насінням.

День розгорався швидко, навалю, стрімко. Поки сходила до крамниці, погомонила з Одаркою, а потім з застудженою Любкою, поклавши їй гірчичники під лопатки та заваривши липового чаю, уже час було й обід готувати.

Голова стала вільнішою аж тоді, коли, розпаливши з печі, почала чистити картоплю, кришити гарбуза та червоні буряки. Перебираючи

жменю квасолі на борщ, знову, ніби невідь з чого, згадала Масляка і свою перед ним “провину”... І знову засмоктало їй всередині, знову досада взяла. І в тій досаді, незчувшись коли й за якої зачіпки, з думок про Масляка – перейшла на Трохима. «Згадалося нараз, що давно листа від нього не було. А на той, давнішній, за тими зборами та перевиборами, так йому й не відповіли. Ніяк не могли зібратися та відписати з Оксаною. А він же там... хто й зна як... Бог відає, на чому тільки й тримається зі своїми хворобами, увесь постріляний та порізаний! Це коли б там біля неї, біля матері... І знову оте тоскне почуття досади й провини, тепер уже про сина думаючи, – що не біля нього, що не встигає за всім, що навіть не відає, як він там саме оце, тепер...

В печі вже все клекотіло та булькало, смачно пахло розвареною картоплею та підсмаженою олією. Світило у вікна іскристе, якесь аж весело-сердите з морозу січневе сонце. В хаті стало ясно та тепло. Борщ докипав, домлівала в макітрі гарбузова каша з пшоном – за яку годину, певне, вже й онуки зі школи повертатимуться. Подумалося, що слід би їм було зготувати ще й чогось смачнішого – пироги з вишнями та калиною, а чи яких хрустиків до узвару, однак бачила, що сьогодні вже не встигне. Хай уже почекають до неділі. А в суботу, певне, й хліб уже треба вчинити, бо залишилися ж всього два буханці...

Хлопці повернулися зі школи сьогодні ніби трохи раніш і обоє разом. Траплялося таке загалом не часто. Однак Докія не здивувалася, бо повернулися онуки не самі, разом з ними зайшла до хати, дуже давно вже не бувши на цьому кутку, дорога гостя – вчителька Неоніла Парфентіївна. Привітавшись, одразу й попередила, що зайшла оце так, без жодного діла, мимохідь. Забилася на їхній куток у справі, здибалася по дорозі з хлопцями, то вже вирішила й до них заглянути, поглянути, як живуть, та довідатись, що в них чувати...

Та Докія, отак зразу, з хати її не випустила, наказала скинути пальто, відпочити та погрітися в теплій хаті, а тим часом надійде Оксана, то вони й пообідають разом. Бо стільки ж то... лиш, певне, один за кілька років випаде отака зустріч.

Вчителька вибачилася, хай уже іншим разом, зайшла вона лиш на хвилину, бо таки ж квапиться – треба до Боженків навідатись, дівчинка третій день до школи не з’являється. Та Докія на те не зважала. І хоч як Неоніла Парфентіївна ще опиралася, вона сама стягнула з неї і теплу вовняну хустку і зимове, синє, з смушевим притертим коміром пальто. Всадила на низенького стільчика біля теплої лежанки, почастивала смаженим гарбузовим насінням.

Хлопці, кинувши брезентові військові планшети з книжками та зошитами, одразу ж і повибігали з хати. Мишко по господарству – дров

врубати, води піднести, а Володько напевне ж до річки на ковзани, хоча й прикрився мимохит' кинутим, що забіжить на сусідню вулицю до знайомих Гусакових хлопців позичити в них якогось там вкрай потрібного підручника.

І от залишились вони в хаті лиш удвох – дві старі чи, певніш, літні, але зістарені жінки, життя яких, вважає від самої революції пройшло на очах одна в одній через усі ці довгі, то гіркі, а то, бувало, й щасливі роки, хоч зустрічалися і розмовляли вони так, як оце тепер, лиш іноді, лиш дуже й дуже зрідка.

Молодшою Неоніла Парфентіївна, пам'ятає Докія, була значно повнішою, мов налятою, і завжди, коли не стрінь, моторною та рухливою. А тепер от – сидить перед нею зовсім уже бабуса з сухеньким, зморшкуватим лицем, з білими всуціль, поріділими, як завжди коротко підстриженими косами. Лиш очі на змарнілому, виснаженому виду світяться давнім, по-дівоному молодечим заповзяттям. А голос, хоч і неприродньо для жінки гучний, як то взагалі у вчителів, що ціле життя серед галасливої дітвори, все ж якийсь хрипкуватий, стомлений. “З того часу, як востаннє бачились, – мимохит' думає Докія, – ще більш постаріла... Себе не бачиш, бо щохвильки, усе життя сама біля себе... А іншого – не бачиш рік-два, зустрінеш та... іноді ледь впізнаєш...”

м. Куїв



СТУДІЇ. КРИТИКА

Назарій НАЗАРОВ

ФРАНКО ЯК ПРЕДТЕЧА
ВІТЧИЗНЯНОГО СОНЕТАРСТВА

Від часів Ренесансу і до наших днів сонет є чи не найспокусливішим жанром лірики. Сонет – це шляхетно і, висловлюючись у стилі лицарських романів, куртуазно. До XVIII століття, після зразків Спенсера, Шекспіра, Камюенса та інших, царювання сонета в європейській ліриці стало ледь не тотальним. Після епохи класицизму, коли сонет був дещо забутий, романтики заново відкрили для себе його приховану красу. Багато витончених зразків дали нам, наприклад, Шарль Бодлер, парнасець Жозе Ередіа, символісти Поль Верлен та Артур Рембо.

Українське ж сонетярство в цей час було навіть не в ембріональному стані – воно було ще не зачаті. Ті кілька несміливих паростей Опанаса Шпигоцького, Олени Пчілки, Михайла Старицького та інших були випадковими спробами або вдачами. Сонет був майже чужинцем у нашому письменстві.

Аби прижити тендітну сонетну парість до невибагливого дерева української літератури, потрібна була міцна і вміла рука. Якраз така й була у Франка.

Пророслі на іншому ґрунті і за інших обставин традиції європейського сонетярства – а сонет був часто жанром медитаційно-філософським – видавались не актуальними в українських реаліях франкового часу. „Хлоп в лицарському строї” був недоречним феноменом, якому не було місця на бенкеті, де в „чарки” форми вливається п’янке „шумвино” любові і де духмяніють екзотичні пахощі „Відповідностей” Бодлера, складаючи барвистий гімн всьому чуттєвому світові. Франко витворив власне українську модифікацію сонета, прикметну не формою, а змістовою наповненістю і реалістичністю поетики. Франковий сонет перекований самими часом і місцем. Адже пощо всі ті вишукані дрібниці тому, хто пізнав принади „кибьовання” і тюремної кухні?!

„Тюремні сонети” є новим словом не тільки у вітчизняному сонетярстві. За 30 років до „Кривавих сонетів” Павола Осага-Гвездослава, написаних під враженням катастроф Першої світової, Франковими вустами так само нестримно кричить біль людини. Автор безжально, провокуюче, шокуюче відвертий і не милує жодного органу чуттів, неначе говорячи: „Ось які сторони має милий світ – дивіться!” За відсутністю естетичних умовностей, створених часом, „Тюремні сонети”

переступають шість століть і повертаються до непосредності „Пекла” Данте. Франковий сонет відкриває жахи вже не міфологічного, а руко-творного новітнього пекла, дев’ять кіл якого людина змушена долати без провідництва вірного Вергілія.

Це одна зі сторін українського сонета по-франківськи.

Але Франко-сонетяр, як і Франко-людина, має безліч граней. Тому просто не можна не розглянути докладніше Франкове оригінальне теоретичне обґрунтування форми сонета в художній формі.

* * *

Сонет іноді порівнюють із інтелектуальним ребусом, адже цей примхливий жанр лірики вимагає гармонійного поєднання не-поєднаних начал. „Оксиморонність” простежується вже у його формі: катрени в середньовічній поезії були жанром світської лірики, а терцини – духовної; таким чином, поєднані в Італії в XIII столітті в єдине ціле, вони мали примирити в собі земне і небесне, тілесне і духовне.

Композиція ж сонета побудована на протиставленні тези, висловленої в першому катрені, антитезі другого катрена. В терцетах конфлікт почуттів приходить до компромісу („сонетний замок”).

Сонетний жанр має двоїсту природу не тільки на рівні віршової форми та композиції. Як у жанрі канонічному, в ньому відчутний застиглий на папері двобій живої, гарячої думки із холодною, суворою формою.

Виразити в поетичній формі перераховані вище закономірності намагалися іще англійці Джон Кітс та Вільям Вордсвот. Але в них це зводилось до нарікань на „тісноту” для думки сонетних „кайданів”.

Франко на „тісноту” не нарікає, і в трьох своїх програмних сонетах втілює основні аспекти природи сонетного жанру.

В заключному сонеті „Вольних сонетів” поет, перерахувавши завдання сонетів у національних літературах інших європейських народів, вказує на завдання вітчизняного сонетярства. Якщо в поетів ренесансної Італії та в англійських продовжувачів їхніх традицій сонет – це співець небесного (чи земного) кохання, в німців – зодягнутий у лати воїн, то в нас – „хліборобів” – він має суто культурницькі завдання, зокрема, „орати переліг” для майбутнього розвитку культури.

В „Епілозі” до „Тюремних сонетів” (далі – „Епілог”) Франко дає важливі відомості про будову сонета. Це своєрідна теорія, висловлена художньою практикою. Тут бачимо, що Франко у строфічній будові, віршовому розмірі та римуванні спирається на кращі зразки європейського сонетярства, які будувались саме за описаними в цій поезії

принципами. У Франковому сонеті відчутний вплив французької послідовності римування (*abba abba ccd eed*).

Та найцікавішим, напевне, серед цих програмних сонетів є перший з „Вольних сонетів”, що тлумачить композицію і драматургію почуття в цьому жанрі: *“Сонети – се раби...”*

Перед нами універсальна парадигма сонетної форми. В ній стерті всі грані між теорією і практикою: кожен поетичний образ є водночас і теоретичним постулатом.

Аби передати глибинні протиріччя сонетного жанру, Франко конфронтує їх навколо двох смислових полюсів: тези *“Сонети – се раби”* та антитези *“Сонети – се пани”*, показуючи їх двоєкі „стосунки” з думкою (згадаймо „Епілог”: *„Конфлікт чуття, природи блиск погідний/В двох перших строфах ярко розвертаєсь.”*).

Екваторіальна площина терцетів вигуком *Раби й пани!*” з’єднує воедино (в сонетний замок) полюси магнітів, що не притягуються (в тому ж таки „Епілозі” художньо сказано: *„Страсть, буря, бій, мов хмара піднімавсь /Мутить блиск, грізно мечесь, рве окови,/Та при кінці сплива в гармонію любови.”*).

Виголошений Франком сонетярський маніфест є водночас і бездоганим взірцем щасливого шлюбу форми і змісту: смислові відношення між композиційними одиницями передані мовою художніх асоціацій.

* * *

Хочемо показати одну цікаву особливість, яка привернула нашу увагу і, сподіваємось, дещо доповнить уявлення про Франка-поета.

Серед сонетів Франка є „правдива перлина”, сповнена осінньої філософії:

Осінній вітре, що могучим стоном
Над лісом стогнеш, мов над сином мати,
Що хмари люто гониш небосклоном,
Мов хочеш зиму, сон і смерть прогнати;

Що у щілинах диким виєш тоном
І рвеш солому із сільської хати,
Зів’яле листя гоном-перегоном
По полю котиш, вітре мій крилатий!

Я довго пильно слухав стону твого
І знаю, чом так стогнеш ти і плачеш:
Тобі жаль сонця, цвіту, дня літнього!

О вітре-брате! Як мене побачиш
Старим, зів'ялим, чи й по мні заплачеш,
Чи гнівно слід буття завієш мого?..

Незатишна, холодна осінь спонукає ліричного героя до невтішних, тоскних роздумів над своїм буттям.

Постійно повторювані жіночі рими в кінці кожного рядка безсило никнуть у приреченості і магічній одноманітності.

Миттєво захоплює вир витонченої (але не штучно твореної) меланхолії ліричного героя. В свідомості читача виникає низка слухових асоціацій, які сприймаються зором: вітер-п'єта, що оплакує втрачене; вихор-неспокій, що проникає у всі сховки; буревій-повстанець, що протистоїть незборимому – смерті, сну і зимі; і, нарешті, неблаганний вітер-час, що повен волаючої скорботи від власної минулості.

Зокрема, Верлен, аби передати млосність осені, вдається до вживання колоритних французьких сонорних звуків. Франкове „могучим стоном”, поєднання в римах о, у із гунявим г та тягучими н і м створюють подібний сугестивний ефект. Порівняймо:

Les sanglots longs	...могучим стоном
Des vioLons	...мов над сином мати,
De l'automne	...гониш небосклоном,
Dlessent mon coeur	... смерть прогнати
D'une langueur	
Monotone...	... гоном-перегоном...

У творчості далеких одне від одного за змістом та художньою виразністю поетів не існує якоїсь єдності ідей, але на рівні звукової організації вірша (тобто – на рівні напівпідсвідомому) та настроїв, створених нею, простежується прихована спорідненість: і Верленова, і Франкова осінь – це перш за все звуки, нехай у першого – це віоли, а в другого – це стогін-виття-плач вітру, передані адекватно щодо фонетики рідної мови.

Показово, що в осінній скорботі кордони світів таких різних поетів зближуються на відстань витягнутої руки. І це не випадковість. Адже скорбота та має спільні витoki. Вітер названий Франком „братом”.

І два несхожих поети, не говорячи про це прямо, усвідомлюють себе тільки вітром над пустими полями...

Ми не дарма відшукали паралелі між французьким символістом і українським реалістом (?) Франком. Це просто ще один штрих до Франка-сонетяра зокрема і до Франка-творця взагалі як до явища всеєвропейського контексту.

* * *

Парость, прищеплена Франком, розрослася „буйним крином” і визріла плодом: спершу – в „п’ятірному ґроні” неокласиків, яких (і Рильського чи не в першу чергу) зятато критикували пролетарські критики за звертання до „віджилої” форми сонета; потім – в сонетах шістдесятників.

Певно, що без Франка-предтечі український сонетарій був би більш ніж скромний.

І недарма зібрання сонетів вітчизняних авторів майже ніколи не обходяться без посилань на першоджерела українського сонета –

*П’ятистоповий ямб, мов з міді литий,
Два з чотирьох, два з трьох рядків куплети...*

І недарма Рильський присвятить Франкові один зі своїх сонетів, так само, як молодий Франко – Котляревському, таким чином еднаючи ланцюгом „рифмових сплетів” три століття української літератури, адже Франкові сонети – це одне із тих знакових для нашого слова явищ, якими були свого часу „Енеїда” та „Кобзар”. І перебільшення далеко не таке велике, як може здатись на перший погляд.

Сонет мобілізує думку. Саме через це Павличко порівнює сонет спочатку із пропелером, потім – із літаком. Тому можна говорити про культуртрегерську роль „панів і рабів” думки для всієї вітчизняної поезії і версифікації.

Поява Франкових сонетів знаменувала вихід українського римованого слова на якісно новий етап розвитку.

м. Кіровоград

Валентина БАРЧАН

УЖИНОК ДОЛІ

*Наукові записки. Серія: Філологічні науки
(літературознавство). – Вип. 64, ч.1-2. – Кіровоград:
РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2006.*

Черговий випуск (64) „Наукових записок” Кіровоградського ДПУ за 2006 рік філологи-літературознавці приурочили поважній даті – 70-літньому ювілею свого колеги, професора Василя Петровича Марка. А ще цим відзначили й 45-річчя його невтомної науково-педагогічної діяльності.

Незаперечно, що з такої нагоди можна говорити й писати багато красивого й похвального. Та, на мою думку, працею (у цьому випадку двома томами наукових статей) вшанувати працю вченого й педагога – є чи не найкращий спосіб возвеличити людину, гідно воздати їй за відданість своєму покликанню, за невтомність, наполегливість, за розум, мудрість і людяність. Професори, доценти, викладачі, аспіранти, найперше – з рідного Кіровограда, а також з Києва, Харкова, Львова, Одеси, Дніпропетровська, Тернополя, Вінниці, Миколаєва, Рівного, Кривого Рогу, Луганська, Дрогобича, Ужгорода своїми науковими працями доповнили лавровий вінок наукових здобутків відомого в Україні й за її межами літературознавця.

Дар „сродної” праці, одержаний від Бога, Василь Петрович перетворив на осердя свого духовного космосу, який розвивав і збагачував протягом довгих десятиліть. Спочатку – навчаючись на філологічному факультеті Ужгородського університету, потім в роботі з підростаючим поколінням у школах Тячівщини, що на Закарпатті, а далі – в науковому осягненні феномену буття, втіленому в художній творчості.

Людинолюбство Василя Марка визначило вектор його наукових зацікавлень – незбагненний світ душі. Аспірантура при кафедрі української літератури Ужгородського державного університету утвердила дослідника в правильності наукових пошуків і висновків, які й були зреалізовані в кандидатській дисертації „Проблема героя в творчості Михайла Стельмаха” (1973). Саме „сродна” праця зробила закарпатця-горянина східняком-степовиком, пов’язавши його життя з 1975 року зі славним на культурні традиції містом Кіровоградом. Мабуть, праця втихомирювала його нестримний потяг у рідні краї, а життєвий досвід, бурі й штилі власної душі спонукали до осмислення глибини й повноти цього мікрокосмосу. Філософський і літературознавчий аспекти дос-

лідження проблем людини і творчого процесу органічно поєдналися в докторській дисертації вченого „Художня концепція людини і стиль: закономірності взаємодії” (1992).

У колі наукових зацікавлень професора Василя Марка – проблеми історії й теорії літератури. Його ґрунтовні монографії „Художній світ Михайла Стельмаха” (1982), „У вимірах стилю” (1984), „Окрилені ідеалом” (1985), „Основа творчих шукань” (1987), „Анатолій Мороз. Нарис творчості” (1988), „...І вічна таїна слова. Аналіз великого епічного твору” (1990, у співавторстві), „Теорія літератури” (1998) та ін. й роки їх виходу у світ засвідчують ту титанічну працю вченого. А ще ж – сотні наукових, публіцистичних статей, виступів на наукових зібраннях... І разом із цим – звичайна, щоденна праця зі студентами, аспірантами... І невпинна робота мислі... Чи будуть, нарешті, в нашій державі такі законотворці, які б знайшли мірило для праці такої ваги й значимості?

А поки що колеги-літературознавці, солідаризуючись, працюю шанують працю, докладаючи в духовну національну скарбницю свої здобутки. Представлені у „Записках” наукові статті говорять про широкий діапазон літературознавчих досліджень, які охоплюють проблеми методології, історії, теорії літератури.

Відкриває „Наукові записки” стаття відомого дослідника Миколи Зимомрі „Знаковість синтезу: життя, література”, в якій автор зупиняється на вагомих подіях у житті ювіляра, простежує шлях його становлення як педагога й науковця, окреслює літературознавчі зацікавлення, внесок у вітчизняну науку. Він наголошує, що В.Марко чутливий до актуальних проблем літературознавства, і чимало з порушуваних ним питань сьогодні активно розробляються вченими.

Актуальною в сучасній науці є проблема рецепції художнього твору. Важливий її аспект, зокрема утвердження поряд із рецептивною естетикою й такого методологічного напрямку, як рецептивна поетика, розглядає у праці „Рецептивна естетика й рецептивна поетика: потреба і можливості діалогу” Г.Клочек (Кіровоград). У своїх міркуваннях вчений спирається на факт існування вітчизняної класики рецептивної поетики, представленої, зокрема, концепціями Олександра Потебні та Івана Франка, а також на посиленій у другій половині ХХ століття увазі літературознавчої думки до проблеми психології художнього сприймання. Засвідчуючи, що у „європейському літературознавстві відбувається процес кристалізації методологічного концепту „рецептивна поетика”, автор покликається й на вагомий показники власного досвіду, представлені у відомих дослідженнях „Душа моя сонця наміряла...” Поетика „Сонячних кларнетів” Павла Тичини”, „Поетика Бориса Олійника”, „Поетика і психологія”, „У світлі вічних критеріїв”, „Поезія

Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація”, „Світ Велесової книги” та ін. Переконаливо аргументуючи свої міркування, Г.Клочек доводить, що „співпраця між двома напрямками не тільки можлива й не тільки бажана – вона необхідна”.

На засадах рецептивного методу проведені дослідження А.Гуляка (Київ) „Мала проза Ольги Кобилянської: проблеми сучасної наукової рецепції*” та О.Білоус (Кіровоград) „Багатовимірність причинного зв'язку на рівні рецепції та перекладу”.

Останнім часом значної популярності у вітчизняних науковців набула проблема наратології. Цікаві дисертаційні дослідження, монографії, статті привертають увагу новизною бачення, сміливістю гіпотез, впевненістю висновків. У цьому контексті заслуговує на увагу вміщена в „Записках” стаття авторитетного вченого Р. Гром'яка (Тернопіль) „Про осмислення „викладових форм і про наратологію”, у якій вкотре розглядає питання „про доцільність співвідношення/розмежування кількох етапів/рівнів розвитку оповідно-розповідного слова як мистецтва літератури”.

При цьому гетерогенні тенденції простежуються у літературно-мистецькому й літературознавчому типах дискурсу. Віддаючи данину поваги ювілярові, Р. Гром'як підкреслює увагу В.Марка до питань викладових форм у його працях. Далі дослідник простежує розвиток цієї проблеми в історично-теоретичному аспекті у західноєвропейському та вітчизняному літературознавстві. При цьому вчений акцентує увагу на ролі І.Франка у формуванні концептуальних засад вітчизняної наратології, які розгорнув і поглибив сучасний літературознавець І.О.Денисюк, давши поштовх до вивчення проблеми молодшій генерації науковців (М.Легкий).

Р. Гром'як приходить до висновку, що взаємодія наратології із сучасними науковими методами, зокрема й рецептивною естетикою, розширює можливості поетикальних спостережень наратологів і виявляє нові проблеми в цій галузі.

Науковою vivaженістю, переконливою аргументованістю, узагальненістю міркувань привертає увагу стаття Л.Сеника (Львів) „Українська література ХХ: погляд крізь століття”. Дослідник вбачає завдання в новому „прочитанні” української літератури зазначеного періоду, яка, на його думку, „була неординарною, бурхливою, дуже багатою на таланти й водночас з таким... болісним спазмом трагізму, який не має аналогів з попередніми літературними періодами”. Беручи до уваги складність умов, у яких розвивалося наше письменство, автор праці наголошує на його національних і духовних прагненнях, в чому, на його думку, „засвідчується національна ідентичність літератури як самовираження нації через Слово”.

Жанрово-стильові параметри української драми постмодерної доби на тлі розвитку цього жанру впродовж XX століття розглядає О.Бондарєва (Київ).

Сучасне українське літературознавство розробляє й таку актуальну проблему, як психологія творчості. У збірнику представлені цікаві наукові студії В.Марка (Кіровоград) „Осяяння як момент художньої концепції Василя Симоненка”, С.Михиди (Кіровоград) „У поетовій клініці”: Леся Українка під скальпелем психології творчості”.

Представлені праці виявили зацікавлення дослідників питаннями стилю та жанру. Так, М.Гон (Рівне) у статті „Концепція реалізму в літературно-критичних працях Уласа Самчука” аналізує доповідь письменника „Велика література”, розкриваючи авторську концепцію реалізму. При цьому вчений наголошує на значній увазі літературознавців-емігрантів – Ю.Шереха, І.Костецького, Ю.Косача – до проблем стилю, що „визначало ідейно-художні параметри української словесності на еміграції””. Проблеми жанру в публіцистиці та белетристиці розглядають В.Корнєєв (Київ) „До проблеми жанрового визначення у процесі редагування публіцистичного твору”, В.Вишинський (Дрогобич) „Жанрово-стильові особливості драми Гергарта Гауптмана в інтерпретаціях Івана Франка”, М.Лаврусенко (Кіровоград) „Белетристика на науковому тлі”: своєрідність жанру (на матеріалі творчості Д.Гуменної та Вал.Шевчука”).

Філософські проблеми в літературі стали предметом дослідження київського літературознавця Л.Тарнашинської („Парадигма „землі” і „неба” як екзистенційне подолання „межі” (балансування Віктора Кордуна не лезі „між”))”, Н.Заверталюк (Дніпропетровськ) „Своєрідність інтерпретації концепції світу у творі „Покорчене озеро” Павла Загребельного”, В.Нарівської (Дніпропетровськ) „Повість Я.Галана „Гори димлять” як огісію атогіз”, В.Барчан (Ужгород) „Екзистенційна модель митця в поемі Т.Осьмачки „Поет”, І.Зимомрі (Дрогобич) „До питання про сутність взаємодії: раціональне та ірраціональне в „Романі про людське призначення”, а також М.Тарнавської (Кіровоград), Г.Маковей (Кіровоград).

Заслужують на увагу цікаві за постановкою проблем та науковою інтерпретацією праці, присвячені міфопоетиці, дослідженню модерних та постмодерних тенденцій в літературі, а також питанням інтертекстуальності, трансформації біблійних структур у творчості українських митців. Особлива увага дослідників зосереджена на поетикальній системі твору як естетичного явища. Так, Л.Голомб (Ужгород) простежила багаторівневий вияв солярного культу в ліриці Б.-І.Антонича („Солярна символіка в ліриці Б.-І.Антонича”), Н.Фенько (Кіровоград) зосередилася на символічному образі Змія в контексті необарокової поетики Вал.Шевчука „Семантика образу Змія у повісті Валерія

Шевчука „Срібне молоко”, А.Гурбанська (Київ) аналізує сюжетно-композиційні особливості повістей Гр. Тютюнника („Воєнні повісті Григора Тютюнника: сюжетно-композиційний дискурс”). Поетичну палітру митців Закарпаття Зореслава та П.Скунця характеризують дослідниці з Ужгорода Н.Ференц та О.Ігнатович.

Окремі дослідження розкривають цікаві сторінки життя й творчості відомих українських митців. Так, В. Панченко (Київ) осмислює деякі події в житті М.Костомарова і пов’язує їх із маловідомим твором письменника „Скотский бунт” (1880). Ця повість, на його думку, була „близькою до вельми поширених у другій половині XIX ст. „антинігілістичних” російських романів” і, як з’ясовує дослідник, стала попередницею сатиричної повісті „Скотоферма” англійського письменника Джорджа Оруела, переклад якої був видрукований в українських та російських виданнях наприкінці 80-х років XX століття.

Л.Куценко (Кіровоград) подає цікаві спостереження із біографій талановитого поета й публіциста Є.Маланюка та відомого громадського й культурного діяча Є.Чикаленка, яких у свій час доля вивела на еміграцію й звела у Подєбрадах. Дослідник спирається на спогади та листи Є.Маланюка, що дає можливість створити портрет Є.Чикаленка як неординарної особистості, національно свідомого громадянина.

Вміщені у „Наукових записках” праці репрезентують як проблемні наукові дослідження і спостереження відомих вчених, так і студії молодих науковців. Вони охоплюють важливі питання літературного процесу в цілому, проблеми окремих жанрів, стильових напрямів, творчість багатьох митців, що засвідчує активний рух літературознавчої думки на засадах різних наукових методологій.

м. Ужгород



ΠΑ/ΠΤΡΑ



Михайло НАДЕЖДІН

Катерина КОВАЛЬЧУК ЩОБ ВІДДІЛИТИ СВІТ ВІД СУЄТИ...

Знову й знову здивляюся в обличчя цього кремезного сільського дядька, який присів на хвилику, щоб наклепати косу. Засмаглі вилиці, обвітрене чоло, примружені очі від гарячої спеки... Робота, робота, одвічна селянська робота без перепочинку всілася на плечі в'язкою турбот, що ніколи навіть остудитися кухлем холодної водиці. Його руки аж бринять від напруги, під нігті в'їлася земля, та за мить він візьме молотка, прикладе лезо коси до бабки і вправно клепатиме косу, що вона аж співатиме у його руках, мов скрипки струна... А там, з висоти, з

крислатої розкішної гілки виснуть яблука, які ще не встигли обнести дітвора. Це там, у нього за спиною, і яблука, і двір споришевий, і малеча, і дружинонька... А тут він – кремезний потужний велет, оборонець і охоронець роду, сильний духом і тілом, трудяга, вічний ратай і сіятель землі. Вдивляюся... і опиняюся наодинці, я – його душа, душа того, хто дивиться на мене навпроти...

Саме так я сприймаю картину народного художника, заслуженого діяча мистецтв України Михайла Надеждіна «Портрет батька».

Михайло Володимирович написав сотні картин, багато з них демонструвалися на виставках у Канаді, Болгарії, США, не кажучи вже про вітчизняні виставки. Чимало полотен художника знаходяться у приватних колекціях в різних країнах світу. Нині Михайло Надеждін очолює кіровоградську обласну організацію Спільки художників України, у вито-ків якої і стояв, долаючи перепони, які були на шляху створення її на Кіровоградщині. Його діти Андрій і Оксана Надеждіни також є членами спільки художників України. Їхні картини мають високе визнання. Доктор мистецтвознавства академік Академії мистецтв України, професор Олександр Федорук назвав творчість родини Надеждіних неповторним явищем в українському мистецтві, яскравою сторінкою сучасного пластичного мислення, синтезу модерного і минулого, свідомого і підсвідомого, з якого вириває світ фантазмагорійних метафоричних образів, що живим відлунням реалій стають зримим втіленням рис української ментальності. А про самого Михайла Надеждіна сказав так:

«Унікальний український митець, чия творча практика має вплив на розвиток сучасної образотворчої культури.»

Народився художник у селі Костянтинівка на Сумщині в багатодітній сім'ї, де було всього десятеро дітей. Дитинство та юність пройшли в Білопільлі. Батько працював головним бухгалтером місцевого колгоспу, мама також трудилася у колгоспі. Хист до малярства хлопець перейняв від діда Марка Івановича Надеждіна, який був іконописцем. Рано почав малювати, але не зразу звернули увагу на талант хлопчика.

– Вже як підріс, – згадує Михайло Володимирович, – тоді мама якось принесла одну барвисту картину з українським квітковим орнаментом і попросила перемалювати. Я це зробив залюбки. Потім малював іще, у мами ці картини купували, і цього вистачало хіба що на фарби. Але одного разу я зробив дуже вдалу копію картини Веласкіса. Ми з братом понесли її на базар у село Ворожбу. Це було перше знайомство з ринковою економікою. З нас почали вимагати містове, а ми, малі, грошей ще не виторгували. Брат почав сперечатися з тією жінкою, яка вимагала заплатити за місце торгівлі, а в мене тим часом купили картину і ми втекли, налякані тіткою.

Жила родина Надеждіних не заможно, але хлопцеві завжди батьки намагалися допомогти придбати фарби для малювання. Коли відслужив армію, батьки хотіли бачити сина агрономом, або хоча б водієм. А він, здавши документи на агрономічний відділ Дніпропетровського сільгоспінституту, в останній день перед екзаменами забирає їх і передає до Художнього училища, що в цьому ж місті, буквально через дорогу від інституту. Тут у приймальній комісії хлопцеві відмовляють, мотивуючи тим, що у нього немає робіт з гіпсу, глини, немає картин, крім єдиного польового блокнота з малюнками, зарисовками, які робив під час служби в армії. Та волею випадку цю розмову чує директор училища, втручається у розмову, переглядає блокнот замальовок і наказує приймати документи, бо в кожній картинці, намальованій простим олівцем на привалах під час служби, проглядалися характери, живі, конкретні образи. Словом, став Надеждін навчатися. Але характер проявлявся не лише у картинах. Його бунтарський дух був непримиренний до несправедливості, за це частенько доводилося воювати. Але беззаперечний талант юнака спонукав навіть аж надто строгих викладачів лояльніше ставитися до студента.

На четвертому курсі було поставлене завдання з визначенням терміном 36 годин. Сюжетний малюнок. Дід у кожусі. Малював і відчував: щось не те, чогось не вистачає. А потім нишком на поїзд, і – до Москви, у Третьяковку. Там, переглянувши картину Врубеля, знайшов відповідь на свою проблему, як намалювати лоск вовни на кожусі. Приїхав в училище. Хлопці вже всі позавершували свої сюжети, підсміюються, кажуть, ну тобі, Надеждін, буде, бо ж тебе два дні шукали вже і по

лікарнях, і навіть у витверезнику. А до кінця терміну здачі роботи залишилися три години. Встигнув. Ще й оцінку найвищу одержав.

Михайло Надеждін увійшов у світ мистецтва в той час, який нині прийнято називати відлигою, епохою шістдесятих, періодом великих відкриттів. Група художників, у якій був і Надеждін, влаштувала виставку, якій зразу ж пришили формалізм та антинародність. Та не зламався. Бо його мистецтво – то стан душі з високою духовністю, де в кольорі відображена духовна чистота...

– Коли я малюю, – каже Михайло Володимирович, – то для мене не існує ні простору, ні часу, я почуваю завжди прагнення до експресії, до руху. Але до експресії справжньої, до емоційної послідовності. Привести до ладу мої почуття – означає зобразити їх на площині, так змодельовувати мої емоції, як я хочу, як я відчуваю в цьому потребу. Щоб відділити світ від суєти.

І це вдається. Кожна його картина – то як мить, вихоплена з космічної просторовості, між абстрактним і реалістичним живописом.

Мені пощастило заодно познайомитися і з сином Михайла Надеждіна Андрієм, під час виставки, приуроченої Дню художника, у музеї імені О. Осмьоркіна, де він працює. Андрієві картини – то поєднання космосу, релігії, минулого і сучасного, в часі, який не має свого початку і закінчення. Час переходить в час, і наша сутність проходить крізь час, залишаючи і вбираючи, і уособлюючи в собі вічність.

Перші малюнки Андрій намалював у батьковій майстерні, де, як каже сам, і виріс. Його доля як художника вдало почалася завдяки мудрості батька. Було так. Батько відремонтував майстерню, сліпучо-білі стіни самі просили картин. І маленький Андрій, поки батька десь не було, намалював кілька малюнків на білому тлі стін, заодно вибравши ледь не весь запас батькових фарб. А фінал був таким: батько кожен малюнок обрамив рамкою. А вхід до майстерні перегородив червоною стрічкою, яку потім, зібравши Андрієвих друзів, урочисто перерізав, відкриваючи першу в житті хлопчика виставку малюнків. Так починався Андрій Надеждін як художник, мистецтвознавець.

Кіровоградська організація Спілки художників України сьогодні налічує більше тридцяти художників. Її очолює Михайло Надеждін, непосидючий, цілеспрямований, трохи з бунтарським характером, сподвижник втілення найкращих ідей художнього мистецтва, його розвитку на степовій Кіровоградщині, його засіву та щедрого ужинку в Україні й за її межами.

*сmt Новгородка
на Кіровоградщині*



БЕСЕЛА СКРИНЯ



Олександр КЕРДІВАРЕНКО

Народився у селі Станкуватому Вільшанського району Кіровоградської області. Закінчив Кіровоградський педінститут. Вчителював, багато років віддав журналістській і партійній роботі, працював редактором обласної газети „Кіровоградська правда”, очолював обласну організацію Спілки журналістів України. Заслужений журналіст України.

У різних часописах опубліковані вірші, оповідання, повісті, гуморески, п'єси. Вийшла друком книги гумору „Візит до президента” (2005) і „Відпочинок з бараном” (2006).

СІМ ГУМОРЕСОК

КАЗАН, АБО КУДИ МИ ТАК ДІЙДЕМО

- Куме, ти чув, казана у мене вкрали?
- Та чув. Ти ж і казав. Вип'єм, щоб крадіям покорчило.
- Ах! Гарна горілка. Добре дере. Тільки щось у ній... Голова гуде, як казан... Який казан був! Куме, як ти думаєш, куди ми так дійдемо?
- А – куди?
- Ну отак, взагалі?
- Взагалі – не знаю.
- І я не знаю. Ось ми з тобою сидимо, ламаємо голови – і не знаємо. Ти будь-кого спитай – і він не знає. Кожний собі сидить – і не знає. А казана вкрали. Як ти гадаєш, куме, куди ми отак дійдемо?
- Облиш, куме. Дійдемо – то й побачимо. Десь щось буде написано – прочитаємо. Наливай краще. Та повніше. Ти що, країв не бачиш? Отак!
- Ну, будьмо! Продирає... Але чогось наче ацетоном віддає.
- Цукор тепер такий роблять. А дріжджі які! Хіба це дріжджі – відходи турецького хімівиробництва.

- Отож! І казана вкрали. Куди ми так дійдемо?
- Та нікуди! Ми поки що з тобою сидимо, бачиш, куме. Сидимо і самогон п'ємо.
- Сидимо, це правда, але куди ми дійдемо отак?
- Ну по великій стратегії – то до повного ринку.
- Ні, до повного не дійдемо.
- А то чому?
- Поздыхаємо. От ще тільки, може, до половини ринку дійшли, а вже путнього самогону немає. Ацетоном тхне. А борошно пливе. Моя Галька вареника не зліпить. І казан украли, ми тільки налаштувалися в ньому свинням їсти варити.
- Та годі про казан.
- Бо не твій. Якби твій, то й ти б завив би вовком. Який казан був! Від діда ще дістався. Все село його позичало на весілля готувати. На триста душ вистачало. Як піде, було, після Великодня гуляти мій казан по селу, то, дивись, аж під Різдво повертається. Бо тоді село гуляло! Весіль скільки було, а проводів в армію скільки! Тепер же, якщо одне весілля трапиться за рік, то й добре. І то таке собі... Без діла лишився мій казан, от ми його і пристроїли до свиней. А його вкрали. Серед білого дня. Якби свиню поцупили, та й то не було б так шкода.
- Спеціаліст по металу, куме, працював, йому свиня ні до чого. Йому подай метал.
- Спеціаліст! Зварити б таких спеціалістів у тому казані!..
- Ну, куме, що це ти й справді? Це ж людодіство буде. Не можна варити спеціалістів. Куди ми так дійдемо, як спеціалістів поваримо?
- А що я робитиму без казана? У чому варитиму свинням?
- Щось придумаємо, куме. Вип'ємо ще по одній. Бо від таких думок все вивітряється.
- Бо горілка така – ацетонова. А ти знаєш, як ацетон швидко вивітряється? А казан був, куме, славний!
- Та не плач, куме. Який ти тонкосльозий...
- Бо ти не мав такого казана... Це ж казан був, а не горщик! Ну свині – біс із ними. А от як знову в селі почнуться весілля, тоді й згадають про мій казан, а його немає...
- До цього не дійде – не плач, не туди ми йдемо.
- А куди?
- Не знаю. А не туди.
- Ну тоді наллємо ще по одній, щоб легше йшлося, без казана...
- Ні, куме, досить, інакше ми й додому не дійдемо.

“...ТІЛЬКИ ГРІХИ НАШІ!”

Назустріч мені іде Андрій, мій давній товариш і сусіда по дачі. Підходить ближче, бачу: якось він так загадково-весело посміхається. Без сумніву – настрій у нього чудовий. Ну ніяк не відповідає сьогоднішньому дню. Та й з чого у нього може бути той настрій? Зарплати півроку не бачив, мені винен 20 гривень. Напевне щось таке сталося. Може, зарплату видали, і він радіє, що зможе віддати мені борг. Від такої думки, відчуваю, і в мене настрій піднімається. Я аж крок прискорив, щоб швидше те сталося.

Ось уже й тиснемо один одному десниці. Він цвіте, і я мимохіть зацвів. А все ж питаю:

– Ти чого такий щасливий?

– Вгадай! Ні, не вгадаєш. Нізащо!

– Невже на етикетки з кави виграв приз – путівку на Гаваї?

– Яка там кава! Я вже два роки її не нюхав!

– То, може, зарплату тобі видали? – допитуюсь.

– Непотрібна мені зарплата! Все одно вона не моя!

– Може, жінка... – спантеличений, кажу, але не можу придумати, на що жінка його здатна, щоб так ошчасливити чоловіка.

– І жінка не моя! – випалив Андрій.

Я дивлюся на нього вже з великою підозрою: чи не прикидається він божевільним, щоб не віддати мені 20 гривень.

А він цвіте!

– Ти кинь, – кажу. – Ти того... Як це – не твоя?

– І твоя – не твоя. І все не твоє!

Точно, думаю, божевільного вдає, через ті двадцять гривень. Добре хоч не буйного, бо сили в нього, як у Піддубного...

– Що моє то – моє, – кажу. – І моїх двадцять гривень у тебе.

Андрій як розреготеться, аж перехиляється і хапається за живіт од сміху.

“Прощавайте, двадцять гривень!” – шепочу, а друзі кажу:

– Не думав я, що ти такий товариш.

– Немає в мене нічого! – заявляє він. – І в тебе немає.

– Як? – зовсім замакітрилося мені. – І штани на тобі – не твої? – питаю.

– Ні! – заявляє.

– А чий? – допитуюся.

– Чий? – перепитує і стає врочисто серйозним, виголошує з пафосом: – Усе на світі – божее, тільки гріхи – наші! – І для більшої переконливості він підняв вгору руку з виструнченим вказівним пальцем. – О!

Я подивився на той палець і не знаю чому, але й собі підняв угору свого пальця.

– Ото ж то! – сказав товариш і пішов від мене.

А я стою, як бовдур, з піднятим угору пальцем. Нарешті отямився і побіг доганяти товариша. Правда, він далеко й не відійшов. Став за стовбур товстої акації і поглядає на мене та сміється.

– Що це все значить? – питаю його, відчуваючи, що мій череп зараз лопне через нездатність зрозуміти поведінку друга.

– Слухай уважно! – каже він серйозно. – Я оце вже два дні сміюся. Над собою, звичайно. Поїхав я позавчора на дачу, коли бачу, якась жінка, немолода і нестара і наче при здоров'ячку, збирає у мене малину. Я до неї підходжу, а вона на мене – нуль уваги, не тікає, не тушується, продовжує свою справу, кидає ягоди то в рот, то в кошик. Я привітався, і вона чемно так відказала, а роботи своєї не полишає. Я їй: “Ви, бува, не переплутали ділянки?” “Ні”, – каже. “Але ж це моя дача”. Вона на мене так загадково поглянула, усміхнулася і знай собі обчухрує купці. А я розгубився, не знаю, що й казати. Вона помітила моє сум'яття і мовить: “Нічого вашого ніде немає, і мого – теж”. “Як так?” – питаю. “А так, – відповідає. – Усе на світі – божее, тільки гріхи – наші”. Отак, друже! – звернувся до мене Андрій.

– А що далі? – питаю.

– Нічого, допоміг я їй визбирати всю малину, щоб вона швидше пішла собі. А потім став сміятися. Оце й досі сміюся.

Товариш засунув руку в кишеню і витяг гроші.

– Ось борг. Дружині видали зарплату. Спасибі, що виручив.

Згадавши свій недавній страх за долю кровних 20 гривень, я почервонів.

– Я можу ще почекати, – лепечу. – Можливо, тобі треба...

– Спасибі. Як треба буде – скажу. До речі, вона накинула оком на твої персики. Пожаліла, що вони зелені. Але сказала, що почекає, коли вони дозріють.

Друг весело засміявся.

А мені зробилося кепсько. Я того ж дня поїхав і зірвав свої персики. Зелені, вони пов'яли, а не доспіли. Коли я їх викидав, то чомусь згадав оте прислів'я: “Усе на світі – божее, тільки гріхи – наші”. Розповів я про свою біду другові – він сміється, а мені плакати хочеться.

КОРОТКИЙ РОГАЧ

Дві сусідки перемовляються через вулицю.

– Галько, а де це твій, що не видно?

– Та має мороку: у березі траву косить. А воно мокро, грузько. А твій як, Марійко? Чекаєш?

– Чекаю ірода. Божився, що більше міри в рот не візьме.

– Не візьме, як не наллють. Це така річ, що міру не признає. О! Та он же він іде. Звідкись вигулькнув, тільки що не було – і ось! Здається, переступив через міру. Бачиш, хитається.

– Хитається! Я його зараз похилитаю. Ти, Галько, сховайся, щоб я не стидалась тебе, бо я йому... І не біжи на поміч, як він кричатиме.

– Ти, Марійко, не дуже воюй. Агресія не допоможе. Ти ласкою його, ласкою присором. За його обіцянки так ніжно покартай, сльозу пусти. Чоловіки не терплять жіночих сліз. Я сльозою у свого будь-що видавлю. Він на вершечок отієї акації колючої вилізе, тільки б я не плакала. А ти свого зразу мокрим рядом, він починає брикатися, а ти його зверху рогацем молотиш, от він і міру втрачає. Ти, Марійко, спробуй ласкою.

– Спробую. Тільки ти, Галько, сховайся, бо мені якось стидно ласкою, незвично...

– Зникаю. Піду до Петра, допоможу.

Сусідка пішла у двір. Марійка і собі відступила в глибину подвір'я, сіла на лаву перед хатою. Рипнула хвіртка, Василь, не причинивши її, побрів до літньої кухні.

– Василечку, я тут! – спинила його лагідним голосом жінка.

Василь став, як у землю вріс, тільки захилитався, як очеретина на вітрі. Обережно оглянувся, ніби там, за спиною, не дружина обізвалася, а якесь невидане чудовисько подало голос, витріщився на Марійку.

– Іди сюди, сядь рядочком, – просокотала вона: – Ходи-но, ходи-но сюди.

Василя струснуло, наче він вхопився за дріт під струмом. Він несміливо підійшов до дружини. Вона взяла його за руку і посадила поряд.

– Ти десь затримався, Васильку? – спитала.

– Та я... – промурмотав Василь.

– А ти ж мені обіцяв... – ніби між іншим мовила Марійка.

– Обіцяв, – просопів Василь.

– Казав, що повернешся до тієї міри, яка в тебе була раніше, і що більше не підвищуватимеш дозу.

– Казав, – захлюпав носом Василь.

– А що ж вийшло з твого казання, чоловічку мій любий? Краще б ти не обіцяв.

– Не можу...

– Що не можеш?

– Не обіцяти.

– А чому? Ти ж обіцянки не виконуєш.

– Не виконую. А хто їх виконує?

– Ну... – запнулася Марійка.

– От і ну, – перехопив ініціативу в діалозі Василь. – Ніхто не виконує. Ти пригадай, скільки було різних виборів, скільки нам наобіцяли всього, що якби хоча б десятина того здійснилася, ми сьогодні жили б, як у раю. А ми вже обносилися, як старці. Ти ще не знаєш, може, а вже хліб у магазині знов подорожчав. А ти сама чула, як по телевізору обіцяли, що у серпні ціни вернуться до рівня, який був у травні. А хто обіцяв? Найвищі державні особи, керівники регіонів, люди при владі, наша доля в їхніх руках. Чи не так? А ми люди бідні. Нам нічого з того, що мають ті, за кого ми голосували і хто при владі, недоступне. То хіба ми, ну от конкретно я, не можу дозволити собі хоча б те, що їм найлегше вдається, – обіцяти і не виконувати обіцянки? Як бачиш, тут я можу з ними зрівнятися, і пишаюся цим. Звичайно, не зовсім зрівнявся ще, бо їм не соромно за свої брехливі обіцянки, а мені зараз ось, коли ти до мене так, як ніколи, того, ну не лаєш, соромно. Я тобі обіцяю, любя, що геть кину пити.

– Обіцяєш, а питимеш?

– Питиму!

– То краще не обіцяй, любий.

– Не можу, кохана, це єдине, чим я можу зрівнятися з державними мужами.

– Чи ти жартуєш, Васильку, чи з глузду з'їхав? Хіба твоя брехня зрівняється з їхньою?

– Ну, масштаби, звичайно, різні, але зате, розумієш, я в єдиному потоці з генеральною лінією, не в якійсь там опозиції. Владу треба підтримувати...

– Ти таке мелеш, чоловіче, що я вже починаю сердитися, вже руки сверблять, тягнуться до рогаха.

Василь завбачливо відсунувся від Марійки, а вона вела далі:

– От тільки спробуй пообіцяти, так я зразу ж вхоплю рогаха.

Василь важко зітхнув.

– Чого ти? – спитала жінка.

– Несправедливо. Як рогач, то тільки для мене, хоч я обіцяю тільки не пити. А ті, що гори золоті обіцяють, і що хліб не подорожчає, твого рогача ніколи не відчують на своїй спині.

Марійка теж зітхнула:

– Твоя правда, мій рогач для них короткий. Тільки тебе бідного й дістає.

БОРОДА

Хто давно знає Євгена Петровича, той скаже, що він народився з бородою. Хіба що старенька мати його пам'ятає без бороди. Може, ще колишні однокласники, але вони його не бачили років двадцять і навряд чи коли побачать, бо життєві орбіти у них не перетинаються. Євген Петрович – доктор наук, професор, завідує кафедрою, людина знана і шанована, і всі, хто з ним знайомий, ніколи не бачили його без бороди. Євген Петрович дуже любить свою бороду, він її полюбив, коли її ще не було, ще в передчутті, в жагучому бажанні бороди. Ще вона тільки-тільки висівалася, а він уже знав, що в нього буде найкраща в світі борода серед усіх, які тільки були до нього, є сьогодні, і можливі в близькому і далекому майбутньому. У нього в кімнаті на стінах розвішані портрети бородатих осіб усіх епох, континентів і народів. Тут є шумеро-акадські, асирійські, єгипетські, халдейські, еллінські, єврейські, середньовічні європейські, татаро-монгольські, японські і навіть ескімоські бороди. Тут зібрані бородаті обличчя усіх великих людей світу – Толстой, Менделєєв, Дарвін, Леонардо да Вінчі, Курчатов, пророки, апостоли, святі і всякі преподобні, Зевс і все його бородате олімпійське оточення, колекція лицарських борідок. Тут були королівські, царські, боярські, купецькі бороди. Але такої розкішної і красивої бороди, як у Євгена Петровича, ні в кого не було.

Описати його бороду неможливо, уявити – також не під силу нікому, навіть фото- чи кінокамера не може передати її краси і чарівності. Її треба тільки власними очима побачити. І кожного, хто її побачить, борода зачарує.

Нічого й казати, Євген Петрович свою бороду доглядав і пестив. Повсякчас вільною рукою любовно-ніжно гладив її. Він це робив, коли йшов по вулиці, коли писав, виступав в аудиторії, давав інтерв'ю, навіть коли обідав і коли...

Ні, ні! Євген Петрович був однолюбом – був закоханий тільки в свою бороду. Він ніколи й нікого не пригортав і не дозволяв нічиїм губам торкатися своєї бороди.

Але одного разу влада бороди над ним скінчилася. На кафедрі з'явилася молода аспірантка Люба, і вона йому сподобалася. І йому захотілося їй сподобатися, і вирішив він скорити її своєю бородою. Як тільки їх зближувало спільне місцезнаходження, він ставав або сідав поруч і намагався нібито ненароком торкнутися її плеча, руки, шиї своєю бородою. Аспіранточка від тих доторків здригалася, ніби від електроструму, відхилялася і дивилася на нього злякано-докірливо. А йому це здавалося заохочувальним кокетством.

Якось Євген Петрович ішов до себе на кафедру, але спинився перед прочиненими дверима. З кімнати виривався веселий жіночий сміх, а потім почувся голос. Говорила аспіранточка:

– Цей бородатий цап мене шокує. Тиче свою бороду просто в лице, а від неї тхне старим козлищем.

Жінки дружно засміялися, а відсміявшись, аспірантка Люба продовжила:

– Кажуть, він ховає в ній бородавки, такі великі, кажуть, їх з десяток у нього на пиці... Бородавки ті від того що його ще в дитинстві жаба оросила...

Євгена Петровича кинуло в жар, він схопив свою бороду в жменю і побіг коридором...

Цілу ніч не спав. М'яв бороду, намагаючись намацати на обличчі бодай одну бородавку. Брехня обурювала. Чекав ранку, щоб побігти на кафедру і наказати тій брехусі, пліткарці намацати у нього під бородою хоча б одну бородавку. А під ранок подумав, що це не вихід. Всі-всі, мабуть, думають, що він ховає бородавки. Але ж усім не даси мацати свою бороду.

Вранці він позбавив своє лице волосатості. Добре потрудився ніжками і бритвою. І коли витер обличчя рушником і поглянув на себе в дзеркало, то не впізнав особу, яка стояла проти нього. Якийсь незнайомець, молодий, тридцятип'ятирічний, гарний. Не псувало привабливості обличчя навіть те, що лоб і ніс були загорілі, а щоки, підборіддя – білі. Євген Петрович сподобався сам собі і простив аспіранточці цапа, козлища, жабу і бородавки. Окрилений і оновлений, він пішов до університету. Прийшов на кафедру першим. А тут прибігла й аспірантка. І, здивована, задивилася на незнайомця, забувши привітатися.

– Що ви на мене дивитеся, як в афішу коза? – спитав професор, все-таки віддячуючи їй за “цапа”.

– Євгене Петровичу, це ви! – нарешті вигукнула дівчина, впізнавши його по голосу.

– А що, несхожий? Бородавок немає?

- Бородавок? – злякалась аспіранточка. – Яких бородавок?
 - Та тих, що я під бородою ховаю...
 - Ви чули... Господи! – простогнала дівчина, та раптом, не знайшовши іншого способу виправдатися, пішла у наступ.
 - Як собі хочете, сердьтєся, заріжте мою дисертацію, а я рада, що я те сказала, і ви збрили бороду. Не люблю бородатих, від них... – аспірантка прикусила язика.
 - Що від них? Ну кажіть!
 - Ну те, що я вчора казала.
 - Що казали?
 - Те, що вчора чули. Навіщо воно вам тепер?
 - А що тепер? – грайливо спитав професор.
 - Тепер – інша річ, тепер усі студентки закохаються у вас.
 - А аспірантки?
 - Теж! І я – перша. Ви це врахуйте.
- Врахував.
- Що далі було, може кожен здогадатися.
- До речі, колекцію борід Євген Петрович здав у музей, додавши до неї свою бороду.

ЗОЛОТО

Молодий батько – з крутих – з маленьким синочком якось раненько вийшов у двір погуляти.

Неподалік будинку стоять контейнери для сміття. У контейнерах, нахиливши їх на себе, риються двоє брудних чоловіків – звична картина у сьогоднішньому місті. Ці двоє зацікавили хлопчика, він питає батька:

- Тату, що вони там роблять?
- Шукають золото... – відповів, не подумавши, батько.
- Яке воно, золото? – поставив нове запитання хлопчик.
- Отаке. – Батько показав обручку на пальці. – Це золото, і в мамі на пальці таке є, і у вухах, і на шиї...
- І в скриньці, – підказав хлопець.
- І в скриньці, – підтвердив батько.
- Давай пошукаємо і ми з ними.
- Ні, вони своє золото шукають.
- А чому воно там? – запитав синок.
- Розумієш, мабуть, вони його через необережність викинули у

відро для сміття і винесли, висипали у контейнер, а тепер шукають, – пояснив батько.

– І вони знайдуть своє золото?

– Обов'язково. Ходім!

Батько вхопив хлопчика за руку і повів подалі від “шукачів золота”, котрі так зацікавили малого, а він, спотикаючись, усе оглядався на них.

Уранці наступного дня хлопчик стояв на балконі четвертого поверху і дивився згори на сміттеві контейнери. Біля них нікого не було, тільки якийсь рудий собака обнюхував їх. Тут до одного з контейнерів підійшла мати хлопчика з відром і висипала сміття. Тільки відійшла, як з-поміж кущів вийшли ті двоє вчорашніх “шукачів золота” і нахилилися над контейнером.

– Тату, тату! – закричав хлопчик.

– Що таке? – прибіг батько.

– Он ті двоє зараз наше золото знайдуть.

– Не бійся, вони своє знайдуть, наше – не для них.

– Ні, наше! – наполягав хлопчик. – Наше, тільки-но мама висипала його у той ящик, куди вони дивляться.

– Вона сміття висипала.

– З нашим золотом, я його необережно туди впустив. Зі скриньки. Ходім швидше, бо вони його знайдуть першими.

Через якусь хвилину молодий батько був біля контейнерів, з ходу він розкидав “шукачів золота” і зайняв їхнє місце. Перехилившись до пояса в контейнер, він перемацував сміття – своє й чуже. Мешканці будинку, проходячи повз сміттєвий майданчик, дивувалися, що то за бомж у таких шикарних спортивних штанах риється в контейнері. А в квартирі на четвертому поверсі гірко плакав маленький хлопчик, діставши перше в житті покарання.

ОПЕРАЦІЯ

У діда Василя розболівся правий мізинчик на нозі. Зверху ніби нічого й не видно, а болить – ходити не може дід. Відправила баба свого болячого діда до лікарні, до хірурга.

Хірург наказав дідові роззутися. Дід роззувся. Нога в нього маленька, вже зсохлася від старості, а мізинчик – як зубчик часнику. Хірург подивився-подивився на дідів пальчик, скальпелем пошкріб нігтика на ньому і сказав:

– Все ясно, будемо різати, – і звернувся до медсестри, яка теж дивилася на дідів пальчик. – Випиши все, що треба для операції.

Медсестра довго щось писала, а потім подала папірець хірургові. Лікар прочитав, щось поправив у написаному і подав дідові рецепта:

– Приходьте завтра отак, як сьогодні. – сказав, – тільки принесіть із собою все, що тут написано. Ідіть, скупляйтесь.

Дід Василь пішов додому. У записку не дивився, бо забув дома окуляри.

– Ну що? – спитала баба.

– На операцію завтра, – відповів дід. – А з собою треба мати все, що тут написано.

Баба взяла в діда записку і почала читати:

– 15 метрів марлі, 1,5 кг вати, 30 пакетів бинта, 20 ампул новокаїну, 5 кг гіпсу, 5 систем...

Чим далі читала баба, тим дужче дрижали в неї руки і голос.

– Що ж вони будуть у тебе різати, діду? – спитала, обірвавши читання.

– Не сказав, може – палець, може – всю ногу.

– Ні, для однієї ноги це багато. Мабуть, обидві.

Наскуплялись дід і баба, підготувалися до операції. А увечері на всяк випадок баба скупала діда і підстригла йому нігті на руках і ногах. Зрізала баба нігтик і на хворому мізинчику. Різала обережно, щоб не завдати зайвих страждань дідові, завтра ж, бідолаха, намучиться. Скільки того нігтика, крихітку відрізала, а дід і зойкнув:

– Ой, що ти зробила?

– Боляче? – спитала баба.

– Та ні, бабуню, зовсім не болить. Перестало.

Дід схопився на ноги, побігав по кімнаті – не болить!

Баба уважно обстежила пальчик і відрізану смужечку нігтика і зрозуміла причину дідових страждань: нігтик чомусь повернув рости вбік і впився в живе тіло.

Баба відчула велику гордість за саму себе: без наркозу, без бинта, вати, навіть без йоду зробила хірургічну операцію. Але коли її погляд упав на гору марлі, вати, бинтів, шприців, ампул, вона сплеснула руками і діда так ехидно спитала:

– А нащо ми все це накупили?

– Не знаю.

– Не знаєш?

– Не знаю.

– От завтра підеш до того хірурга і питаєш. Ні, я сама піду. Я його спитаю, я йому мізинчики на руках і ногах повикручую...

ЛУНАТИКИ

- Давно, діду, сторожуєте?
- Та літ уже... Не пам'ятаю. Давно...
- Злодіїв багато впіймали?
- Де там! І не бачив ні разу.
- Значить, спати можна спокійно...
- Е, ні, пильнувати треба, особливо в місячну ніч, літню.
- Що ж то за злодії, що місячну ніч полюбляють?
- Не злодії, а лунатики.
- Ги-ги... Лунатики, скажете таке...
- Гигикаеш, а якби стрів лунатика, то й г'г'гнув би. Ти ж не бачив лунатика, ні? Ото ж бо, то твоє щастя.
- Не такий страшний чорт...
- І в чорта нерви не витримали б. Ось мій собачка, Рекс, тепер вже не гавкає, втратив дар псячої мови після зустрічі з лунатиками. Добре, що я бувалий, а то б заїкою, певно, лишився.
- То ви бачили лунатиків?
- Натуральних, і не одного.
- Що ж воно за страхіття?
- З виду це звичайнісінька собі людина. І голова, і ноги, і руки, й інші вузли й деталі на визначеному місці, тільки того й різниці, що гола. Ну, голісінька тобі, як Адам до гріхопадіння у раю. Обов'язково мужької статі. Жіночої не бачив. Очі розплющені, а спить. Іде, хитається, балансує, як канатоходець...
- А чому він, лунатик, голий?
- Хто зна. Факт не з'ясований наукою. Мабуть, лунатики виходять загоряти на місячне проміння. Та в цьому вся їхня сила.
- В чому?
- В тому, що абсолютно голі... Голих і вовк боїться, не те що мій лагідний Рекс. Було мені років п'ятнадцять тому... Сторожую я, значить, з песиком своїм, оцим ось... Дай лапу, Рекс... Розумний, бачиш, чує, а мову втратив з того часу, німий як риба. Стою на посту, не тут – біля старої пахоферми, отам за селом. Отак ферма, отак дорога, вздовж дороги лісосмуга, а за лісосмугою соняшники цвітуть.
- І місячно-місячно, тихо-тихо. Я саме обійшов пташники, повідчиняв настіж двері, бо духота страшна стояла, і зупинився під ліхтарем на стовпі. Лампочка давно перегоріла, а до стовпа я підходив спину рівняти, гнеться, клята, дугою. Спрუსь об нього і смокчу собі люльку та об'єкт оглядаю. І оце саме дістав свій апарат, щоб набити тютюном. Але тут мій песик тоненько заскавучав – то востаннє голос він подав, підібгав хвоста і притулився до

моїх ніг. Я його відкинув ногою, а він знову лізе і трясє його, бачу, як в лихоманці. Тут вже і я сполохався, глянув вліво-вправо, намацав ружжо за спиною та й заляк: від лісосмуги суне сюди щось біле, як сметана, виблискує проти місяця. Згадався – лунатик. Вся штука в тому, щоб не злякати його. Це хвора людина, місячне проміння виводить її з хати і примушує робити що завгодно. Якщо наполохати – може вмерти або розумом помішатися. Тут стій і не ворухись. Щоб тебе не помітили. Стою. Лунатик пре просто на мене, я завмер, скам'янів, остовпів під стовпом. Така дилда здоровенна суне, хто знає, що в неї на умі, а головне – гола. В лазні гола людина нестрашна, а в місячну ніч... за селом... Не стрельнеш, не крикнеш, не побіжиш, бо боїшся не за себе, а за нього ж, гологупого.

За кілька кроків до стовпа лунатик хитнувся вбік, ковзнув по мені порожнім прглядом і, проминувши мене, похилитався далі на фермський двір. Йде, петляє, та, бачу, до пташника заходить. Тепер я ще дужче злякався. Наткнеться, думаю, на курей, піднімуть ті переполох, розбудять нещасного сновиду – і пропав чоловік. Але, на подив мій, через хвилинку виходить з пташника і під пахвами по півню тримає. Похитуючись до лісосмуги чвалає. Признаюся, розгубився я. Що робити? Воно хоч і лунатик, а колгоспну птицю вкрав. Констатую незаперечний факт крадіжки на своєму об'єкті, та полохати злодія не можна – небезпечно для його життя. От ситуація! Та хай, думаю, життя людини дорожче, ніж два півні, колгосп не збідніє. Напишу правлінню доповідну, поясню обставини...

Словом, проводжаю поглядом нещасного крадія і міркую собі. Та не встигла сховатися за кущами біла спина лунатика, як із лісосмуги вийшов новий голяк. І теж хилитається, бреде через дорогу на ферму, а через хвилину ще один вигулькнув з купців, потім ще один. І почалось! Ідуть один від одного на чималій відстані: сюди – порожняком, назад – з півнями під пахвами. Отаким безконечним ланцюжком. Скільки їх – п'ять, десять? Чи все чоловіче населення села злунатикувалось? Придивляюсь, та впізнати нікого не можу, бо голі, а голими я їх ніколи не бачив. Стою як заворожений і страшні думки мене їдять. Це ж, думаю, поки місяць зайде, прокляті голяки всіх курей з ферми винесуть і випустять в соняшники чи ще куди дінуть. Ніяка тобі доповідна не допоможе. Та стріляти не можна: людське життя дорожче і за цілу ферму, а тут не одне... Може, тут і завфермою, і зоотехнік, і ще яке начальство. Такої місячної ночі ще ніколи не було, може, це ніч підвищеної місячної активності і лунатизм охопив широкі маси. Може, не тільки я, а всі сторожі на землі зараз спостерігають нашествия лунатиків? А може, я й сам лунатик?

І знаєш, мене потягло до них, особливо коли я помітив, що ланцюжок чим далі, тим швидше крутиться і лунатики вже не по два півні, а цілими оберемками транспортують їх. Обережно скинув з себе все, що скидається, повісив на цвях, вбитий у стовп, і, влучивши момент,

втиснувся в ланцюг, у пташнику вхопив двох сонних півнів і похилився, як сновида, до лісосмуги. Лунатик, що вийшов мені назустріч упорожні, сердито шепнув:

– Ти чому тільки два взяв? Не бійсь, не пошкрябають...

Я мало й цих не випустив од несподіванки, щось пробурмотів у відповідь і швидше сховався в кущах. Тепер я остаточно все зрозумів і вирішив спостерігати. Помітив, що лунатики, увійшовши в лісосмугу, зриваються з копит і мчать кудись галопом. Я за ними, за ними і раптом бачу: стоїть стара обшарпана “техдопомога” – машина з будкою, колись я на такій працював у колгоспі. Мотор, чую, працює на малих обертах. Двері будки відчинені, і стоїть у дверях хтось нелунатик, бо в одязі. А лунатики подають йому принесену птицю. Здав – і мерщій біжить назад.

Дуже я розсердився на лунатиків. Їхнє щастя, що ружжо я покинув на стовпі почепленим. І зі злості забув, що голий, як лунатик, вирішив негайно діяти. Підкрався і в ту мить, коли лунатики побігли за новою здобиччю, хоп і зачинив двері будки, накинув гачок знадвору, а сам – в кабінку, за руль, секунда – і вже газую! Прямо в райцентр, у міліцію! Ох, і сміху ж було. Отак я мав справу з лунатиками.

– Скільки ж їх було? Половили всіх, діду?

– До одного. Шестеро, а сьомий у будці сидів. Ловили їх голенькими, бо одяг їх був у машині. До обіду звели всіх до купи. Тепла компанія ця виявилась з райцентру...

– Ну це, діду, давно було. Тепер же злодіїв, мабуть, більше стало?

– І не кажи! Колишні злодії – то ангели проти нинішніх. Розвелось – як колорадських жуків, ніякої управи на них немає. І в мене дома всіх курей і гусей витягли. А тут, на моєму об’єкті, рік тому десять свиней і п’ятеро телят як злизало.

– При вас?

– При мені.

– І ви не бачили злодіїв?

– Не бачив.

– А куди ж ви дивилися? Спали?

– Боронь Боже, на посту сном не балуюся.

– А чого ж ви не стріляли? Он же ружжо при вас.

– Ружжо при мені. Та воно мене здаду чимсь так вгатило по голові, що я аж на третій день в лікарні прийшов до тями. Так і не довелось побачити жодного злодія, якщо не рахувати лунатиків.

м. Кіровоград



Микола БІЛОКОПИТОВ

Народився 11 лютого 1954 року у Мелітополі Запорізької області. Закінчив Український поліграфічний інститут ім. І.Федорова. Нині живе у м. Запоріжжі. Працює редактором відділу політики і журналістських розслідувань міської газети «Запорізька Січ».

Автор гумористичних книг «Вовча наука», «Міні знову в моді», «Нечиста сила», «Без паніки!»

Лауреат літературних премій імені Степана Руданського та Остапа Вишні.

БАЙКИ ЦІ НЕ ПРО ВАС

КРЯ-КО-КО

Були в однім дворі качки і кури.
Гарненько по-сусідськи їм жилося –
Дві різні мови, різні дві культури,
А разом, бач, гармонія!

І ось

Предивні почались метаморфози:
Курчата, вже як трохи підросли,
То, курям всім на сміх,

а мо' й на сльози,

По-качелячи крякати почали...
Ще й вивчилися перевальцем ходити,
Копіювали звички і вбрання,
І згодом стало важко розрізнити
Покачене курча і каченя.
Качки це заохочували радо –
Мовляв, у нас до полку прибуло!
Хто крякає, –

той вищого розряду,

247

СПРОБА АУТОТРЕНІНГУ

Я спокійний,
 спокійний,
 спокійний,
 спокійний...

Я спокійно дивлюсь на розбитий приймач,
На розібраний дрібно годинник настінний,
На подертий (учора лиш куплений) м'яч.
Я спокійний.

 Бо діти – це наше майбутнє.
Я спокійний.

 Бо сам, було, шкодив колись.
Я спокійно дивлюсь на розтерзану лютню,
На портьєру, обрізану знизу навскіс.
Я спокійний,
 спокійний,
 спокійний...

 Я можу
Не зірватись на крик і не зняти пасок.
Я спокійний,
 я знаю – терпіння допоможе
Не зробити поспішний, незважений крок.
Я спокійний.

 Я зараз ввімкну телевізор.
Там – футбол!
 Там атаки, пенальті, голи...
Я спокійний...

 О, Боже! Хто шнур перерівав?!
Ох і дітки ж!
 Ну, зараз я вам!
Довели!..

ПІДСТУПНИЙ ТРЮК

Одного разу Лебідь, Рак і Щука
Сукупний бізнес вирішили втнуть,
Домовившись утрьох, – нехитра штука –
Тягати воза скрізь, куди пошлють.
Послали їх на поле гній возити.
Потрібне діло, що там говорити.

Отож, впряглися.

Рак бадьоро свиснув:

Враз кожен піднатужився, натиснув,

А позаяк при силі всі були,

То легко з місця воза потягли.

Вже дві версти чи й більше відмахали,

Аж раптом...

Стій!!! –

сердито пролунало.

– Вам хто дозволив цей підступний трюк?!

На бізнесменів кинувся Вісюк. –

Ви тут наробите такого, дай вам волю...

Ні, я цих витребеньок не дозволю!..

Мовчать!!!

А як спокійно та без лайки:

Є циркуляр відомий, в формі байки,

Підписаний ще Глібовим Л.І.,

Щоб ви цей віз урізноміч тягли!

Тож і тягніть:

хто вгору, хто в ставок,

Бо не було ще інших вказівок.

Те, що Вісюк – затятий бюрократ,

Стоїть всьому новому на заваді

Відомо, та й описано стократ,

А я – про інше в цій своїй баладі:

Вже час новий, новий суспільний лад,

А вісюки куди не глянь – при владі.

ГІСТЬ

Припхався Вовк

до Зайця в хату:

– Привіт, дурко вухатий!

Що вирячивсь? Гостей приймай!

Запрошуй, тее... пригощай!

Невже не знаєш етикету:

Гість на поріг – готуйся до бенкету!

Та похутчіше!

Я ж бо зголоднів –

Чотири дні не похме... гм, не їв.

(Тут, мабуть, зауважить слід –

Відомо ще з прадавніх літ,

Що гість – це завжди радість в хаті.

На цьому Заєць звик стояти,

Отак і вчив своїх діток:
Для гостя – все,
хай, навіть, гість той – вовк).
Отож господар наш вухатий
Зібрав на стіл усе, чим був багатий:
На закусь – огірки та вінегрет
(Ще й терта морква з хроном на десерт),
На випивку – із ягідок наливка,
Ну і само собою – буряківка.
– До столу прошу, – мовив Заєць стиха.
– Будь ласка, – обізвалася Зайчиха
(Вона ось тільки з Зайченням зайшла до хати),
І сіли всі за стіл – бенкетувати.
Свій перший тост
“За себе!” – Вовк промовив,
Затим – “За родичів!”
і “За синочка Вову!”
(Той покарання відбував у спец’язниці
За те, що шубу здер вночі з Лисиці).
“За вінегрет!”, “За вечорок чудовий!”,
А потім знов – “За себе!” й знову...
Вовк пив і їв, співають зривався
І до Зайчихи залицявся.
Дав кілька щиглів Зайченяті,
Сходив до вітру просто в хаті...
І, врешті, посуд весь побив,
Господареві вуха накрутив
Та з тим – на чотирьох
із двору ледь поплівся.
Зайчисько до-овго вслід йому дивився,
Крізь сльози болю,
і йому все чулось:
Ш-шум-мел ка-га-м-миш,
деревья-га гну-гнулись!!!

Ми хлібом-сіллю, згідно з етикетом
І нашим же таки менталітетом
Гостей стрічаєм із усіх усюд...
А поміж них бува усякий люд
І, зокрема, пихато-дурнуватий,
Що так гостює –
хоч тікай із хати.

м. Запоріжжя



**КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА
ХРОНІКА**

ХРОНІКА КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ ЗА 2005 РІК

СІЧЕНЬ

- Попри напружену політичну боротьбу, викликану фальсифікаціями виборів президента – 2004, що вилилося у широкомасштабні помаранчеві та біло-сині акції в усій країні, новий 2005 рік вже традиційно розпочався дитячими ранками під численними ялинками, як ув обласному центрі, так і в районах області. Гамірно і святково почувалися мешканці міста під головною ялинкою, встановленою на площі Кірова, котру ще й досі ніяк не перейменують на Майдан Свободи (на вимогу багатотисячних помаранчевих маніфестантів), в муздрамтеатрі, облфілармонії, тощо.

- В музично-драматичному театрі ім. Кропивницького відбувся вечір пам'яті Валерія Дейнекіна, котрому 4.01.2005 виповнилося б 50 років. Спадщина талановитого митця й досі гідно представлена в репертуарі театру, спектаклі поставлені талановитим актором і режисером продовжують своє життя на сцені, колись освячений невмирущим мистецтвом Корифеїв українського професійного театру. А поки що ім'я В. Дейнекіна присвоєно студентському театру педагогічного університету ім. В. Винниченка “Резонанс”, з якого розпочалася його акторсько-режисерська хода в мистецтво.

- У обласному будинку профспілок відбулася презентація книги члена НСПУ та керівника облорганізації АУП Віктора Шила. “Танець порожнечі” – такою виявилася назва літновинки, виданої у серії “Зона Овідія” – проєкти АУП. Ошатне видання представило широкому читачеві нові верліброві твори автора.

- У меморіальному музеї М. Кропивницького відбулася зустріч провідних акторів обласного МДТ Олександра Дорошева та Галини Романюк із школярами обласного центру. Актори, котрі нині викладають акторську майстерність у Новенській школі мистецтв, а також їх найталановитіші юні учні під час цієї зустрічі мали змогу розкрити присутнім свої здібності, надбані завдяки викладачам.

- Відбулася прем'єра вистави за п'єсою Всеволода Нестайка “Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат” в обласному театрі ляльок. П'єсу поставив Анатолій Поляк, нині головний режисер Донецького театру ляльок, це вже його четверта вистава на кіровоградській ляльковій сцені, але, як запевнив публіку сам режисер, – ще далеко не остання.

- Лауреатами Всеукраїнського фестивалю духовного співу “Від Різдва до Різдва”, що відбувся у Дніпропетровську, стали учасники

хору старшокласників дитячої музшколи №2 обласного центру (керівник Наталя Корсунова-Трибиненко), що увійшов до числа найкращих з поміж 16-ти колективів з України, Росії та Білорусії.

ЛЮТИЙ

- 2 лютого, в річницю від Дня народження славетного співця “Степової Еллади” Євгена Маланюка, вже втретє було вручено літературні відзнаки його імені. Цього року лауреатами визнано поетесу із Долинської Тамару Журбу за збірку поезій “Зимова флейта” і кіровоградського письменника Віктора Погрібного за публіцистичну збірку “Серед українців” з врученням дипломів, нагрудних знаків, статуеток “Степового орла” та грошових відзнак. Цього року відзначення відбулося в стінах обласної бібліотеки для юнацтва ім. О. Бойченка.

- 7 лютого у ОХМ розгорнуто виставкову ретроспективу творів відомого кіровоградського художника Володимира Федорова (1920-1986) з нагоди 85-річчя від дня народження.

- У двох залах ХММ ім. О. Осьмьоркіна представлена графічна експозиція творів класика українського образотворчого мистецтва Сергія Шишка (1911-1997), народного художника СРСР, лауреата, Державної премії ім. Т.Г. Шевченка. Роботи надано Дирекцією виставок Національної Спілки художників України.

- В ОКМ проведено вечір пам’яті народного артиста СРСР, лауреата державних премій Павла Вірського з нагоди столітнього ювілею. Про життя корифея української хореографії повідав заслужений працівник культури України Борис Кокуленко, підтвердженням чому стали відеозаписи виступів Національного академічного ансамблю ім. П. Вірського, виставка сценічних костюмів артистів народного ансамблю “Ятрань”.

А в приміщенні облфілармонії саме з цієї нагоди влаштовано гала-концерт за участю найкращих танцювально-хореографічних колективів Кіровоградщини. “Зоряни”, “Пролісок”, “Росинка”, “Віночок”, “В гостях у казки” – це все різновікові колективи, що в різні часи відзначені журі Всеукраїнського фестивалю ім. П. Вірського. Народний артист України Анатолій Кривохижа розповів про незабутні миті особистих зустрічей з Вірським, а професор А. Коротков вручив провідним хореографам краю посвідчення про членство в новоствореній Національній хореографічній Спілці.

- Прем’єра мюзиклу за п’єсою Б. Шоу “Моя прекрасна леді” у постановці Михайла Іллшенка на сцені ОМДТ ім. М. Кропивницького.

- В ОХМ презентовано програму “Музеї України”, в рамках якої вийшло шосте число однойменного журналу, але цього разу присвяченого музеям Кіровоградщини. Голова ради підтримки музейної справи

та забезпечення спадщини цієї програми О. Чувардинський, редактор журналу В. Паламарчук та новопризначений голова ОДА Е. Зейналов говорили про українську культурно-історичну самодостатність і розвиток музейної справи.

БЕРЕЗЕНЬ

- Х Всеукраїнський фестиваль-конкурс виконавців на народних інструментах “Провесінь”, започаткований відділом культури міськвиконкому з ініціативи асоціації народної інструментальної музики та баяністів-акордеоністів обласного відділення музичної спілки, засвідчив, що наше місто щовесни стає такою собі народною музичною Меккою, приймаючи сотні талановитих юних музикантів, котрі демонструють свою майстерність як перед визнаними фахівцями, так і перед численними шанувальниками, на кращих сценах нашого обласного центру. Не залишаються в боргу і члени журі із числа відомих музикантів, котрі теж власними концертами надихають молодих і чарують кіровоградських глядачів. Цей фестиваль вкотре підтвердив свій високий статус.

- Відбулася ось уже 46-та (!) Театральна весна – фестиваль аматорських колективів області, що розпочавшись на сцені Будинку культури Кіровоградського району, засвідчив, що в області є 25 театральних колективів, здатних представити повноцінну конкурсну програму. Певно, що славетні корифеї втішалися б такою гідною зміною.

- В ОХМ відкрито виставку “Американські художники театру”: представлено роботи професорів університету Західної Вірджинії, серед яких і наш земляк Павло Босий, котрий викладає мистецтво етнографічного костюму на відділенні театру і танцю того університету. Саме він зі своїм колегою професором Франком Гальяно були присутні на відкритті цієї експозиції.

- До Міжнародного Жіночого свята проведено святковий “вогник” під назвою “Славетні жінки Кіровоградщини”, де власними віршами виділялися наші поетеси Світлана Барабаш, Антоніна Корінь разом із поетом-піснярем Олегом Поповим.

- Артисти з академічного театру музики, пісні і танцю “Зоряни” обласної філармонії, відвідавши з гастрольями сусідню Черкащину, запросили навзаєм тамтешніх професійних митців. Отож сцена Кіровоградської філармонії стала своєрідними полігоном для опрацювання нової програми Черкаського народного хору. Колектив із Шевченківського краю буквально зачарував нашу публіку.

- Під егідою управління культури ОДА відбувся традиційний весняний обласний конкурс майстрів розмовного жанру, в журі якого входив і голова облорганізації НСПУ Василь Бондар. Журі прослухало понад

30 учасників і визначило переможців у чотирьох номінаціях: “класична поезія і проза”, “сучасна література”, “власна творчість”, “гумор”.

- Літературний вечір, присвячений Т.Г. Шевченку, відбувся у відділі краєзнавства ОУНБ ім. Д. Чижевського, де було розгорнуто виставку з Шевченківської тематики. Виступи письменників-професорів Г. Клоченка та Л. Куценка, голови облорганізації НСПУ В. Бондаря, А. Корінь та Г. Шпудейко викликали неабиякий інтерес у читачів із числа старшокласників школи-інтернату. Там же проведено вечір, присвячений 110-й річниці з дня народження Максима Рильського, підготовлений студентами Кіровоградської філії МАУП разом із викладачем Національного технічного університету Вікторією Барабаш.

- Обласні громадські організації “Молодий народний рух” та “Молодіжний націоналістичний конгрес” провели просвітницьку акцію, подарувавши міській бібліотеці ім. Гагаріна до півсотні книг про історичне минуле України.

- Відбулася звітно-виборна конференція обласної організації Всеукраїнського товариства “Просвіта” ім. Т. Шевченка, де підбито підсумки роботи протягом звітного періоду та визначено майбутні орієнтири. Обрано нове правління та голову в особі журналістки та керівника міської організації Світлани Орел, заступником у неї буде Олег Бабенко.

- Письменницькі спілчанські лави поповнила юна поетеса із Вільшанки Інна Немирович.

- В обласній філармонії відбувся творчий вечір заслуженого артиста України Сергія Дьоміна “Жінка – пісня моя”, що перетворився на справжнє свято сучасної естрадної пісні.

- Відділ рідкісних та цінних документів ОУНБ ім. Чижевського спільно з Держархівом області спонсорували цікаву виставку, присвячену творчості корифеїв українського театру. Серед її експонатів – рукописи І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, публікації про них, особисті речі М. Заньковецької, С. Тобілевич, М. Садовського, унікальні фотографії зі сценами спектаклів та повсякденного життя, афіші, газетні статті про численні вистави.

- Всеукраїнський тиждень дитячої книги відкрито в обласній дитячій бібліотеці ім. А. Гайдара. Членами літературно-ігрової студії “Дивосвіт книги” спеціально підготовлене театралізоване дійство, відкрито нову книжкову виставку, переглянуто лялькову виставу та виступ хореографічного колективу “Златоцвіт”, відбулася творча зустріч з членом НСПУ дитячим поетом Анатолієм Чернишом.

- Відбувся традиційний (ще від радянських часів) тиждень “Музики для дітей та юнацтва”, що проводився під егідою обласної дитячої філармонії, де змогли продемонструвати справжній майстер-клас такі

відомі колективи, як оркестр “Єлисавет”, академічний театр музики, пісні і танцю “Зоряни”, інструментальний квінтет “Експромт”, народні хореографічні колективи “Конвалія” та “Росинка”. Крім кіровоградців митцям також аплодували юні новоукраїнці та долинчани, оскільки це дійство відбувалося не лише в обласному центрі.

КВІТЕНЬ

- Місяць розпочався вже традиційним для обласного центру фестивалем “Нейгаузівські музичні зустрічі”, ініційованим керівництвом Кіровоградського музичного училища та музеєм Генріха Нейгауза в пам’ять славного піаніста-земляка.

- В книгарні, що на набережній Інгулу у Кіровограді відбулася презентація книги публіцистики відомої журналістки і просвітянки Світлани Орел. “Горе тим, хто зло називає добром...” – така її назва, що об’єднала найпомітніші публікації з республіканських та обласних видань останніх років.

- “Із чаші буття” – такої назви удостоївся відео-диск Олександра Чуднова та Юрія Любовича, присвячений життю і творчості Генріха Нейгауза, що містить цінні архівні фотодокументи, концертні виступи як самого маестро, так і його найталановитішого учня Святослава Ріхтера, а ще їх філософські роздуми.

- У Спасо-Преображенському соборі обласного центру відбулася презентація ошатного і ґрунтовного видання, присвяченого цьому храму, підготовленого його настоятелем протоієреєм Петром Сидорою у співавторстві з краєзнавцями Володимиром Левицьким та Олександром Чудновим.

- Побачив світ компакт-диск із піснями для дітей, створений викладачем кіровоградської музичної школи №1 імені Г. Нейгауза Олексієм Харченком. Серед його співавторів – відомі українські поети поети М. Вінграновський, М. Сингаївський та інші.

- В обласному художньому музеї відкрито першу велику виставку робіт народної майстрині з Новгородки Лариси Зоріної, де милували око глядача її малюнки та вишивки. “Свято, народжене великою працею” – так охарактеризував експозицію доцент педуніверситету Олександр Босий.

- До 50-річчя кіровоградського художника Юрія Вінтенка експоновано виставку його живопису, де головне місце було відведено етюдам. “Етюд – самодостатній жанр” – зазначив ювіляр: “Очевидно, що саме тому він мені найближчий. Для мене завжди були найавторитетнішими Микола Глущенко і Федір Захаров”. До етюдів автор відніс як пейзажні твори, так і натюрморти, оскільки в кожному з них на першому плані –

композиція, враження від якої завжди спонтанне. Діапазон Ю. Вінтенка: від імпресіонізму – до декоративного мистецтва.

- У меморіальному будинку-музеї І. К. Тобілевича, що на хуторі Надія, відкрито виставку, присвячену 150-річчю Марії Садовської-Барілотті, що дала змогу гідно репрезентувати творчий шлях талановитої актриси зі славетної трупи Марка Кропивницького (сестри Карпенка-Карого, Садовського, Саксаганського), котру ще за життя вважали однією з кращих виконавець вокальних (оперних та оперетових) партій, неперевершеною Наталкою у п'єси Котляревського.

- При повних аншлагах завершився V всеукраїнський фестиваль дитячого хорового співу “Золотий Орфей”, що заснований за ініціативи заслуженого діяча мистецтв Юрія Любовича.

- У Кіровоградському педагогічному університеті ім. Винниченка відбулася зустріч із цьогорічною лауреаткою Національної премії імені Т. Шевченка, прозаїком Марією Матіос, зініційована відомим літературознавцем професором Григорієм Клочком. Більшу частину її виступу перед кіровоградським студентством складали роздуми на тему книговидавництва та книгорозповсюдження, хоча звучали й вірші з поетичної збірки “Жіночий аркан”. “Я хочу писати так, щоб мені вірили!” – переконувала письменниця аудиторію. І певно, що переконала.

- У ХММ О. Осьмьоркіна експонувалася виставка художніх робіт члена НСХУ донецького митця Юрія Петрушкіна. Протягом 50 років творчої діяльності автор виробив свій власний почерк, що вирізняється неабиякою поетикою та емоційністю художніх образів.

- ЛММ імені І. Карпенка-Карого вшанував пам'ять поета Валерія Гончаренка, підбивши підсумки молодіжного літературного конкурсу його імені. На жаль, цього року журі переможця не визначило. Лауреатами у номінації “Поезія” визнано юних поетес із Кіровограда Галину Гостеву та Марину Говорухіну, котрих відзначено дипломами та грошовими преміями від ПВЦ “Мавік”. В нагородженні взяли участь його директори О. Сіома та В. Добробатько, голова облорганізації НСПУ Василь Бондар, кіровоградські письменники.

- Кіровоградське музичне училище відзначило 45 років від дня заснування. Тут навчалися народні артисти України Л. Забіляста, Л. Маковецька, А. Червінська, Р. Валькевич, народний артист Росії І. Крутий, заслужені артисти В. Страт'єв, В. Ватаманюк, А. Бондаренко. Завершилося святкування на сцені облфілармонії гала-концертом та врученням нагород викладачам.

- Відбулася вже 46-та “Театральна весна” як в обласному, так і в районних центрах – Олександрії, Добровеличківці, Долинській, засвідчивши, що справа безсмертних корифеїв у нашому краї ніколи не

зів'яне. Саме в цьому нас переконує ціле сузір'я районних та сільських аматорських колективів.

ТРАВЕНЬ

- На майданчику “Єврокемпу”, що вважався другою сценою (під відкритим небом) під час проведення конкурсу “Євробачення” у Києві, найбільш популярним визнано кіровоградський роковий гурт “Веселий галас”. Колектив не лише здобув своїх численних шанувальників, зібрав гарну пресу, але й нібито віднайшов промоутерів для подальшої “розкрутки” власної концертної діяльності.

- В ОУНБ ім. Чижевського відкрито фотовиставку “Твої герої, Україно!”, підготовлену облорганізацією Національної спілки фотохудожників України спільно з облорганізацією НСЖУ, управлінням культури ОДА, фотоклубом “Колаж”, обласним центром народної творчості. Роботи В. Ковпака, С. Гусарченка, О. Шрамка, О. Вінницького, С. Гуреева, В. Мошинського, В. Стригуна, В. Юрченка, військових фотокорів Н. Альперта, Д. Давидзона, Л. Мельниченка, А. Шайхарта переконали відвідувачів, що герої України завжди в епіцентрі уваги.

- На сцені обласної філармонії відбувся творчий вечір класичної музики, створеної відповідальним секретарем Одеської організації Національної Спілки композиторів, дипломантом всеукраїнських конкурсів Олегом Польовим, котрий свого часу закінчив музшколу №1 ім. Г. Нейгауза у Кіровограді та факультет композиції Одеської консерваторії. Тож не дивно, що більшу частину програми було віддано дитячим хоровим та інструментальним колективам.

- В ОКМ відбулася церемонія віншування цьогорічних лауреатів обласної краєзнавчої премії ім. В. Ястребова. Першій премії було удостоєно Володимира Панченка, віце-президента Національного університету “Києво-Могилянська академія”, доктора наук, члена НСПУ за дослідження “Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості”. Другу премію вручено Владиславу Журавському і Миколі Ковалю за “Степ і ліс: минуле і сучасне лісівників Кіровоградщини”, третю – Олексію Павличуку і Олександрю Комірному за “Гайворонщина – перлина Подільського краю”.

- Виставою в ОХМ відзначив своє 70-ліття голова облорганізації НСХУ, народний художник України Михайло Надеждін. Сумчанин за народженням, він все своє творче життя провів у Кіровограді. Його роботи експонувалися не лише провідними музеями нашої держави, але й у Росії, Західній Європі, США.

- Ще минулоріч Кіровоградщині випала честь прийняти естафету від Київщини для проведення щорічного Міжнародного літературно-

мистецького Шевченківського свята “В сім”ї вольній, новій.” Розуміючи, що подібні свята можуть відбуватися в окремо взятому регіоні не частіше, ніж одного разу на 25 років, кіровоградська влада та обласна організація НСПУ досить серйозно й відповідально поставилися до почесного заходу. Урочисте відкриття свята відбулося 22 травня у обласному центрі біля пам’ятника Кобзареві. На урочистості прибули письменники, артисти, художники з усієї України, а також із Білорусі, Росії, Австралії. Свято розпочалося з покладання квітів до пам’ятника та привітання гостей і учасників головою ОДА Едуардом Зейналовим, вітання Президента України Віктора Ющенка зачитала заступник міністра культури та туризму Ольга Бенч. Полум’яні виступи австралійської поетеси Лесі Ткач, заступника голови НСПУ Михайла Василенка, лауреата Шевченківської премії Степана Пушика, білоруського письменника та правозахисника Сергія Законнікова переконали всіх, що Шевченкове Слово незнищенне, а тому й актуальне за будь-якої влади.

Цього ж дня урочистості продовжилися на хуторі Надія та в Арсенівці, де завдяки невтомному Віктору Погрібному ось вже понад десять років, як засновано заповідник “Батьківщина Івана Карпенка-Карого”. Тут у колишній економії, де працював батько ушавленого драматурга, відкрито меморіальну дошку на честь Івана Карповича та під супровід арсенівських солов’їв влаштовано незабутнє для земляків Тобілевичів концертне дійство за участі як самих письменників, так і прекрасних артистів, серед яких Лідія Забіляста, Ніла Крюкова, Ніна Матвієнко на чолі тріо “Золоті ключі”, квартет “Явір”, Анатолій Паламаренко, фольклорні колективи Кіровоградщини.

Наступні два дні численними поїздками по районах області: Ульяновському (координатор С. Колесников), Олександрійському (В. Бондар), Знаменському (В. Погрібний), Долинському (В. Ганецький), Бобринецькому (А. Корінь), Компаніївському (В. Могилюк), Новоархангельському (Л. Куценко) та зустрічах в учбових та бібліотечних закладах Кіровограда. Окрім того, до Шевченківського свята у Кіровограді вийшло колективне літературно-художнє видання “Шевченкіана степова” (ПВЦ “Мавік”).

Святова програма завершилася 24 травня на сцені обласної філармонії, де і було передано естафету Одещині.

А ще у програмі Шевченківського свята проводилася Всеукраїнська художня виставка “Мальовнича Україна”, котру відкрили голова НСХУ Володимир Чепелик та голова НСПУ Володимир Яворівський спільно з відділом культури ОДА – начальник Наталя Овчаренко. Виставка експонувалась одразу у двох музеях: художньому (живопис) та мемо-

ріальному осьмьоркінському (графіка), зібравши у своїх експозиціях увесь спектр сучасного українського образотворчого мистецтва.

- Традиційне обласне свято хорового мистецтва “Калиновий спів” поставило свою вагому і душевну фінальну крапку на сцені обласної філармонії в останні дні травня. Сотні виконавців-аматорів з різних куточків Кіровоградщини продемонстрували свою майстерність, що називається “від рідної матінки-землі”, оскільки дехто готувався до фестивалю, висапуючи десятки гектарів буряків, заодно проводячи репетиції. Бобринець, Новгородка, Знам'янка, Олександрія, Світловодськ, Кіровоград – така цьогорічна лауреатська географія “Калинового співу”.

- У Гайвороні побачила світ збірка “Скарби Побужжя” під редакцією Наталії Земнорій (редактор газети “Гайворонські вісті”), до якої увійшли твори українських класиків: С. Руданський, М. Годованець, В. Стус, і сучасних авторів, в числі котрих – знана поетеса Г. Берізка-Бровченко та поети-піснярі Прибузького краю.

ЧЕРВЕНЬ

- Свій 123-й осінньо-зимовий сезон завершив ОМДТ ім. М. Кропивницького виставою “Моя чарівна леді”. Взагалі сезон видався насиченим, де, окрім основної програми, кропивчани брали участь у Вересневих самоцвітах та літературному святі області “Шевченківська хода”, окрім того, за рахунок благодійної вистави “Ревізор” було перераховано кошти на будівництво шевченківської церкви у Каневі.

- Словаччина, Франція, Молдова, Польща, Австралія... Це далеко не повний маршрут цьогорічних гастролей академічного театру народної музики, співу і танцю під керівництвом Дмитра Притули за сприянням Товариства зв'язків з українцями за кордоном “Україна-світ” (голова Іван Драч).

- Дружиною і сином Юлія Мейтуса на честь сторіччя від дня народження славетного композитора передано до музею Мейтуса, що при дитячій музичній школі №2, цінні матеріали з домашнього архіву: листи, світлини, афіші, рукописи, особисті речі, зокрема його письмовий стіл, чому й було присвячено нову музейну експозицію, презентація якої завершилася справжнім концертом від учнів та викладачів.

- У відділі краєзнавства ОУНБ ім. Д. Чижевського проведено презентацію книги почесного краєзнавця, заслуженого журналіста України Юрія Матівоса “Сторінки безсмертя”, присвяченої 60-літтю Перемоги над фашизмом та немеркнучому подвигу визволителів Кіровограда.

- Перший національний фотоконкурс “Дивосвіт українського Примор'я” відбувся у Запоріжжі, назвавши своїх лауреатів. Фотоклуб

“Колаж”, що діє при облцентрі народної творчості, був теж представлений, за що і вшанований подякою організаторів заходу.

- До Дня матері у Малій Висці та Новомиргороді було приурочено презентацію збірки жінок-поеток степового краю “Зоря материнства”, (упорядник – Антоніна Корінь).

ЛИПЕНЬ

- Цьогорічними лауреатами обласної премії ім. Якова Паученка в галузі архітектури, геральдики, вексилології та декоративно-прикладного мистецтва стали олександрівець Василь Білошапка за проекти символіки свого району та Микола Фірсов за цикл керамічних робіт.

- На сцені ОМДТ ім. Кропивницького вшановували заслуженого діяча мистецтв України Івана Казнадія з нагоди 55-річчя його творчої діяльності, котру він присвятив театру як актор, режисер, педагог. Окремі його постановки стали окрасою різних театрів України.

- “Тепленьке місце”, “Ревізор”, “Кохання в стилі бароко”, “Казка про Моніку”, “Чмир”, “Сироїжка”, “Моя чарівна леді” – це гастрольна програма кропивчан на Полтавщині, де протягом тижня їм аплодували театромани Кременчука.

- У Києві закінчився II Міжнародний фестиваль “Ріхтерфест–2005” до 90-ї річниці від народження славетного музики. Заключний концерт було довірено піаністу народному артисту України, професору Юрію Дикому та Кіровоградському муніципальному хору під керівництвом заслуженого діяча мистецтв України Юрія Любовича.

- В ОХМ відкрито виставку робіт Андрія Німенка – людини всебічно обдарування. Вже давно – киянин, але уродженець Долинщини, де і проводить всі свої літні сезони за творчістю, він – член Національної спілки письменників України та Національної спілки художників: поет, мистецтвознавець, скульптор, художник. Експозицію, що складалася із живопису, графіки та малої пластики (медалі, кераміка), приурочено до 80-річчя митця.

А ще власну майстерність тут змогли продемонструвати випускники мистецького факультету КДПУ ім. Винниченка, надавши для експонування власні дипломні роботи. Різноманітність (живопис, графіка, витинанка, аплікація, писанкарство, дизайн) продемонстрували неабиякі потенціальні можливості факультету, явивши глядачам нові імена в особі О. Кир'янова, О. Сташок, Т. Лавриненко-Тютюшкіної, О. Деревинської, Д. Серьожкіної та інших.

- 150-річчю від дня народження видатного вченого-історика, етнографа, фольклориста Володимира Ястребова, його імені протягом останніх 12 років удостоєна обласна краєзнавча премія, присвячена

презентацію книги Станіслава Янчукова “З іменем В. Ястребова”, що проведена в ОУНБ ім. Чижевського.

СЕРПЕНЬ

- В ОХМ експонувалася виставка кераміки сім’ї Фірсових. Подружжя Микола і Неля, їхні діти Олександр і Сергій – всі є членами НСХУ, представили на суд глядачів керамічні твори різноманітної техніки (рельєфні, пейзажні, малу та велику пластику, декоративні блюда, вази і навіть скло), що не могло не сподобатись відвідувачам.

- В Онуфріївському районі проведено щорічну мистецьку акцію-плерер “Кіровоградщина очима художників”, започатковану ОХМ за сприяння управління культури ОДА, Онуфріївської РДА та селищної ради. Члени НСХУ, творча молодь, художники-аматори завершили акцію виставкою своїх робіт у районному Будинку культури.

- Вже традиційний для народностей Кіровоградщини фестиваль “Єднання сердець” проведено у райцентрі Вільшанці. В цьому районі мешкає численна болгарська громада, а ще – молдавани, росіяни, вірмени, осетини, азербайджанці. Предметом особливої гордості мешканців смт Вільшанки є україно-болгарський музей та місцеві “потьомкінські сходи” до мальовничої Синюхи. Саме ці об’єкти, разом з райстадіоном “Колос”, і стали епіцентром свята, де змогли продемонструвати власну майстерність етноколективи з Кіровоградщини, Миколаївщини, Одещини, Черкащини, Запоріжжя, за що й отримали відзнаки від Юрія Компанійця (Міністерство культури) та Наталії Овчаренко (управління культури ОДА).

- Повернувся із зарубіжного турне по Франції та Польщі академічний театр музики, пісні і танцю “Зоряни” (обласна філармонія) під керівництвом Дмитра Притули. Лише у Франції колектив дав близько п’ятнадцяти концертів, підкоривши глядачів віртуозністю музичного виконання, вокалом народної артистки Антоніни Червінської та майстерністю хореографії. Очолював делегацію директор облфілармонії Микола Кравченко.

- В музеї Осьмьоркіна відкрито виставку з приватної колекції кіровоградця А. Чумаченка (живопис, графіка), де експонувалися роботи Михайла Дерегуса, Анатолія Базилевича, Миколи Попова, Анатолія Навроцького та інших. З усіма цими митцями колекціонер мав за честь бути знайомим або й товаришував у 60-ті роки, під час навчання у Київському медінституті.

- У літмузеї ім. І. Карпенка-Карого експонувалася цікава виставка “Художники – ілюстратори книг”, де були представлені книги пись-

менників-кіровоградців як тих, хто нині мешкає у краї, так і тих, хто роз'їхався по різних куточках світу, ескізи до їх книжок.

ВЕРЕСЕНЬ

- У Кіровограді та Малій Висці відбулася зустріч із земляками народного художника Росії, лауреата Державної премії СРСР Петра Осовського, нині москвича. На часі створення музею його робіт у Малій Висці...

- Літмузей ім. Карпенка-Карого відзначив своє перше 10-ліття урочистим вечором та новою експозицією. Колектив тепло вітали міський голова М. Чигрин, засл. діяч мистецтв України І. Казнадій, письменники, бізнесмени, колеги, друзі. За доволі короткий час музей перетворився у справжній літературно-мистецький храм, чому неабияк сприяє і сама енергетика колишньої оселі знаменитого драматурга, і численні експонати тієї пори, і постійні музейні фонди, зібрані дружнім колективом під орудою невтомної Катерини Лісняк.

- В програмі Ялтинського кінофестивалю продюсерського кіно відбувся конкурсний показ українського фільму «Секонд хенд» за сценарієм новомиргородського письменника Олександра Жовни, отримавши схвальні оцінки фахівців.

- 165-річчю від дня народження М. Кропивницького, 160-річчю І. Тобілевича (Карпенка-Карого) та 100-річчю першого завідувача музею-заповідника «Хутір Надія» А. Тобілевича (онука славетного драматурга) був присвячений цьогорічний театральний фестиваль «Вересневі самоцвіти». Відкриття меморіальної дошки в пам'ять Андрія Юрійовича Тобілевича, виступи фольклорних та професійних колективів, неостання роль в яких відводилася кропивничанам (цього року вкупі з академічним театром облфілармонії «Зоряни»). Наступного дня свято перекинулося на Новомиргородщину – в села Арсенівку та Веселівку, куди голова літоб'єднання В. Погрібний щороку привозить до земляків Івана Карповича мистецьку когорту з числа літераторів та аматорських співочих колективів...

- В селі Подорожньому Світловодського району відбулося перше районне свято козацької слави «Козацькому роду нема переводу». Це село колись було створене як запорозький зимівник, а ще – на його території 1625 року січовики отримали славу звитягу над польською шляхтою. Тож до світловодців з'їхалися представники всіх сіл району, гості з обласного центру, Києва, Севастополя, Кременчука... Після офіційної частини відбувся фестиваль козацької пісні, театралізовані козацькі забави...

- В ОХМ розгорнуто експозицію «Театр в образотворчому мистецтві» з ескізами до декорацій спектаклів Д. Нарбути, краєвидами хутора Надія М. Когана-Шаца, живописом В. Федорова. Виставка присвячена 160-річчю від народження І. Карпенка-Карого...

- До цієї ж події приурочено виставку «Спадщина славного роду» в меморіальному музеї М. Кропивницького...

ЖОВТЕНЬ

- Напередодні свята Покрови у соборах обласного центру під егідою обласного управління культури ОДА проведено фестиваль духовного співу «Молюся за тебе, Україно». За участю муніципального камерного хору під керівництвом Ю. Любовича, академічної капели КДПУ ім. В. Винниченка, хорових колективів з Бобринця, Гайворона, Добровеличківки, Долинської, Знам'янки, Малої Виски, церковних хорів...

- В селі Розумівці, що на Олександрівщині, відкрито історико-культурний заповідник Раєвських. Свого часу герой війни 1812 року Микола Раєвський отримав ці землі по закінченні військової кар'єри, а його онук, теж Микола, звідси відправився захищати Сербію від турецького поневолення, де й загинув. Донька ж генерала, Марія, була одружена з опальним декабристом князем Волконським, прослідкувавши за ним до Сибіру. Тут гостював Пушкін, тож урочистості відвідали прямі нащадки Раєвських із Франції, посол Росії В. Чорномірдин, офіційні делегації Сербії та Білорусі, науковці...

- У рамках просвітницької програми обласної дитячої філармонії відбувся творчий вечір народної артистки України Раїси Василькевич спільно з національним оркестром народних інструментів під керівництвом В. Гуцала...

- До свого професійного свята члени обласної організації Спілки художників зорганізували колективну виставку в ОХМ, порадувавши кіровоградців майстерністю, широкою палітрою барв, поліжанровістю...

- В ОХМ відкрито персональну виставку Леоніда Бондаря, присвячену 50-річчю його творчої діяльності, де представлено живопис останніх років...

- Звання лауреата X Всеукраїнського фестивалю «Калинові острови», що цього року проходив у Донецьку (номінація «Повернення із забуття»), удостоєна творча група Кіровоградської обласної телерадіокомпанії (автор Володимир Панченко, режисер Володимир Мошинський) за телевізійний фільм «Місія Євгена Чикаленка»).

• З нагоди освячення пам'ятного знака та хреста козакові Мамаю – легендарному герою українських міфів, проведено урочистий захід за ініціативи доцента КДПУ О. Босого у Знам'янському районі...

ЛИСТОПАД

• В обласному краєзнавчому музеї відкрито виставку «Трипільське диво». Відвідувачі мали можливість ознайомитися з фрагментами трипільської кераміки, знайденими у Новоархангельському районі, макетом трипільського житла, моделлю ткацького верстата, виробами із кременю, а також зі знімками члена Співки фотохудожників Олега Шрамка і доцента КДПУ ім. В. Винниченка Олександра Босого, на яких відтворено предмети матеріальної культури трипільців завдяки новітнім технологіям. До виставки створено каталог-календар робіт члена НСХУ Юрія Гончаренка...

• В ОХМ відбулася виставка живопису та графіки члена НСХУ олександрівця Федора Лагна, чії твори широко відомі далеко за межами області.

• У Кіровограді з'явився перший повноколірний журнал (редактор Валерій М'ятович). Під його обкладинкою містяться цікаві матеріали про захоплення видатних політиків, науковців, митців, колекціонерів, аматорів, за що видання отримало назву «Хобі»...

• Колектив ОМДТ ім. М. Кропивницького брав участь у II Всеукраїнському театральному фестивалі ім. М. Заньковецької у Ніжині. «Казка про Моніку» у виконанні кропивничан здобула визнання публіки та журі, удостоївшись диплому та медалі фестивалю, окремим диплом нагороджено також актрису Людмилу Папроцьку.

• Відбулася траурна хода на честь вшанування жертв голодоморів 1932-1933 років, її шлях проліг від Кафедрального собору до Хреста Скорботи на Фортечних валах. В обласному краєзнавчому музеї відкрито виставку «Голодомор у нашому краї»...

ГРУДЕНЬ

• Відбувся творчий вечір лауреата республіканської літературної премії ім. І. Нечуя-Левицького та обласних ім. Ю. Яновського і Є. Маланюка, члена НСПУ та голови обллітоб'єднання «Степ» Віктора Погрібного з нагоди його 70-ліття. Вечір відбувся у залі обласної філармонії. Ювіляр читав власні поезії та гумор, виступали артисти театру, філармонії та аматорські колективи...

• В літературному музеї ім. І. Карпенка-Карого відбулася презентація гумористичної збірки Романа Яковенка «Посміхаються не всі – 3». Вона, як і дві попередні, викликала неабиякий інтерес до творчості

Романа – молодшого науковця, нині аспіранта столичного економічного вузу...

- В ОХМ відкрито IX обласну фотовиставку «Погляд-2005», ініціатор – фотоклуб «Колаж», що діє при обласному Центрі народної творчості...

- В рамках акції «Єласаветградська хорова академія», започаткованої заслуженим діячем мистецтв України, керівником та диригентом муніципального хору Юрієм Любовичем, тривали дводенні концерти на сцені музичного училища за участю вихованців Національної музичної академії ім. П. Чайковського Юрія Кота, Ніни Сіваченко, Ірини Алексійчук, симфонічного та камерного оркестрів музучилища, хору цього закладу, дитячого та дорослого муніципальних хорів...

- З ініціативи засновника народного хореографічного ансамблю «Ятрань» народного артиста України Анатолія Кривохижі, на будинку по вул. Дзержинського в обласному центрі, де по 2004 рік проводилися репетиції колективу, встановлено меморіальну дошку, аби увінчати діяльність славетного ансамблю, котрому аплодували свого часу не лише в Україні, а й далеко за її межами...

- В залі ХММ ім. О. Осьмьоркіна вперше відбулося вручення щорічних премій ім. Олександра Осьмьоркіна у сфері образотворчого мистецтва. У номінації «Національна традиція» лауреатом визнано Анатолія Янева, «Новітні спрямування» – народного художника України Михайла Надеждіна, «Мистецтвознавство» – заслуженого журналіста Броніслава Куманського...

- В ОХМ відкрито персональну виставку живопису Анатолія Янева з нагоди його 60-ліття...

Свої ювілеї у 2005-му році відзначили письменники:

Галина Берізка-Бровченко – 85 років,

Василь Журба – 70 років,

Віктор Погрібний – 70 років,

з чим ми їх усіх щиро вітаємо, зичимо гараздів як у житті, так і в творчості...

Новими членами НСПУ стали:

Ольга Полевіна – поетеса-прозаїк,

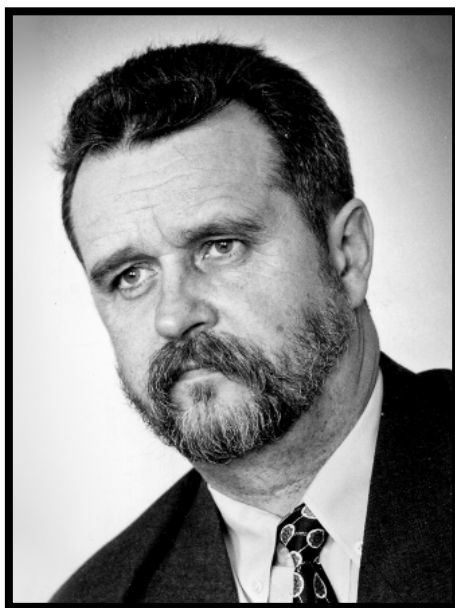
Інна Нежуріна-Рижик – поетеса,

Борис Ревчун – гуморист,

Віктор Ганоцький – поет.

Підготував Володимир Могилюк

Леонід КУЦЕНКО



Нинішній випуск часопису “Вежа” Леонід Куценко у складі редколегії готував до друку, як завжди, від першого числа, на громадських засадах редагував матеріали й вичитував коректуру. Востаннє. А 22 грудня 2006 року сталося непоправне: переходив вулицю Полтавську рідного міста й насмерть був збитий потоком авто.

Обірвалося життя талановитого літератора, науковця, громадського діяча.

Куценко Леонід Васильович народився 15 лютого 1953 року в селі Вільховому Ульяновського району Кіровоградської області в учительській родині.

У 1978 році закінчив філологічний факультет Кіровоградського педагогічного інституту, працював секретарем комсомольської організації вузу, деканом рідного факультету, доцентом кафедри української літератури. Професор, доктор філологічних наук. Заслужений працівник народної освіти України. Член Національної спілки письменників України з 1998 року, лауреат літературних премій імені Євгена Маланюка (2003) і премії фонду Воляників-Швабінських фундації Українського вільного університету в США (2003).

Леонід Васильович належав до тих рідкісно-виняткових у сьогоднішньому діловому й черствому світі людей, хто від першої зустрічі прихилив до себе. Глибокою ерудицією, нестандартним і відповідальним мисленням, неприйняттям фальші й пристосуванства. Ним захоплювались студенти і журналісти, вчені й письменники, люди прості й непрості. Він ніс у собі потужну енергію добра, любові, правди.

Мріючи в юності стати археологом, він став справжнім археологом у літературі, про що свідчать його книги. Ще в часи перебудови в СРСР завдяки братові Володимирові до його рук потрапив поетичний збірник Євгена Маланюка, виданий у Нью-Йорку, й Куценко, відчувши силу слова свого земляка, почав пошук слідів нашого великого поета, фактично присвятивши цьому пошуку своє життя: Новоархангельськ, Кіровоград, Санкт-Петербург, Київ, Львів, Кам'янець-Подільський, Польща, Чехія, США – ось далеко не вся географія його пошуків. Результат – книги “Боян Степової Еллади”, “Євангеліє чужих піль”, “Євген Маланюк “Невичерпальність””, “Ні, вже ніколи не покаюся... (Євген Маланюк: історія ісходу)”, “Так розчахнулось дерево родини... (Штрихи до сімейної драми Маланюків. Листи поета до сина)”, “Dominus Маланюк:

тло і постать”, “Євген Маланюк: дорогами втрат і сподівань”, “І спомину непроминуча кара... (Євген Маланюк: подорожі Україною 1926-1943)”. Останній рік Леонід Куценко натхненно трудився над розшифруванням і підготовкою коментарів до записників та щоденників Маланюка, планував видати багатотомне зібрання творів поета й історіософа.

А ще оригінальні розвідки про творчість Івана Микитенка й Наталі Лівицької-Холодної, Володимира Сосюри і Юрія Дарагана, Миколи Вороного й Миколи Чирського, Дмитра Чижевського й Миколи Куліша... Книги про долю української станової та духовної аристократії на степових землях центральної України, “Літературний словник Кіровоградщини”, який став настільною книгою вчителів, краєзнавців і любителів словесності, “Час вчитися любити. Біблія на уроках літератури”... Він не чекав меценатів, а видавав по кілька книг щороку в регіональних видавництвах краю за власний кошт, наче квапився встигнути – з часом ці книги перевидавались у видавництвах столичних, підтримані діаспорними вченими й благодійниками.

Попри наукову й літературну зайнятість, він не цурався громадської роботи: у діяльності патріотичних рухів, “Просвіти”, краєзнавства, відстоюванні національних пріоритетів – його думка завжди була бажана й вагома. Зокрема і щодо кожного випуску часопису “Вежа”. Відкритий і доступний, неперевершений оратор і полеміст, жартівник і життєлюб – таким був Леонід Васильович. Був, є і буде з нами – у книгах, у справах, у вдячній пам’яті.

*Редколегія журналу “Вежа”,
рада Кіровоградської обласної організації
Національної спілки письменників України.*

Формат 60x84^{1/16}. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 16,3. Обл.–вид. друк. арк 15,7.
Замовлення № 625. Тираж 645.

Набір, верстка, друк: ПВЦ «Мавік»
м. Кіровоград, вул. Гайдара, 44,
тел. (0522) **34-56-45**, E-mail: mavik-kw@narod.ru
Свідоцтво Держкомінформу серія ДК № 419 від 12.04.2001 р.
www.mavik-kw.narod.ru